

ПОДБОРНА ХРИСТОМАТИЯ ЗА ОСМОКЛАСНИКА

За изтегляне от интернет

Съставил Огнян Антов през 2014 година

Бележка от съставителя

Тази подборка е правена с практическа цел – литератор (и преподавател по БЕЛ) съставя списък с произведенията, които иска неговият син да прочете през лятната ваканция преди гимназия. И понеже е нова ера, всичко е решено като един файл в електронна книга (а не като наръч книги с листчета отметки). Затова тази подборка се пуска в PDF вариант за принтиране и в MOBI и EPUB формат за електронни четци на сайт на съставителя. Христоматията е снабдена с портрети на авторите и справка за техните години на раждане и смърт.

По въпроса за включените автори и произведения.

От задължителните автори в материала за осми клас не са представени Елисавета Багряна, Блага Димитрова, Павел Вежинов, Николай Лилиев и Валери Петров. По чисто индивидуална родителска преценка техните произведения могат да бъдат четени и в течение на учебната година. За сметка на това тук половината автори са представени антологично – като за четиринайсетгодишни читатели. Четенето на всяко произведение е обявено за задължително на споменатия по-горе син, а литературната атака се повежда от поезията на Вапцаров.

Спорно и ползотворно четене.

Съдържание

НИКОЛА ВАПЦАРОВ (1909 - 1942).....	4
Вяра.....	4
Пролет в завода.....	6
Завод.....	7
Спомен.....	9
Романтика.....	11
Двубой.....	13
Писмо.....	17
Песен за човека.....	19
Сън.....	23
Песен на другаря.....	24
Песен на жената.....	25
Писмо.....	26
Не бойте се деца.....	29
Майка.....	30
Кино.....	33
Рибарски живот.....	35
Ботев.....	37
Прощално.....	39
*** (Борбата е.....)	39
СВЕТОСЛАВ МИНКОВ (1902 – 1966).....	41
Новият Робинзон.....	41
Дамата с рентгеновите очи.....	45
ХРИСТО СМИРНЕНСКИ (1898 – 1923).....	51
Гладиатор.....	51
Червените ескадрони.....	52
Братчетата на Гаврош.....	53
Цветарка.....	54
Стария музикант.....	55
Юноша.....	56
Приказка за стълбата.....	57
НИКОЛАЙ ХАЙТОВ (1919 – 2002).....	60
Дервишово семе.....	60
ЙОРДАН РАДИЧКОВ (1929 - 2004).....	66
Нежната спирала.....	66
Зеленото дърво.....	70
Кучето зад каруцата.....	72
Педя земя.....	74
ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ (1887 - 1916).....	77
Черна песен.....	77
Да се завърнеш в бащината къща.....	77
Помниш ли, помниш ли тихия двор.....	78

Пловдив.....	78
Аз искам да те помня все така.....	79
Един убит.....	80
Сиротна песен.....	81
ЕМИЛИЯН СТАНЕВ (1907 - 1979).....	82
Крадецът на праскови.....	82
ИВАЙЛО ПЕТРОВ (1923 - 2005).....	118
Преди да се родя.....	118

НИКОЛА ВАПЦАРОВ (1909 - 1942)

Вяра

Ето — аз дишам,
работя,
живея
и стихове пиша
(тъй както умея).
С живота под вежди
се гледаме строго
и боря се с него,
доколкото мога.

С живота сме в разпра,
но ти не разбирай,
че мразя живота.
Напротив, напротив! —
Дори да умирам,
живота със грубите
лапи челични
аз пак ще обичам!
Аз пак ще обичам!

Да кажем, сега ми окачат
въжето
и питат:
„Как, искаш ли час да живееш?“

Веднага ще кресна:
„Свалете!
Свалете!
По-скоро свалете
въжето, злодеи!“

За него — Живота —
направил бих всичко. —
Летял бих
със пробна машина в небето,
бих влезнал във взривна
ракета, самичък,
бих търсил
в простора
далечна
планета.

Но все пак ще чувствам
приятния гъдел,
да гледам как
горе
небето синее.
Все пак ще чувствам
приятния гъдел,
че още живея,
че още ще бъда.

Но ето, да кажем,
вий вземете, колко? —
пшеничено зърно
от моята вера,
бих ревнал тогава,
бих ревнал от болка
като ранена
в сърцето пантера.

Какво ще остане
от мене тогава? —
Миг след грабежа
ще бъда разнищен.
И още по-ясно,
и още по-право —
миг след грабежа
ще бъда аз нищо.

Може би искате
да я сразите
моята вяра
във дните честити,
моята вяра,
че утре ще бъде
живота по-хубав,
живота по-мъдър?

А как ще щурмувате, моля?
С куршуми?
Не! Неуместно!
Ресто! — Не струва! —
Тя е бронирана
здраво в гърдите
и бронебойни патрони
за нея
няма открити!
Няма открити!

Пролет в завода

Тя искаше да влезе с първа смяна,
ала моторът изруга
сърдито
„Не може тъй,
аз тук съм отговорен,
без марка где?
Виж, портиера питай!“

Но тя бе някак страшно упорита
и не попита портиера. —
Влезе.
Отвори някакъв прозорец горе
и скрито на мотора
се изплези.

И изведнъж запря една машина.
Но хората
работеха несръчно.
Разбрал коя е скритата причина,

моторът каза:

„Аз ще я отлъча!“

— Ще я отлъчиш ли? — попита със
насмешка

една добра чугунена бъркачка.

— Опитай се, бърлива въртележка,
та ний за нея ще направим стачка.

Моторът млъкна. Вятърът донесе
отнейде

топъл лъх на чернозем,
един напев — широк и весел —
и стъпки

на напукани
нозе.

Онез, които някога са

порили

земята, пърхаха като коне.

А другите, прозорците разтворили,
сияеха пред

синьото
небе.

От папмашината изпсува
някой грубо.

Едно момиче весело запя.

Един младеж го стрелна
с поглед влюбен
и то поруменя.

Тогава влезе портиерът тихо
и каза:

„Кой се контрабандно вмъкна?“

Ала разбра, виновно се усмихна,
почеса се,

подсвирна,
после млъкна.

Завод

Завод. Над него облаци от дим.
Народът прост,
животът — тежък, скучен. —
Живот без маска и без грим —
озъбено, свирепо куче.

И трябва да се бориш неуморно,
и трябва да си страшно упорит,
за да изтръгнеш от зъбите
на туй настръхнало,
вбесено псе
парченце хлеб.

Във залите плющят каиши,
трансмисии скриптят
от всеки кът.
И става толкоз душно,
че да дишаш
не би могъл спокойно,
с пълна гръд.

А недалече пролетния вятър
люлее ниви, слънцето блести...
Дърветата опират
във небето,
а сенките —
в заводските стени.
Но как е чуждо
и ненужно тука,
съвсем забравено
това поле!
Една ръка изхвърли на боклука
идилиите с синьото небе.
Защото миг на некаква заблуда,
защото миг с размекнато сърце,
би значело напразно да загубиш
работните си
жилави
ръце.

И този шум
и трясък на машини
ще трябва непременно да крещиш,
да могат думите
разбрано да преминат

Аз помня очите
на този огняр.
Как жадно поглъщаха тези очи
всички лъчи,
които случайно,
през сажди макар,
се вмъкваха рядко
във нашата клетка.

Как бързо се раждаше
трескава жажда
напролет,
когато шумят
листата на двора,
в простора
когато
се стрелкаше ято от птици.

Аз чувствах
как тези зеници се молят,
как страдат,
как тягостно страдат!
Те искаха толкова малка пощада —
до пролет,
до другата пролет...

Тя — пролетта —
дойде прекрасна:
със слънце,
с топъл лъх
и рози.
Далечен,
теменужен дъх
се носеше в небето ясно.
Но вътре беше мрак
и как тежеше
легналата проза...

И тъй,
у нас живота се обърка.
Моторът не работеше добре. —
Започна подозрително да хърка
и... спре.
Не знам защо,

но може би,
защото другият умре.

А може би не е така.
А може би, във своя глад,
моторът чакаше ръка
да хвърли в огнения ад
навреме въглищния пласт.
Да, може би.
Не зная аз.

Но мен се струваше, че той,
в заекващия си брътвеж,
ме питаше с болезнен вой:
„Къде е другия младеж?“

Той — другият — умре.
А ето —
отвън е пролет.
Надалече
се стрелкат птици по небето.
Но той не ще ги види вече.

А бе такъв другар...
Добър другар!...
Но кашляше лошо.
Един огняр.
Пренасяше с коша кюмюр,
изхвърляше сгур
дванадесет часа на нощ.

Романтика

Аз искам да напиша
днес
поема,
в която да диша
на новото време
стихът.
Да тръпнат във нея
крилата

на гордия
демон,
обходил от полюс до полюс
светът.

Защо е този хленч?
Защо въздишат хората
по някаква романтика
изстинала?
Романтиката е сега в моторите,
които пеят
под небето синьо.

И неразбрали тази песен горда,
напразно
мръщите
чела.

Тя носи вечната
човешка бодрост
на яките
стоманени
крила.

Аз виждам в бъдещето тез
орляци
да пръскат
дъжд
от семена.

И в песните им,
рукнали
отгоре,
да блика
труд
и свобода.

Аз виждам как
прелитат
над моретата,
високо над екваторния пек,
прелитат над зелените полета
и над арктическия снег.
Това е новата романтика,
която

се ражда
и добива своя плът.
И въплотена в самолетно
ято,
обхожда днес

от край
до
край
светът.

Двубой

Ние сплетохме здраво ръце,
с тебе се счепкахме здраво.
Кръв капе от мойто сърце,
грохнал си ти. Тогава? —
Един ще бъде повален,
един ще бъде победен —
и победеният си ти.

Не вярваш ли? Не те е страх?! —
но аз пресметнах всеки ход,
последния кураж събрах
и ти ще бъдеш победен,
разкапан, озлобен живот.

Не почваме сега, нали?
Двубоят ни е твърде стар.
Двубоят ни се води с жар
от дълги дни.
От дълги дни сме вплели здраво
ръцете си един във друг.
И никога не ще забравя
жестокия ти, груб юмрук.

Във мината избухна газ.
И въглещния пласт
затрупа
петнадест човека доле.
Затрупа
въглещния
пласт
петнадесет
човешки
трупа.
Един от тях

бях
аз.

Пред прага на един бордей
дими
изпуснат
пистолет.
Трупът полека леденей...
И нито вик,
и нито шум —
един куршум
и после — смет.
И колко леко...
И без бой,
без порив за живот,
без глас.
Ти спомняш ли си
кой бе той?
Това
бях
аз!

На мокрия паваж
лежи
човек, застрелян из засада.
Небето, заредено с взрив,
ще падне с трясък
на площада.
Човекът, който там
лежи
във локва кръв,
е моят брат
и в стъклените му очи
омраза и любов
горят.
Извергът,
мерзкият
стрелец,
закри следите си
завчас.
Ти спомняш ли си тоз подлец?
Това бях
аз.

Но помниш ли, едно дете умря

в Париж на барикада.
Едно дете
 във бой умря
със кървавата
 ретроградност.
Във жилите полека-лека
кръвта изстива
 като щик.
Ала една усмивка лека
по устните се плъзва в миг.
И после устните синяят,
ала в очите
 жар гори,
ала очите сякаш пеят:
„Liberte cherie!“ ...
Един гамен е
 прострелен.
Лежи скован във смъртен мраз.
Ти спомняш ли си
тоз гамен?
Това бях аз!

Но помниш ли,
 един мотор
прониза
 с смях
 и оптимизъм
мъглите,
 дето птица даже
не слиза
 в влажния простор;
един мотор с крила, които
разсичат
 ледната завеса,
изменят земната орбита
и с взрив на бензинни пари
разчистват пътя към прогреса.

Моторът, който пее горе,
е труд на моите ръце.
А тази песен на мотора
е кръв от моето сърце.

Човекът, чийто поглед верен
 е вперен

в нервния компас,

човекът, който
 влезе в бой
с мъглите,
 с северния мраз,
ти спомнях ли си кой
 бе той?
Това бях
 аз.

Аз съм тук
 и там. —
 Навред. —
Един работник от Тексас,
хамалин от Алжир,
 поет...

Навред съм аз!
Навред съм аз!

Как мислиш,
 ще ли победиш,
навъсен, мръсен,
зъл живот?
И аз
 горя,
 и ти гориш,
и двамата
 се къпем в пот.
Но ти изчерпваш своите сили,
слабееш ти,
 отпадаш ти.
Загуй така жестоко жилищ,
в предсмъртен ужас
 може би...

Тогаз,
 на твоят място,
 дружно,
ще изградим със много пот
един живот
 желан
 и нужен,
и то
 какъв живот!

Писмо

Ти помниш ли
морето и машините
и трюмовете, пълни
с лепкав мрак?
И онзи див копнеж
по Филипините,
по едрите звезди
над Фамагуста?
Ти помниш ли поне един моряк,
нехвърлил жаден взор далече,
там, дето в гаснещата вечер
дъхът на тропика се чувства?
Ти помниш ли как в нас
полека-лека
изстиваха последните надежди
и вярата
в доброто
и в човека,
в романтиката,
в празните
копнежи?
Ти помниш ли как
някак много бързо
ни хванаха в капана на живота?
Опомнихме се.
Късно.
Бяхме вързани жестоко.
Като някакви животни в клетка
светкаха
очите жадно
и търсеха,
и молеха пощада.
А бяхме млади,
бяхме толкоз млади!...
И после... после
някаква омраза
се вливаше дълбоко във сърцата.
Като гангрена,
не, като проказа

тя раснеше,
 разкапваше душата,
тя сплиташе жестоките си мрежи
на пустота
 и мрачна безнадеждност,
тя пъплеше в кръвта,
 тя виеше с закана,
а беше рано, беше много рано...

А там —
високо във небето,
 чудно
трептяха пак на чайките крилата.
Небето пак блестеше
 като слюда,
простора пак бе син и необятен,
на хоризонта пак полека-лека
се губеха платната
 всяка вечер
и мачтите изчезваха далеко,
но ние бяхме ослепели вече.
За мен това е минало — неважно.
Но ний деляхме сламения одър
и тебе чувствам нужда да разкажа
как вярвам аз и колко днес съм бодър.

Това е новото, което ме възпира
да не пробия
 своя
 слепоочник.
То злобата в сърцето
 трансформира
в една борба,
 която
 днес
 клокочи.
И то ще ни повърне Филипините
и едрите звезди
 над Фамагуста,
и радостта
 помръкнала в сърцето,
и мървата ни обич към машините,
и синята безбрежност на морето,
където вятъра на тропика се чувства.

Сега е нощ.
Машината ритмично
припява
и навява топла вера.
Да знаеш ти живота как обичам!
И колко мразя
празните
химери...

За мен е ясно, както че ще съмне —
с главите си ще счупим ледовете.
И слънцето на хоризонта
тъмен,
да, нашто
ярко
слънце
ще просветне.
И нека като пеперуда малка
крилата ми
опърли най-подире.
Не ще проклинам,
няма да се вайкам,
защото все пак, знам,
ще се умира.
Но да умреш, когато
се отърсва
земята
от отровната си
плесен,
когато милионите възкръсват,
това е песен,
да, това е песен!

Песен за човека

Ние спориме
двама със дама
на тема:
„Човекът във новото време“.
А дамата сопната, знаете —
тропа, нервира се,

даже проплаква.
Залива ме с кални потоци
от ропот
и град от словесна
атака.
— Почакайте — казвам, — почакайте,
нека... —
Но тя ме прекъсва сърдито:
— Ах, моля, запрете!
Аз мразя човека.
Не струва той вашта защита.
Аз четох как някой
насякъл с секира,
насякъл сам брат си, човека.
Измил се,
на черква отишъл
подире
и... после му станало леко. —
Смутено потръпнах. И стана ми тежко.
Но аз
понакуцвам
в теория
и рекох полека,
без злоба,
човешки,
да пробвам със тази история. —
Тя, случката, станала в село Могила.
Бащата бил скътал
пари.
Синът ги подушил,
вземал ги насила
и после баща си затрил.
Но в месец, или пък
във седмица само
властта го открила и... съд.
Ала във съдът
не потупват по рамото,
а го осъждат на смърт.
Отвели тогава злодея
злосторен,
затворили този субект.
Но във затвора попаднал на хора
и станал
човек.
Не зная с каква е

закваса заквасен,
не зная и как е
замесен,
но своята участ
от книга по-ясна
му станала с някаква песен.
И после разправял:
„Брей, как се обърках
и ето ти тебе
бесило.
Не стига ти хлеба,
залитнеш
от мъка
и стъпиш в погрешност на гнило.
И чакаш така като скот
в скотобойна,
въртиш се, в очите ти — ножа.
Ех, лошо,
ех, лошо
светът е устроен!
А може, по-иначе може...“
Тогава запявал той
своята песен,
запявал я бавно и тихо
Пред него живота
изплаввал чудесен —
и после
заспивал
усмихнат...
Но в коридора
тихо говорят.
Сетне секунда покой.
Някой полека вратата отворил. —
Хора. Зад тях часовой.
Някой от групата,
плахо и глухо,
казал му:
„Хайде, стани.“
Гледали хората
тъпо и кухо
сивите, влажни стени.
Онзи в леглото
разбрал, че живота
е свършен за него,
и в миг

скочил, избърсал потта от челото
и гледал с див поглед
на бик.
Но лека-полека
 човека се сетил —
страхът е без полза,
 ще мре.
И някак в душата му
 станало светло.
— Да тръгнем ли? — казал.
 — Добре.
Той тръгнал. След него
 те тръгнали също
и чувствали някакъв хлад.
Войникът си казал:
 „Веднъж да се свърши...“
Загазил си здравата, брат.“
Във коридора
 тихо говорят.
Мрак се в ъглите таи.
Слезнали после на двора,
 а горе
вече зората блести.
Човекът погледнал зората,
 в която
се къпела с блясък звезда,
и мислел за своята
 тежка,
 човешка,
 жестока,
 безока
 съдба.
„Тя — моята — свърши...“
 Ще висна обесен.
Но белким се свършва
 със мен?
Животът ще дойде по-хубав
 от песен,
по-хубав от пролетен ден...“
Споменал за песен
 и нещо се сетил.
В очите му пламък цъфтял.
Усмивнал се топло, широко и светло,
отдръпнал се, после запял.
Как мислите, може би

тука се крие
 един истеричен комплекс?
 Мислете тъй както си щете,
 но вие
 грешите, приятелко, днес. —
 Човекът спокойно, тъй — дума
 след дума
 и твърдо реди песента.
 Онези го гледали
 с поглед безумен,
 онези го гледали с страх.
 Дори и затвора
 треперел позорно,
 и мрака ударил на бег.
 Усмихнати чули звездите отгоре
 и викнали:
 „Браво, човек!“
 Нататък е ясно. Въжето
 изкусно
 през шията, после
 смъртта.
 Но там в разкривените,
 в сините устни
 напирала пак песента.
 И тук започва развързката, значи.
 Как мислиш, читателю, ти? —
 Тя, бедната дама, започна да плаче,
 започна във транс да крещи:
 „Ужасно! Ужасно! — Разказвайте,
 сякаш
 като че там сте били!“...
 Какъв ти тук ужас?! —
 Той пеел човека. —
 Това е прекрасно, нали?

СЪН

— Лорй, не спиш ли?
 Чуваш ли, Лорй?
 „По-тихо! Скрий главата си! Отвън
 на педя са от нас, не говори!“

— Лорй, сънувах толкоз хубав сън!...

Почакай... как започваше?... Така...
Войната свършена... Разбираш ме, нали?
И всичко е във нашата ръка,
нали така, Лорй?

Работех пак в завода. А пък то
уж същия завод, машини същи,
но частите им блеснали — злато!
И ставите им някак по-могъщи.

В завода ти, Лорй, си надзирател
и казваш: „Днеска искам триста болта!“
„Добре, Лорй, отлично, мой приятел!“
И двамата се смееме доволни.

А вънка тъй широк е небосвода!...
Блести небето, въздухът блести!
И дишаш, дишаш толкова свободно!
И сам не вярваш, че това си ти. —

Лорй погледна другия в очите
(те бяха толкова детински днес),
усмихна се и каза, уж сърдито:
„Какъв си ти мечтател, Фернандес!“

На изток гаснеха звездите. Мрака
отстъпваше във паника,
без строй.

Сигнал за бой!
Започваше атака...

Песен на другаря

Ти не ще се върнеш, Фернандес —
днес картечен огън ви помете.
Във полето вие като пес
неуморно непокорен ветър.

Тръбен знак. И след сигнала пак

става тихо, непонятно тихо...
Във окопа дреме синкав мрак,
а в гърдите брули бесен вихър.

После някой с пръсти рий земята,
после къс и истеричен смях...
Някой грабна ръчната граната,
заотвинтва и отново спря.

След сигнала ти политна пръв.
Недалече чу се лай картечен.
Олюля се... на челото кръв...
Фернандес, не ще се върнеш вече.

Ний превзехме стръмнината днес.
Врязахме се в тяхната верига.
Колко би се радвал, Фернандес.
само тъй... да можеш да се вдигнеш.

Песен на жената

Днес тревожния покой
дебне в малката ни къща.
Стихна боя, мили мой,
ала ти се не завръщаш.

А те молих, плаках аз,
ти защо не ме послуша?
Тръгна. В стаята тогаз
стана тихо и задушно.

Само моето сърце
чувах как тревожно бие
и протегнала ръце,
исках пак да те откривя...

Аз ревнувам, Фернандес,
мразя даже тази дума
„свобода“, която днес
те увлече тъй безумно.

Може би си прав, нали?
Може би си прав, любими,
ала мене ме боли
и тежи ми, и тежи ми

тая страшна пустота,
легнала във нашта стая.
Хлопна пътната врата. —
Няма да се върнеш. Зная.

Писмо

Адрес:
Сеньора
Франческа Лаборе
ХУЕСКА

Майко,

Фернандес убит!
Фернандес
зарит в земята!
Фернандес
го няма днес!
Фернандес
лежи в полята
пред стените
на Мадрид.

Той бе толкова добър,
те защо ми го убиха?
И след неговата смърт
боят им нима ще стихне?

Майко, само теб една
мойта скръб да кажа мога.
Знаеш как е през война,
колко са сълзите много. —

Взреш се в нечий очи

и утеха в тях подириш,
ала скръб и там горчи
и сълзи, сълзи напират...

Може би е брат умрел,
може би любим е паднал,
може би един шрапнел
е отнел прекрасна младост.

Може би сега и тя
като мен напразно чака,
ала влажната земя
го държи в прегръдка яка...

Майко, ти не го кори,
че отиде да се бие.
Фернандес бе прав, дори
мисля, че грешиме ние. —

Само той от нас прозре
истина една в живота —
по-добре е да умреш,
вместо да живееш скотски.

Хляб си имахме. Един
бе достатъчен за двама.
Но за бъдещия син
щеше ли да стигне, мамо?

После има друго. То
някак мъчно се разбира.
Тръгват. Бият се. Защо?
Само хлябът ли ги сбира?

Днес погребваха стоте,
дето ги зари блиндажа.
Аз с очите си видех,
но не мога да разкажа

колко странно бе това,
колко чудно бе за мене,
как във нова светлина
бяха хората огрени.

Аз видях, видях за миг

през дъските на ковчега,
през ковчежните дъски
те ръцете си протегат.

Те се сливат в своята смърт,
във един човек се сливат
и в очите им горят
пламъци на смърт щастлива...

Изведнъж разбрах, че той
все пак трябваше да иде.
Милият, загина в бой
и не ще го вече видя.

Майко, Фернандес убит!
Фернандес го няма, мамо!
Фернандес лежи зарит!
Поплачи за младостта му.

Но пред стария мълчи! —
Тази скръб ще го разнищи.
Скрито нейде поплачи
и не казвай нищо, нищо...

Ако някой разбере,
ако някак той усети,
ти кажи, че сме добре
и очакваме детето.

Ти кажи му: „Долорес
детски приказки се учи.
И те питат с Фернандес
внук ли искаш, или внучка.“

Друго да ти пиша, пак
скръб ще бъде, майко моя.
С поздрав: твоя дъщеря
Долорес Мария Гойя.

Не бойте се деца

Работиме много,
работим от сутрин до здрач.
Но хлеба е малко.

Но хлеба не стига, деца.

И ваште лица
са сгърчени вече от плач.

И ваште очи
са сухи и неми –
такива големи,
мъчително тъжни очи...

И в тех е стаен
ужас свиреп:

Хлеб!

Хлеб!

Послушайте, малки,
послушайте, мънички мои, –
така е днес,
наверно било е и вчера.

И аз, понеже нямам храна,
понеже нямам с какво,
ето на:

ще ви нахраня със вера. –

Ще дойдат години
и ний ще ги стигнем водите
ще впрегнем в бетонен ръкав.

Не ще ги изпуснем, нали?

Ще ги впримчиме здраво.

Ще им кажем:

"Така ще вървите!"

И те ще тръгнат така!

Ще имаме хлеб тогава.

Ще имаме хлеб!

И радост в очите ще имате,
мънички мои.

Имам ли аз,

то значи да има за теб,

имаш ли ти,

то значи да има безброя.

И толкова хубав ще бъде
тогава живота.
И днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко.

Ще пееме всички.
Ще пеем, когато работим,
но радостни песни,
които ще славят човека.

И, ако случайно
и аз остаряя, тогава
ще гледам от своя прозорец
далечния път,
ще гледам как вие се връщате,
бодри и здрави,
и тихо ще шепна:
"О, колко е хубав светът!"

Така и ще бъде!
А днеска оскъден е хлеба.
На вашите майки
гърдите са сухи сега.
Да хленчим – не ще ни помогнат
и хленч не ни трябва.
Но мен ме притиска
жестока, дълбока тъга. –
За вашто "сега"
е горест стаена във мен.
Ала
не бойте се, деца,
за утрешния
ден!

Майка

Колко всички майки си приличат в света!
И сърцата им как са еднакви!
Иди потърси на Украйна в степта
и след туй провери в Киренайка...

Имала майка,
имала син. –

Хубав бил, млад бил
и волен.
Раснал.
Над него синеел Пирин
с мури и кмъни голи.

Нейде бащата погинал.
Тогаз
малък бил още
синът ѝ
и във вековната тъмна гора
дебнел пашата хайдутин.

Под планините горели села.
Светел високия хребет.
И от селяшките гладни гърла
беят изтръгвал и хлеба.

Гледала майката своето дете,
гледала с мъка сурова –
как очите му бягали все
на бащата в пищова.

Имала майка,
имала син. –
Хубав бил, млад бил
и строен.
Но възмъжал
и хванал Пирин,
тъмното хванал усое.

Години минали
и смутни били.
Добри не дошли за раята.
Отдръпнала
свойте зелени поли
от равнините
гората.

Понякога нощем
мъжете дома
се връщали гузни и плахи.
Изгаряли ризите скрито в жарта
и криели свойте силяси.

Пак майка.
И нощем,
когато звезди
над тъмния хребет горели,
тя
вземала в skutите малкия син
и тихо му пеела:

„Не слушай,
не гледай,
а нанкай сега.
Дано не кръвясат очите ти,
когато
след време изправиш снага
и сам си поемеш юздите.

Отвънка е смутно.
Отвънка снежи.
Но топло е в моите скути.
Спи ми, детенце,
спокойно ми спи,
нанкай...
Не ставай хайдутин...“

Добър
и послушен излязъл синът.
Не хванал с хайдутите горите.
Оженил се,
сетне зарязал домът
и... станал комита.

Години на кръв.
Години на кръв и войни.
Пирин.
И орлите
в горите на мърша налитат.
Под всяко дърво,
с изцъклени,
тъмни очи,
убитите гледат как вечер изгряват звездите.

Отишъл си бея.
Отишъл си – значи, добре.
Но хората после запсували нещо султана.
Народ е това! –

А някой нахакан келеш
си мисли,
че може сърцето му в шепа да хване.

Смълчал се народа.
Смълчал се и само сумтел.
И вече не виждал на робството де ще е края.
Излезли комити,
в горите не бродили те,
а се разкарвали с „Щаери“.

А там, във гората,
израсли железни тръби.
Комини израсли в гората.
И със рапидно-стоманни зъби
заръфал снагата й
гатер.

Пак майка.
И майката имала син.
Залоствала всяка вечер вратите
и пяла му:
„Нанкай, сега сме сами,
нанкай, не ставай комита.“

Комита не станал.
Не бил бикоглав. –
послушен бил момъка, значи.
Но някой разнесе в селото мътва,
че паднал убит като стачник.

Кино

Отвънка беше шум
и светеха реклами.
В афиша
пишеше:
"Една човешка драма."
Отвънка беше шум
и конника на Крум
се потеше
от стискане

в дланта ми.

И стана тъмно.
В белия квадрат
лъва на "Метро"
сънно се прозина.
И изведнъж – шосе,
след туй гора
и в дъното небе –
просторно, синьо.

И на шосето,
точно на завой,
се срещат две луксозни лимузини.
Това е нашия герой
и нашта героиня.

След удара
излиза джентълмен
и взема във ръцете си чилични
като перце примрялото момиче.

Отваря си очите –
те горят,
премрежват се
и гледат небосвода,
Да видиш ти какво момиче, брат –
като жребица от разплодник!...

В дърветата –
разбира се, славей.
Ръми над тях спокойно синината.
Примамлива и мека зеленей
оттатък шанците
тревата.

Един размазан Джон
целува страстно Грета.
По устните му –
сладостна лига...

С т и г а !

Къде е тъка нашата съдба?
Къде е драмата?
Къде съм аз? Кажете!

В гърдите ни опрян е за стрелба
на времето барутно пистолета.

Та можем ли да любим
и скърбим
с наивната ви лековерност?
Гърдите ни са пълни с дим,
а дробовете ни – с каверни.

Така ли срещаме на път
любимите си
с лимузини? –
Изгрява любовта ни
в труд –
сред дим,
сред сажди
и машини.

И после... Сивия живот,
борба за хлеб,
мечти неясни;
и вечер – тесното легло,
в което неусетно гаснем...

Това е то.
Това е драмата.
Станалото –
е измама.

Рибарски живот

Ти виждаш:
издути платна,
луна на небето излезла,
и мислиш:
живот е това,
живот преизпълнен с п о е з и я.

Отгоре –
изгряват звезди.
Небето –
седефено свети.

От сушата
кроткият бриз
с ръката си
къдри
морето.

Ех,
волен рибарски живот,
описан
във толкова песни!
На мачтата – бяло платно...
Така да описваш
е лесно. –

Турни му „безкрайно море“,
залеи го излеко
с синило
и всичко излиза добре –
картинно
и мило.

А туй,
че със вълчи зъби
студеният вятър ни хапе
и като тежки
сачми
те бият смразените капки?

Прогизнал
се връщаш дома
от влага.
А лодката зее.
И в кърмовия долап
две риби
във мрака сребреят.

Христос да би слязъл
сега
с две риби
какво ще направи?
От мъка –
очите горят,
гърдите –
омраза задавя.

На покрива
в рядката тръст
дъждът се полека ощежда.
Заспиваш.
И после в съня
изгрява далечна надежда...

Ех,
черен човешки живот!
Рибарски живот! –
н е и з в е с т н о с т.
Не мож го разправи,
а то –
иди, че реди го на песен...

Ботев

Идва при мене
задъхан и потен
работник
и казва:
– Пишете за Ботев! –

"За Ботев ли? –
Седам.
Елате във среда
към седем."

Но ето че среда отдавна премина...
Навъсен, аз пъшкам
и късам листата.
Над покрива горе
моторите спорят
със влажната пролет
в света
и мъглата.

И нищо не идва.
Безпътната мисъл
в главата се мъти.
В гърдите тревога.
Преставам да пиша,

захвърлям листата,
дълбоко въздишам
и казвам:

– Н е м о г а! –

Събличам се.
Лягам в леглото.
Заспивам.

Но ето пристига
навъсен работник
и пита:
– Написа ли песен за Ботев? –

За Ботев ли?
Чакай...

"Огряват звездите,
след туй на Балкана
излиза луната,
вълкът се промъква
и дебне в скалите
и светят очите му
в мрака."

Работникът бърчи си челото
и пита:
– Това ли е Ботев?

Пиши за жетварите там,
за теглото,
за черните кърви,
що пие земята,
за робската песен
и мъката в нея,
която люлее нивята.

– Какво ще го търсиш
в усоите, дето
и хищника днеска не броди.
Не виждаш ли? – Ботев
в очите свети,
та Ботев е тук, при народа.

– Ти падаш и Ботев ни казва:
"Вдигни го!

И дай във ръката му знаме!"
Подавам ръката си,
ти се надигаш
и крачиме рамо до рамо.

– Това е то Ботев.
А ти го усукваш.
Та тук за усукване няма!
Повзри се в живота,
и ето ти Ботев,
и ето ти цяла поема.

Прощално

На жена ми

Понякога ще идвам във съня ти
като нечакан и неискан гостенин.
Не ме оставяй ти отвън на пътя –
вратите не залоствай.

Ще влезна тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя.
Когато се наситя да те гледам –
ще те целуна и ще си отида.

*** (Борбата е...)

Борбата е безмилостно жестока...
Борбата е безмилостно жестока.
Борбата както казват, е епична.
Аз паднах. Друг ще ме смени и...

ТОЛКОЗ.

Какво тук значи някаква си личност?!

Разстрел, и след разстрела – червеи.
Това е толкоз просто и логично.
Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме!

14 ч. – 23.07.1942 г.

СВЕТΟΣЛАВ МИНКОВ (1902 – 1966)

Новият Робинзон

На юг от екватора, близо до Маркизките острови в Тихия океан, се намира късче пуста земя, което стърчи над водата като изоставен сал, обрасъл тук-там с рядка растителност. Параходите, които пътуват от Таити през Нукагива за Сан Франциско, отминават почти с безразличие това безлюдно островче, защото нищо в него не може да задържи за дълго погледа: нито зелените корони на случайно израсналите палми, нито малките пъстри папагали, които прехвърчат през слънчеви дни по клоните на някое крайбрежно хлебно дърво. Да, в Полинезия има толкова много папагали, че едва ли някой им обръща внимание — точно тъй, както у нас никой не обръща внимание на врабчетата дори тогава, когато те почукват с клюн по корниза на прозореца ни.

И все пак, въпреки еднообразието и пустотата на усамотеното безименно островче, капитаните на пътуващите параходи насочват винаги далекогледа си насреща му, верни на моряшкия си навик да съзерцават всяко късче суша, пък било то и съвсем малко, като длан. Те дъвчат тютюн с почернели като въглен зъби и плюят гъста отрова в шумящата пяна на океана, после се обръщат срещу острия полъх на попятния вятър и издигат вълшебната далекогледна тръба, за да потърсят още веднъж омайния мираж на земята, от която са се откъснали. През една ранна утрин в края на лятото Жан Батист Корнико, капитан на търговския кораб „Добра Надежда“, който правеше своя вечен рейс между Таити и Сан Франциско, бе изненадан от една необикновена гледка. Жан Батист Корнико, или както неговите хора го наричаха „татко Батист“, бе оставил далече зад себе си потъващата точица на Нукагива, когато погледът му се закова в друга такава точица отляво, изскочила сякаш из самото дъно на океана като някаква малка възкръснала Атлантида. Старият моряк познаваше много добре мястото наоколо, та затова растящото късче земя изплува като очаквана отмора за очите му сред безкрайната водна шир. Ала когато параходът приближи пустинното островче, върху което се очертаваха редките крайбрежни дървета, татко Батист отстъпи назад и едва не изпусна далекогледа от ръката си. За пръв път след

толкова години той съглеждаше там човек или поне същество, подобно на човек, което бягаше към дълбочината на острова, разбрало навярно, че са открили следите му.

Татко Батист беше от ония моряци, които са способни на всичко, щом пийнат малко повечко джин или уиски. А при това тоя загрубял старец с опърлено от вятъра лице и с широка брада на пират не изтрезняваше никога и не можеше да търпи загадките. Без да му мисли много, той заповяда да намалят веднага хода и да му доведат на всяка цена тайнственото същество, чиято неочаквана поява обърка изведнъж спокойния вървеж на мислите му. Това беше наистина едно непозволено насилие, една съвсем празна и глупава приумица, но екипажът на „Добра Надежда“ си имаше свои строги закони, срещу които никой не смееше да въстава. Четирима матроси козируваха на заповедта на капитана си, спуснаха една лодка и отпътуваха към островчето.

Пленяването на странния островитянин не беше толкова лесна работа, както можеше да се помисли отначало. Преди всичко четиримата матроси трябваше да пребродят надлъж и нашир неравния квадрат земя, докато намерят своя пленник, който се беше скрил под един заслон от палмови листа чак на другия край на острова. След това те трябваше да го увещават да ги последва и най-сетне, когато се убедиха, че пред тях стои по-скоро маймуна, отколкото човек, нахвърлиха се отгоре му и започнаха тежка и упорита борба с него. Но тоя обезумял Тарзан им оказваше отчаяна съпротива, риташе ги и ги хапеше и за нищо на света не искаше да се изскубне от скривалището си. В края на краищата, разбира се, човекоподобното същество бе победено, вързано и отвлечено на парахода, където татко Батист го посрещна със зла усмивка, за да го отнесе като скъп дар на любопитните люде от цивилизования свят.

* * *

Как мислите — в Нови Орлеан дали има професори? О, разбира се. Когато Ной е събирал в ковчега си представители на всички видове от животинското царство, той не е забравил и професорите, които днес са буквално изсипани из легендарния рог на изобилието по цялата земя. Съществуват най-различни професори и учени, тъй както съществуват и най-различни академии, университети, институти и школи. Та кой не е слушал например за института по микросфיקсия, където се изучава слабото биене на пулса? Или за академията по дрозометрия, където се преподава интересната наука за изследване количеството на падналата роса? Или, да речем, за школата по хипотериология, в която се подготвят бъдещите изследвачи на допотопните чудовища?

Ала в Нови Орлеан освен изброените по-горе научни заведения съществува и едно така наречено „Общество за изучаване на човешките раси“, което се събира три пъти в седмицата на заседание, за да обсъжда тревожния въпрос: с колко милиметра са по-широки ноктите у хората от жълтата раса в сравнение с ноктите у етиопските представители? Твърде често тия заседания биват крайно оживени и свършват едва ли не катастрофално за науката, защото всички членове на това общество са все знаменити учени и професори, които се

събуждат всяка сутрин с нови идеи в главите си и при това са твърде честолюбиви, ако някой се осмели да отхвърли мнението им. Трябва, значи, да се яви някакъв необикновен случай, който да тури край на разправиите между многоуважаемите учени от Обществото за изучаване на човешките раси и да ги накара да заработят дружно в името на тяхното свето призвание.

И такъв случай наистина се яви. Един ден председателят на обществото професор Фарадей Нускнакер, който бе имал неотдавна нечуван успех с тритомното си съчинение, онасловено „За спектралния анализ на пигментното вещество в ушите на папуасите“, разпрати до колегите си бърза покана, с която ги свикваше на важно заседание.

Когато бележитите учени се събраха в широката зала и насядаха по столовете, професор Нускнакер се поклони тържествено от високата си катедра и заяви с равния си пасторски глас:

— Драги колеги! Неотдавна при едно пътуване из Тихия океан капитанът на френския параход „Добра Надежда“ е имал щастливата възможност да се натъкне на един изключителен човешки екземпляр, обитаващ някакво пустинно островче в Полинезия. Като всеки висококултурен човек на нашето време уважаемият капитан е успял да улови и да пренесе поменатия екземпляр, който след дълги странствувания из разните щати идва най-сетне и при нас за строго научно изследване. Аз ви моля, драги колеги, да ми окажете вашето ценно съдействие при проучването на обекта и класификацията му към съответната расова група, като подчертавам предварително дълбокото си убеждение, че вие ще разрешите поставената ви задача преди всичко по съвест. Прочее, драги колеги, да пристъпим към демонстрирането на обекта!

След тая кратка реч професор Нускнакер слезе бавно от катедрата си и се приближи до една странична врата. После, като се ослуша за миг, той разтвори вратата и пред изумените учени се показва някакво странно същество — получовек, полумаймуна, — цяло обрасло в косми, с ниско чело и с малки святкащи очи, които се въртяха плахо на вси страни.

Всички членове на обществото наскачаха веднага от местата си и обградиха чудовището. Един го хвана за ръката и започна да разглежда пръстите му. Друг обърна клепача му и се взря в зеницата му. Трети го ощипа по гърба, ала тогава човекоподобното същество изръмжа и се озъби и изследвачите отскочиха назад. От тоя ден нататък за обществото на мъдрите учени настъпиха часове на неизпитвано досега блаженство. От сутрин до вечер те седяха в широката зала и измъчваха непрекъснато своя жив препарат с най-отчаяни опити, за да установят произхода му, расовата му принадлежност, ширината на черепа му, дължината на езика му и големината на носните му дупки. В своето академично увлечение професор Нускнакер дори се залови да преброи космите на главата му, но към петдесетата хиляда се отказа от благородното си намерение и се прехвърли върху микроскопичното изследване на червените кръвни телца.

И нещастното същество търпеше всички тия експерименти и не буйствуваше вече, както при улавянето му от моряците на острова. Минало през толкова жестоки ръце, то се беше укротило или, по-право, примирило със съдбата си. От време на време само очите му се замъгляваха от безкрайно страдание, на което,

разбира се, никой не обръщаше внимание. От устата му не се откъсваше нито звук — то стоеше като кротка жертва пред зловецкия олтар на науката. В края на шестата седмица жреците от Обществото за изучаване на човешките раси привършиха бляскаво задачата си. За пръв път единодушни до един, те дойдоха до заключение, че изследваният обект не е в никакъв случай човек, а чисто и просто един преходен феномен между човека и маймуната — един истински питекантропус еректус. Професор Нускнакер разтърка самодоволно ръце и заяви без колебание, че обектът се намира в близко родство с някакъв изчезнал вече вид гибони, които се отличавали от днешните си потомци на Ява, Суматра и Борнео не само с по-голямото количество мозък в черепната си кухина, но така също и с поразителната си човешка прилика. Той дори установи известна мелодичност в крясъка на нещастното същество, като забодя в рамото му дълга стоманена игла, за да го накара да изкрещи от болка. След всички тия изследвания, които най-сетне трябваше да стигнат до своя неизбежен край, по общо мнение чудният питекантропус беше изпратен в голямата зоологическа градина във Филаделфия и поставен там в реда на маймуните — в специална желязна клетка, пред която се трупаше непрестанно народ, дошъл от всички краища на Америка. Ала, за съжаление, феноменалното същество не живя дълго. Дни и седмици то стоеше настръхнало в един ъгъл, без да се докосва до храната си, докато една сутрин го намериха мъртво. Когато пазачът влезе в клетката му, съгледа на земята къс хартия. Той дигна хартията и прочете разкривените букви по нея, надраскани сякаш с клечка:

Аз, шотландецът Хенри Робълс от Хедингтън, се бях закълел да не проговоря до самата си смърт нито дума. Тежки събития в живота ми ме накараха да избягам от хората и да се скрия завинаги на оня самотен остров сред Тихия океан, където прекарах много щастливи години като дивак. Но една зла случайност ме върна отново в „цивилизования“ свят, който ме провъзгласи за животно и ме хвърли в зоологическата градина. Нека бъда простен, загдето умирам сега със съзнанието, че през целия си живот съм бил все пак само човек и че тъкмо това човешко съзнание ме е убило. Моля уважаемите антрополози да обърнат внимание на тия мои редове, когато поискат да препарират тялото ми за украса на някой музей.

Хенри Робълс

Постскрипtum. Понеже мнозина от читателите ще запитат отде е взел героят на разказа хартия, за да напише горната бележка, поясняваме, че тя му е била подхвърлена от автора. За мастило е послужила собствената кръв на нещастника, върху чиято лява ръка извиканият лекар е открил малка раничка.

Дамата с рентгеновите очи

В широката и светла чакалня на прочутия институт за разхубавяване „Козметикум Амулет — салон за дамска хирургия“, седяха пет дами — елегантно облечени, грижливо гримирани, ала все пак толкова грозни, че човек би изпаднал в истинско затруднение, ако се нагърбеше с неблагоприятната задача да определи коя от тях заслужава да носи с най-голямо достойнство титлата „царица на грозотата“. Като отминаваме с галантно равнодушие природните недостатъци на тия пет дами, ние ще споменем само една малка подробност, като чисто декоративен елемент на нашия разказ: уважаемите посетителки седяха в дълбоки металически кресла и прелистваха разсеяно по едно илюстрирано списание, между чиито страници, наред с тържествените съобщения за предстоящи шахматни турнири и нови полярни експедиции, се криеха още и новините, че Уелският принц минал неотдавна из лондонските улици в червен фрак или че индийският махараджа Хария Трибхубана Юн Бахадур Шумшаре пристигнал благополучно в Ривиерата. От време на време мълчаливите гостенки вдигаха очи от списанията и хвърляха нетърпелив поглед към синята врата в дъното на чакалнята, където трябваше да се яви любимецът на всички жени — гениалният маестро Чезарио Галфоне, който притежаваше необикновения дар да се бори с капризите на природата и да превръща и най-отвратителния изрод в прекрасен ангел.

От няколко години насам институтът за разхубавяване „Козметикум Амулет — салон за дамска хирургия“ си беше спечелил заслужената слава на истинска магична лаборатория, в която всяка жена можеше да стане просто неузнаваема. Тук идваха стокилограмови дами, които оставяха тлъстините си и излизаха бледолики и стройни като манекени. Идваха жени с дълги носове, с дебели и криви крака, с цепнати до ушите уста, с увехнали гърди или с обраснали в косми тела — и всички те, след половинчасова операция, напущаха института като приказни хубавици. Ала маестро Галфоне беше прочут не само с изкуството си да побеждава природната грозота на своите клиентки. Не, той измисляше най-неочаквани козметични изненади и даваше непрекъснато нови насоки на гримовата техника. Тъй например негово откритие беше еликсирът за импрегниране на кожата против белези от страстни целувки, както и триъгълните вежди, които намериха широко разпространение сред скромните дами от висшето общество. Най-сетне маестро Галфоне дойде до заключение, че както противотифозният серум се приготвя от тифозни бактерии, на същото основание може да се приготви и серум от патешки мозък за опресняване умствените способности на ония жени, които се занимават с благотворителни чайове, благотворителни коктейли, благотворителни пазари и изобщо с всякакъв вид благотворителна дейност. Той приготви възшебния си серум и доказа веднъж завинаги, че е действително чудотворец. С помощта на тоя серум една видна дама сполучи да убеди със замайваща логика ревнивия си съпруг, че изневяратата на съвременната жена не е нищо друго, освен израз на едно най-

обикновено благоготворително кокетство. Накъсо казано, маестро Чезарио Галфоне беше една свръхестествена личност, чийто живот бе посветен изцяло в служба на слабия пол от хайлайфното общество.

Сега ние ще се занимаем само с една от петте дами, които седяха в чакалнята на козметикума, без, разбира се, да влагаме някакво преднамерено предпочитание в нашия избор. Спираме се на тая дама не защото тя превъзхожда другите или се намира в роднински връзки с автора, а чисто и просто затуй, че на нея именно providението е отсъдило да играе ролята на героиня в разказаната по-долу история.

И тъй, удостоената с вниманието ни дама носеше звучното име Мими Тромпеева, но за нещастие бе надарена от злата орисница с кривогледи очи, които бяха тежък кошмар в нейната иначе ефирна младост. Тя предпочиташе да бъде сляпа, отколкото да съзерцава напразно прекрасните съблазни на живота около себе си, до които не можеше да се докосне. Жените я гледаха с презрение, мъжете я отминаваха с безразличие. Наистина тялото ѝ беше съвсем нормално развито, но изпъкналите ѝ кривогледи очи отблъсваха всички и я правеха непоносима за обществото на ония, които играеха тенис и говореха за новите марки автомобилни коли. А Мими Тромпеева мечтаеше да се омъжи за милионер, защото сама беше дъщеря на богат индустриалец и не искаше да скъсва връзките си с парфюмираната младеж от аристократичните кръгове. По цял ден седеше тя пред огледалото и се мъчеше да замаскира по някакъв начин жестоката шега на природата, ала напразно. Нито дълбоките сенки на очите ѝ, нито удължените ѝ ресници, нито лакираните ѝ с вазелин клепащи можеха да ѝ помогнат. В края на краищата, като разбра, че е безсилна да се бори със съдбата си, Мими Тромпеева изпадна в страшно отчаяние, което я доведе постепенно до мисълта да постъпи в манастир. Ала тъкмо тогава в помрачената ѝ памет проблесна неочаквано като спасителен фар името „Козметикум Амулет — салон за дамска хирургия“. Тя подскочи от радост и захвърли малкото коварно евангелие, което щеше да отрови дните ѝ със своята свещена скука. Чудно как по-рано не бе се сетила да потърси помощта на тоя институт за разхубавяване, през който бяха минали, като през някаква вълшебна фабрика на щастливите преображения, толкова много жени! Мими Тромпеева драсна бързо върху устните си две карминени черти, напудри лицето си и изтегли тънките скоби на веждите си с черно моливче, после грабна чантата си и се запъти с затаен дъх към салона за дамска хирургия, в чиято чакалня малко по-късно ние имахме случая да я видим, седнала в дълбоко металическо кресло.

След дълго и мъчително чакане маестро Чезарио Галфоне прие най-сетне нещастната си клиентка с всичкото онова съчувствие, което неговата професия му налагаше.

Той успокои развълнуваната девойка с тържественото обещание, че ще направи от нея неподражаема богиня на хубостта — една феноменалт Венера на дваестия век, с парафинени гърди и с рентгенови очи.

— Какво говорите! — учуди се приятно изненадана Мими Тромпеева, като изтърси пепелта от цигарата си в емайловата пепелничка на масата за пушене.

— Много просто, джентилисима синьорина! — извика театрално маестро

Галфоне, вдъхновен от недоумението на своята събеседница. — Още не съм имал великото удоволствие да видя вашия сутиен, но допускам, че неговата кройка е безупречна. И все пак, грациозисима синьорина, ако съдя по очертанията на бюста ви под роклята, смея да заявя съвсем категорично, дори в присъствието на негово магистрално превъзходителство синьор Морис де Валеф, вдъхновения експерт във всички парижки конкурси за световни хубавици, че вашите божествени гърди правят известно отклонение от нормалната анатомия и следователно се нуждаят от една парафинена инжекция, която ще ги моделира превъзходно и ще им възвърне отново загубената класическа форма.

— Боже мой! Какво приказвате! — въздъхна радостно възбудена Мими Тромпеева, като сне кокетно жълтата си касторена шапчица и я захлупи върху откритото си коляно. — Ами какво ще стане с очите ми? За бога, кажете ще можете ли да поправите очите ми? — добави в същия миг тя и лицето ѝ потъмня в печална гримаса.

Маестро Чезарио Галфоне сложи лявата си ръка на сърцето, а дясната издигна знаменателно нагоре и като коленичи неочаквано пред изумената девойка, извика с мекия си глицеринен глас:

— О, джентилисима, беллисима и карисима синьорина! Вярно е, че зрителният фокус на вашите омайни очи е изместен в някаква блуждаеща далечина, но за щастие днешната хирургия стои на такава висота, че тоя съвсем невинен недостатък ще може да се отстрани само в разстояние на десетина минути. При това аз ще капна в ангелските ви зеници няколко капки от моето последно откритие „Рентгенол“, което ще ги окъпе в лъчезарен блясък и ще ги превърне в сияйни звезди за пеперудното вдъхновение на поетите. Готов съм без всякакво колебание да ви дам тригодишна писмена гаранция за поразителното действие на моите чудотворни капки, заедно с кавалерската си дума, че вие идете в салона ми тъкмо когато аз възнамерявам да пусна в обръщение първата пробна партида от дами с рентгенови очи. Доверете се на грижите ми, илустрисима синьорина, и най-късно след половин час вие ще шестувате из улиците като възкръснала из гроба Семирамида!

Упоена от патетичното красноречие на тоя необикновен творец на женска красота, Мими Тромпеева пристъпи като хипнотизирана до лекия китайски параван и се скри зад черните му лакирани крила.

Дотук, драги читателю, всичко вървеше, тъй да се каже, нормално. Ала ето че нашата история взема съвсем неочаквана развръзка и за всеобща изненада приема формата на дневник, в който преобразената ни героиня е записала със собствената си ръка своите странни преживелици след излизането си от салона за дамска хирургия. Прочее, нека престанем вече да говорим от името на автора, който и без това ненавижда клюкарската словоохотливост по тоя или оня повод. Следващите странички от дневника на Мими Тромпеева обясняват какво се случи по-нататък.

8 септември

Току-що се завърнах от салона на маестро Галфоне. Като вървах из улиците, всички се обръщаха да ме гледат. Мнозина дори се спираха и възкликваха: „Ах, какви чудни очи!“ Едва сега чувствавам, че живея. Боже, колко съм щастлива! Дано се омъжа само по-скоро.

9 септември

Хип-хип, ура! Аз виждам неща, които другите не виждат. Моите рентгенови очи проникват навсякъде. Тая сутрин, като се събудих, забелязах в спалнята си един скелет със сребърен поднос в ръцете. Отначало се уплаших и си помислих, че все още сънувам. Но по-късно разбрах, че скелетът не бил никой друг, освен нашата готвачка, която влязла да ми донесе закуската. Вълшебните капки на маестро Галфоне придадоха на очите ми свойството да гледат през материята.

10 септември

На улицата, в трамвая, в градината — навсякъде виждам само скелети. И туй ме страшно забавлява. В гръдния кош на някои бият големи като юмруци сърца, на други пък сърцата са съвсем мънички, като на врабчета.

11 септември

Аз се движа сякаш из някакво живо гробище. И интересно, че не изпитвам никакво неприятно чувство от това. Напротив, най-голямото ми развлечение е да се вирам във всеки минувач и да изследвам неговата анатомия.

14 септември

От известно време наблюдавам едно необикновено явление. Някои от хората, които срещам, и то предимно от хайлайфа, нямат никакъв мозък в главите си. Днес например видях братовчеда на Валя, който е член в управителния съвет на спортната федерация и има идеално развито тяло. Той ме спря и ме заприказва. Целуна ми ръка, започна да ме обсипва с комплименти, а аз го гледам и си мисля: „Господи, какъв строен скелет!“ Но като дигнах очи към главата му, аз открих, че в нея няма нито капчица мозък. Щях да му кажа това, но се въздържах, за да не го обидя. Може би той щеше да изтълкува думите ми в преносен смисъл. И все пак, аз предпочитам да се омъжа за човек като него, вместо да имам съпруг, чийто череп е пълен с мозък, но се крепи върху хилаво тяло.

16 септември

Снощи бях на соаре у Дейзи. Имаше много интересен свят. Само дами и господа от бомонда, между които и един чужд дипломат. Всички се надпреварваха да флиртуват с мене, но в края на краищата аз предпочетох Жан. Той е тъй богат и

тъй мил. Разправят, че бил единствен наследник на вуйчо си — някакъв мултимиллионер, който през време на войната натрупал грамадни богатства и сега си лекувал черния дроб във Виши. Между петнайсетината кавалери нямаше нито един с мозък. Главите на всички бяха празни, но затова пък чудно красиви. А пък скелетите им — ах, какво телосложение! Разбира се, Жан държеше първенство. Той има фигура на атлет и когато се смее, ръмжи като мечка. Струва ми се, че ако ме прегърне, ще се стопя в ръцете му. Любопитствувам да узная откъде се взе тая духовитост у него, за да ме забавлява през цялата вечер с най-пикантни вицове. Просто щях да се пукна от смях. Уж мислите на човека идели от неговия мозък. Кой знае, може би хората от висшето общество разсъждават и мислят с някои други части на тялото си... За дамите — какво да кажа. Нито една не ми направи особено впечатление. Техните глави също нямаха мозъци, а скелетите им бяха ужасно разширени в ханша, макар че всички носеха сентюри. Дейзи беше облечена в нова рокля от виолетово ламе, но изглеждаше някак демоде. Пепи и Гретето бяха бронзирали ноктите си, ала въпреки туй останаха в сянка. Аз наблюдавах как дробовете им се издуват от завист при моя блестящ успех сред кавалерите. Те не можеха да си намерят място от яд, загдето съм станала център на изключително внимание, та постоянно търсеха повод да ме ухапят. Простачки! А на тръгване се осмелиха да ме разцелуват, като че нищо не е било, и дори изявиха желание да ми дойдат на гости. Какво безсрамие!

18 септември

Ах, Жан е най-пленителният мъж, когото съм срещала през живота си! Днес ходихме на разходка с колата му извън града. Бяхма само двамата. Той наистина е ненадминат в шегите си. Знае всички улични песни на простолудието и ги пая из целия път. А при това колко е интелигентен и възпитан! Говори ми за значението и ефекта на различните парфюми и за чистенето на зъбите с клечка при официалните динета. Такива изискани маниери като неговите не съм виждала у никого. Да, ние бихме били една идеална двойка!

23 септември

Естествено, че аристократите трябва да се различават по нещо от обикновените хора. Затуй и главите им изглеждат кухи. В същност, техните мозъци са на мястото си, само че са направени от някаква много тънка материя, по-тънка навярно и от паяжина, та затова не могат да се видят. Ах, дано и моят мозък е също тъй фин като на Жан!

27 септември

Чувствувам се на седмото небе от радост! Жан ми се обясни в любов. Бяхме пак с колата му на разходка. На един завой той намали хода, прегърна ме и ме целуна. Каза, че утре ще направи официално предложение на папа.

28 септември

Отначало папа упорствуваше, защото сумата му се видя голяма. Но после, като разбра, че Жан е човек с характер, отстъпи. Един милион в аванс и два милиона след сватбата.

5 октомври

Струва ми се, че ще полудея от щастие! Жан трепери над мен и ме уверява непрестанно в безкрайната си любов. Днес следобед кихнах и той изтича веднага за лекар. Никога не съм допусчала, че ще имам такъв внимателен и нежен съпруг.

20 ноември

Ура! Заминаваме с експреса на Voyage de pose! Най-напред в Ница, а оттам — за хермелиново палто и бален тоалет в Париж.

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ (1898 – 1923)

Гладиатор

Спокоен той спря сред арената ширна,
спокоен изправи глава —
гърми там тълпата и глъчка неспирна
отронва неясни слова.

Отляво до входа, в сребриста туника,
робията малка стои;
по златните къдрици факлите бликат
игриви, златисти струи.

Удари той с меча трикратно по щита,
ехото далеч прозвъни
и ето: тълпата, охолна и сита,
крещи пак от всички страни.

Но странно: от дързост незнайна обзети,
край него се роби тълпят,
захвърля той щита и скръства ръцете
на голата бронзова гърд:

„О, блудни, пияни патриции, пак ли
жадувахте кърви и смърт?
И тази ли вечер разискрени факли
за диви възторзи горят?

Безумци! Стоманен е всеки мой мускул
и меча ми в кръв е кален,
че тая арена не съм я напускал
от никого в бой победен.

Пронизвах аз братя. Все нови и нови!
О, жертви, без име, без брой!
Но таз вечер вие бъдете готови,
аз вас призовавам на бой...“

Сред ужас нечакан, сред паника бурна,
патриции хукнаха в миг,
а вдигна той меча и вихром се втурна
тълна гладиаторска с вик.

Смутената стража изпречи се с крясък
пред буйната робска вълна;
и мигом обагри се жълтия пясък
със кървави тъмни петна.

Но втурнал се първи, той първи възпре се,
простре се с пронизана гръд;
през трупа му с рев се тълпата понесе,
пробила си шеметно път.

И само робинята спря бледолика:
в кръвта му намокри едва
тя края на своята снежна туника
и тръгна, привела глава.

А там — из града, за разплата желязна
тълпите повел бе Спартак
и бурно ехтеше в нощта златозвездна:
„На крак, братя роби, на крак!“

Червените ескадрони

В утрото на светла ера, с факела на нова вера,
идат бодри ескадрони с устрем горд и набег смел,
а над тях, кат хищни птици, кат настръхнали орлици,
спускат се и разпиляват гръм шрапнел подир шрапнел.

Кон изправя се, изцвили и отронил сетни сили,
грохне мъртъв на земята някой воин поразен.
В миг уплашен спира коня, но наново той догоня
стъпките на ескадрона, в общий прилив устремен.

И развели буйни гриви, над пожънатите ниви,
като вихър отминават ескадрон след ескадрон.
Под копитата извива прах на облачета сиви
и премрежва с бронзов блясък огнения хоризонт.

Ето татък край върбите екнаха пушкала скрити
и вълни от кървав пламък срещнаха се гръд със гръд;
сви се буря безпощадна, зазвънтя стомана хладна —
кратка схватка и наново ескадроните летят...

Ах, летете, ескадрони! В устрема ви милиони
погледи са приковани със надежда и любов.
Свил десницата корава, целий свят се днес изправя
стреснат, трогнат, очарован от победния ви зов.

Нека в ужас, в изненада рухне всяка черна сграда
на световната неправда, на сподавения стон
и човекът да намери зад открянатите двери
мъртви старите химери на бездушния закон.

Ах, летете вий сред сеч и дъжд от огнени картечи,
вий — развихрени предтечи на безоблачните дни!
С буря, мълния и грохот възвестете гордий поход
на възбунените роби, на червените вълни!

И когато сетний камък на обгърнатия в пламък
и разруха древен замък се отрони в пепелта,
вий слезнете от конете и земята целунете —
възцарете вечна обич, вечна правда на света.

Братчетата на Гаврош

Ти целия скован от злоба си,
о шумен и разблуден град,
и твоите електрични глобуси
всуге тъй празнично блестят!

Че всяка вечер теменужена
ти виждаш бедните деца
и обидата незаслужена
по изнурените лица.

Съдбата рано ги излъгала,
живота сграбчил ги отвред
и ето ги: стоят на ъгъла,
с прихлупен до очи каскет.

Какво им даваш от разкоша си
ти — толкоз щедър към едни,
а към бездомните Гаврошовци
жесток от ранни младини?

Пред твоите витрини блескави
накуп застават често те
и колко скръб в очите трескави,
и колко мъка се чете!

Но тръгват си те пак одрипани,
с въздишки плахи на уста,
а тез витрини са обсипани
с безброй жадувани неща...

Ти целия скован от злоба си,
о шумен и разблуден град,
и твоите електрични глобуси
всуе тъй празнично блестят!

Цветарка

Тази вечер Витоша е тъй загадъчна и нежна —
като теменужен остров в лунносребърни води,
и над смътния ѝ гребен, сякаш в болка безнадеждна,
се разтапят в тънка пара бледи есенни звезди.

И грамаден и задъхан, скрил в гранитната си пазва
хиляди души разбити — глъхне празничния град
и под лунно наметало с шепот странен той разказва
повестите безутешни на вседневен маскарад.

А из улицата шумна, под гирлянди електрични,
ето малката цветарка бърза от локал в локал,
де оркестрите разливат плавни звукове ритмични
и от тях се рони сякаш скрита мъка и печал.

С погледа смутен и влажен на прокудена русалка
между масите пристъпя и предлага плахо тя:
златожълти хризантеми в кошничка кокетно малка
и усмивката смирена по рубинени уста.

Върху стройното ѝ тяло, върху младостта ѝ цветна,
като черни пипала се плъзгат погледи отвред
и в усмивки иронични блика мисъл неприветна,
че цветята се купуват, а и тя е чуден цвет.

И оркестърът въздъхва, стихват плачуци акорди,
гаснат, млъкват, но отново гръмват те по даден знак,
понесат се нависоко волнокрили, смели, горди
и се спуснат бавно, плавно като мек приятен сняг.

Но от маса къмто маса своята кошничка показва
светлокосата девойка с поглед смътен и нерад,
а грамаден и задъхан, скрил в студената си пазва
хиляди души разбити — дебне каменния град.

Стария музикант

Все там до моста приведен седи,
тегли полекичка лъка,
а над главата му ревностно бди
черната старческа мъка.

Бурно край него живота кипи
в грижи и горести вечни
и пъстроцветните шумни тълпи
все тъй са зли и далечни.

Привечер. Спуска се траурен здрач,
ситен снежец завалява,
спира цигулката горестен плач —
стареца немощно става.

И прегърбен той пристъпя едва,
спира се тук-там и стене,
шепнат му злъчни, невнятни слова
зимните вихри студени.

Там — от скованата в мраз висина —
мигом през тънкия облак
хвърля му поглед печална луна,
фосфорно бледа и обла.

А зад гърба му пристъпя Смъртта,
кървава и многоръка,
и по цигулката старческа тя
тегли полекичка лъка.

Юноша

Аз не зная защо съм на тоз свят роден,
не попитах защо ще умра,
тук дойдох заплепен и от сивия ден,
и от цветната майска зора.

Поздравих пролетта, поздравих младостта
и възторжен разтворих очи,
за да срещна Живота по друм от цветя
в колесница от лунни лъчи.

Но не пролет и химн покрай мен позвъни,
не поръси ме ябълков цвят:
пред раззинали бездни до черни стени
окова ме злодей непознат.

И през облаци злоба и демонска стръв
черна сянка съзрях да пълзи —
златолюспест гигант се изправи сред кръв,
сред морета от кръв и сълзи.

В полумрака видях изтерзани лица,
вред зачух плачове като в сън
и жестока закана на гневни сърца
се преплете с оковния звън.

Аз познах своите братя във робски керван,
угнетени от Златний телец;
и човешкия Дух — обруган, окован,
аз го зърнах под трънен венец.

И настръхнал от мрака на тази земя,
закопнях, запламтях и зова:
— Ах, блеснете, пожари, сред ледна тъма!
Загърмете, железни слова!

Нека пламне земята за пир непознат,
нека гръм да треци, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души!...

И тогава — залюбен в тълпите, пленен
от лъчите на нова зора, —
без да питам защо съм на тоз свят роден,
аз ще знам за какво да умра.

Приказка за стълбата

Посветено на всички, които ще кажат:
"Това не се отнася до мене!"

- Кой си ти? - попита го Дяволът...

- Аз съм плебей по рождение и всички дрипльовци са мои братя. О, колко е
грозна земята и колко са нещастни хората!

Това говореше млад момък, с изправено чело и стиснати юмруци. Той стоеше
пред стълбата - висока стълба от бял мрамор с розови жилки. Погледът му бе
стрелнат в далечината, дете като мътни вълни на придошла река шумяха сивите
тълпи на мизерията. Те се вълнуваха, кипваха мигом, вдигаха гора от сухи черни
ръце, гръм от негодувание и яростни викове разлюляваха въздуха и ехото
замираше бавно, тържествено като далечни топовни гърмежи. Тълпите растяха,
идеха в облаци жълт прах, отделни силуети все по-ясно и по-ясно се изрязваха
на общия сив фон. Идеше някакъв старец, приведен ниско доземи, сякаш
търсеше изгубената си младост. За дрипавата му дреха се държеше босоного
момиченце, и гледаше високата стълба с кротки, сини като метличина очи.
Гледаше и се усмихваше. А след тях идеха все одрипели, сиви, сухи фигури и в
хор пееха протегната, погребална песен. Някой остро свиреше с уста, друг,
пъхнал ръце в джобовете, се смееше високо, дрезгаво, а в очите му гореше
безумие.

- Аз съм плебей по рождение и всички дрипльовци ми са братя. О, колко грозна е земята и колко са нещастни хората! О, вие там горе, вие...

Това говореше млад момък, с изправено чело и стиснати в закана юмруци.

- Вие мразите ония горе? - попита дяволът и лукаво се приведе към момъка.

- О, аз ще отмъстя на тия принцове и князе. Жестоко ще им отмъстя зарад братята ми, зарад моите братя, които имат лица, жълти като пясък, които стенат по-зловещо от декемврийските виелици! Виж голите им кървави меса, чуй стоновеите им! Аз ще отмъстя за тях! Пусни ме!

Дяволът се усмихна:

- Аз съм страж на ония горе и без подкуп няма да ги предам.

- Аз нямам злато, аз нямам нищо с което да те подкупя... Аз съм беден, дрипав юноша... Но аз съм готов да сложа главата си.

Дяволът пак се усмихна:

- О, не, аз не искам толкоз много! Дай ми ти само слуха си!

- Слуха си? С удоволствие... Нека никога нищо не чуя, нека...

- Ти пак ще чуваш! - успокои го Дяволът и му стори път. - Мини!

Момъкът се затече, наведнъж прекрачи три стъпала, но косматата ръка на Дявола го дръпна:

- Стига! Спри да чуеш как стенат там доле твоите братя!

Момъкът спря и се вслуша:

- Странно, защо те започнаха изведнъж да пеят весело и тъй безгрижно да се смеят?... - И той пак се затече.

Дяволът пак го спря:

- За да минеш още три стъпала, аз искам очите ти!

Момъкът отчаяно махна ръка.

- Но тогава аз няма да мога да виждам нито своите братя, нито тия, на които отивам да отмъстя!

Дяволът:

- Ти пак ще виждаш... Аз ще ти дам други, много по-хубави очи!

Момъкът мина още три стъпала и се вгледа надолу. Дяволът му напомни:

- Виж голите им кървави меса.

- Боже мой! Та това е тъй странно; кога успяха да се облекат толкоз хубаво! А вместо кървави рани те са обкичени с чудно алени рози!

През всеки три стъпала Дяволът взимаше своя малък откуп. Но момъкът вървеше, той даваше с готовност всичко, стига да стигне там и да отмъсти на тия тлъсти князе и принцове! Ето едно стъпало, само още едно стъпало, и той ще бъде горе! Той ще отмъсти зарад братята си!

- Аз съм плебей по рождение и всички дрипльовци...

- Млади момко, едно стъпало още! Само още едно стъпало, и ти ще отмъстиш.

Но аз винаги за това стъпало вземам двоен откуп: дай ми сърцето и паметта си.

Момъкът махна ръка:

- Сърцето ли? Не! Това е много жестоко!

Дяволът се засмя гърлесто, авторитетно:

- Аз не съм толкова жесток. Аз ще ти дам в замяна златно сърце и нова памет!

Ако не приемеш, ти никога няма да минеш туй стъпало, никога няма да

отмъстиш за братята си - тия, които имат лица като пясък и стенат по-зловецо от декемврийските виелици.

Юношата погледна зелените иронични очи на Дявола:

- Но аз ще бъда най-нещастният. Ти ми взимаш всичко човешко.

- Напротив - най-щастливият!... Но? Съгласен ли си: само сърцето и паметта си.

Момъкът се замисли, черна сянка легна на лицето му, по сбръчканото чело се отрониха мътни капки пот, той гневно сви юмруци и процеди през зъби:

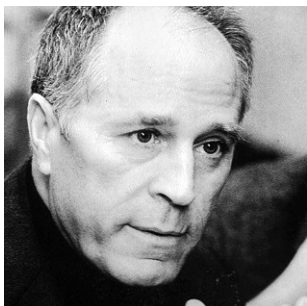
- Да бъде! Вземи ги!

...И като лятна буря, гневен и сърдит, разветрил черни коси, той мина последното стъпало. Той беше вече най-горе. И изведнъж в лицето му грейна усмивка, очите му заблестяха с тиха радост и юмруците му се отпуснаха. Той погледна пируващите князе, погледна доле, дето ревеше и проклинаше сивата дрипава тълпа. Погледна, но нито един мускул не трепна по лицето му: то бе светло, весело, доволно. Той виждаше доле празнично облечени тълпи, стонове бяха вече химни.

- Кой си ти? - дрезгаво и лукаво го попита Дяволът.

- Аз съм принц по рождение и боговете ми са братя! О, колко красива е земята и колко са щастливи хората!

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ (1919 – 2002)

Дервишово семе

Тоя възел, да ти кажа, много отдалече се завърза. Бях тогава на четиринайсет ненавършени години, без майка и баща. Баща ми го убоде мижу Селиховата крава, а майка ми загина от испанската болест. Раснал съм със стар бубайка и с баба, ала на баба дясната ѝ ръка се вдърви, та нямаше кой къщната работа да върши и дядо впря очите си в мене да ме жени. Мене не попита. За такива работи тогава не питаха дето се женеха, ами старите си ги правеха сами. Чух ги веднъж само как си проговориха с баба.

— Младо е! — рече баба.

— Ще наядне! — рече ѝ дядо. — Само трябва да се поогледаме за някое момиче!

Какво е гледал дядо и как — не мога да ти кажа, ала веднаж като се върнах от паша, заварих у дома един адам бойлия мъж с една голяма ножица в пояса набодена.

— Рамаданчо — каза дядо, — викнал съм терзия потури да ти ушие. Вапцани ли искаш или сури?

Друго питане не ме попита. Годиха ме, жениха ме — това беше всичкото питане: „Вапцани ли потури искам или сури?“

Терзият дойде в сряда, в четвъртък потурите беха ми ушити — вапцани потури, с капаци и гайтан, а в петък дойдоха тъпанарите на двора и зачукаха даулите на сватба. Даулите бият, казаните с месото врат, пък аз още не зная коя ще ми дойде за невеста. Пресрамах се и попитах баба.

— От колибите ще бъде — вика, — не от село!

Ама коя? Каква? — нито баба да ми каже, нито аз имах кураж да питам. Коя? Каква? — вечерта се чак разбра. Припял ни беше ходжата, притупал ни беше тъпанът и дойде време да останем сами в одаята с моята невеста. Преди да влезем в стаята, дядо ме повика настрана и рече:

— Ще правиш, ще струваш, кръв да има утре, на сабахлем! Ако си — вика — станал мъж — карай мъжки! Ако не можеш — с нокти или с пръсти, но да има кръв, инак цялото село ще се смее! — бутна ме в одаята и заключи.

Седял съм една половинка от саатчето като вдървен, без да смея нито да гъкна,

нито булото ѝ да сваля, докато най-сетне тя самата смъкна покривалото и се показа. Мислех, че ми е докарал стар бубайко некое женище, а видех момиче като пеперудка, бяло като мляко, със замиглени очета, ей такива. Вторачил съм се в нея като диво, а пък то ма гледа, гледа, а че прихна да се смее:

— Срам ли те е? — вика.

— Срам ме е!

— Защо се срамуваш? Я гледай колчави потури имаш! И какъв пояс! Искаш ли да поиграеме на пумпал? — И докато да кажа искам или не искам, хвана ме за пояса и взе да ме тегли, да ме развива и повива като пумпал... Така сме се хубаво заиграли, че не усетихме кога пропяха първите петли. Тогава ми дойде на ума за кръвта и ме налегнаха бърчините. „Ей сега ще се хубаво разсъмне и ще надойдат ония да питат за кръв. Ами сетне?“ Забеляза тя какво ми е и ме попита за какво си мисля. Казах ѝ:

— За кръв!

— Аз — вика — ще ти намеря! — Наду се момичето, та лицето ѝ стана мораво и току бликна от носа ѝ кръв. Няма да приказвам тая кръв къде и как сме я размазвали — всичко мина, замина и заживяхме със Силвина като жена с мъж. Тя беше момиче, ала и жена си бе. В женското още от дете жената си я има. Дали е под миглите, или под ноктите, ала си я има, докато с мъжете не е същото. Един мъж, дете няма си брада, за да прежули една женска буза — не е никакъв мъж! Макар че кога сърцето ще се размисли за жена, то не пита ни главата, ни брадата, както се случи и с мене. Докато се развивахме със Силвина и повивахме, докато сме се смели и играли, то, сърцето, се навивало, навивало и когато изведнаж го дръпнаха да се развие, отскубнаха ми го заедно с корена. Как се случи тая работа, да ти кажа, никой не усети. Всичко си вървеше — дете има една дума — като по вода. Никой не е и мислил, че под водата може да има скала, гемията ни да закачи и да я направи парам-парчета. Силвина си седеше повече вкъщи, гледаше баба и ни дочакваше от къра с варена каша. Шеташе, метеше, старата ни къща бе огряла като слънце. Засмели се бяха и гредите ѝ — накичени от Силвина с разни цветове и билки, а пък джамчето на одаята плакнеше, бършеше три пъти на ден и в него утрин се оглеждаше и косата си разресваше. Имаше едни коси, ей оттук ако ги видиш — руси! Ако се поместиш малко — видят ти се червеникави, като че греят. Още като се поместиш — жълто злато като живо заиграваше по тях! Вземаше ли да се реши, аз заставах да я гледам. Гледах я, гледах, докато ме сепне дядо:

— Хайде, Рамаданчо, козите ти ще умрат от глад!

Каква е мъка било и с тия кози! Спряло се онова лятно слънце мързеливо на средата на небето и не слиза! Пет пари не дава, че невеста имам аз в село, та ми идва да подскоча и да го брулна с кривака. И да го заровя в земята, повече да не излиза. Все да си е нощем, а пък аз все да си лежа до нея, или пък да ѝ раздухвам миглите. Имах си една закачка, речи го, игра, като се събудя сутрин, миглите ѝ да раздухвам, докато всеки косъм се подреди на място. Бях ѝ се врекъл на Силвина, като отида с дядо на панаира във Филибе, да ѝ донеса оттам едно кокалено гребенче за мигли, ала с вричането си останах: един ден бяхме на коситба с дядо, а като се върнахме вечерта вкъщи — заварихме празна, тъмна

къща, без невеста. Баба ни каза, че братята на Силвина я отвели. Баба я не давала, бутнали я баба и я взели. Рекли, че Силвина от чеиза имала да си дозима. Метнали я на конете и докато надойдат хора — отгърмяли към букака.

Какво ми стана, не мога да ти кажа, ала дядо, като ме видя, че ловя ножа, хвана ме и вика на баба:

— Давай въже!

Донесе баба въже, върза ме дядо за дирека, а че ми рече:

— Ти за семе ще ми трябваш, няма да мърдаш! Тука искам на Асан Дервишов внук да писне, а че тогава ходи да се трепеш, където искаш!

Качи се на мулето и фукна навън, като викаше на баба:

— Пази, вика, Дервишовото семе, инак главата ти отсичам!

Баба си познаваше дядо, не ме отвърза. Тука, в сърцето, сто пиявици като че се бяха впили, та го сецах отмаляло като мъртво и ако пърхаше нещо в него, то бе едната само надеждица, че може пък Силвинините братя наистина за чеиза да бяха идвали. Най-сетне братя й бяха, не бяха чужди!

С тая надеждица съм се залъгвал до заранта, когато се върна дядо. Мулето беше в пяна — той в дрипи, дето се беше провирал из шубраците. Бутна ме в одаята и заключи, а те с баба се прибраха в тяхната си одая. Делеше ни една стена, а по средата имаше комин. На комина стената изтъняваше, та се чуваше, каквото се говореше отатък. Мушнах се там и заслушах. Дядо говореше тихо, но се разбираше всичко.

— Нямаме невеста! — рече той. — Братята й — едепсизите, разбрали, че си е още мома, и я дали на Руфатя за два пърча.

— Ами сега? — попита баба.

— Сега я влачат из гората — рече дядо. — И ще се върнат кой знае кога... Но и да се върнат, за какво ми е чуждо семе в корема?

— А сега какво ще правиш? — рече баба.

— Прави ми се — каза дядо, — знаеш ли какво? Да изчукам Руфатовите като въшки с чифтетото! И ще го направя. Ала не сега. Ще оженя Рамадана, ще почакам внук да дойде и тогава ще разплача майчицата на Руфатя!

Тия думи рече дядо, тия негови думи ме затиснаха в оджака и не шавнах. Тъй си ме завари утринта — в пепелта! На сутринта дядо доведе ходжата и ме заклеха: да се не беся, да се не давя в реката. Да се не карам и сбивам... Внуче да оставя деду и тогава главата си да кърша...

Сетне каквото се случи, мина ей оттука, през сърцето го прекарах. Като с губерка. Първата губерка ми забиха, като се върна Силвина в село. Руфатови бяха ни комшии, делеше ни само един дувар, ала кога са се върнали, никой не ги видя. Около месец и нещо Силвина никому се не показа, че оня гад я беше дъвчил, бузите й беше сдъвчил като тесто, та не смееше да се покаже. Тогава се разчу кое и как се беше случило с нея.

Руфат я бил харесал още първия ден, когато я видел да ходи на двора, и си направил дупка на дувара да я гледа. Той беше седем години по-възрастен от мене и хайлазин. Не ходеше нито за дърва, нито на нива и помагаше в касаплька на баща си. Пиеше ракия, зъбеше се и продаваше салтанати.

Два пърча имаха Руфатови, брадати пърчове, с два големи чана на вратовете им

окачени, като звъннеха, чуваха се през десет баира. Силвинините братове — Реджепа и Юмера — лакоми хора, чобани — мряха пък за чанове и пърчове. И се спазарили с Руфатя. Те поискали пърчовете, той — сестра им. Разбрали, че си още ходи с корема на момиче. И му я дали.

Много ми се искаше да видя Силвина, ала оня звяр я държеше все под ключ и нямаше как. По едно време я измислих: стъмнеше ли се — качвах се на покрива на нашата къща и като се тулех зад комина, гледах в пенджерчето на Руфатови. Ей такова търкалце беше това пенджерче, но грейне ли вътре газената лампа, и всичко излизаше наяве. Е, не всичко, но пак: виждаше се как сядат на софрата... Как я вдигат... Как си постелват за лягане, как си лягат... Как си разпасва пояса Руфат... и... очите ѝ не можеше да видя, но главата ѝ висеше все като прекършена... Той я хващаше за главата, подпираше брадата ѝ с палци и като диво я ухапваше...

Докато светеше лампата, сърцето ми се топеше като свещ! Как се не стопи това сърце! Как се не свърши, та оставаше и за другата, и за по-другата вечер? Баба ме усети, че се туля зад комина, и каза на дядо, а той я сряза:

— Нека — вика — да се точи! Зло да набира! И да се научи да не вади кръвта на жената през носа!

Прав ли, крив ли беше дядо — няма да го съдя, ала за злото беше прав: когато жалбата ти дойде много, само злото те подпират и спасяват. Чучело видял ли си натъпкано със слама? Няма вътре нищо! Няма сърце, няма кокал, държи се само на едната слама. Мойта слама беше злото! И то ме на краката задържа. Злото, дето щеше да направя на Руфатя. То ми беше все в акъла. И под халището, и на къра. И денем, и нощем аз си мислех как с брадва ще го насека или с нож ще го наръгам в корема, за да не умре веднага, да се мъчи. Как червата му ще влачат по земята, ще ги тъпча с краката и с нокти ще ги късам. Сетне и това не одобрявах: с ножа щеше малко да се мъчи и замислях нова мъка — да го душа бавно, на почивки, но разбирах, че като го пипна, няма вече да го пусна, затова и от душенето се отказвах и намирах нови мъки. Триста пъти съм го трепал и съживявал. Главата ми гореше. Хиляди пъти го клах и драх. Ръцете се напрягаха, зъбите ми скърцаха, докато най-сетне сламата в чучелото се подпали, треска ме затресе и се разболях.

Тогаво дядо се уплаши. Не за мене, а за Дервишовото семе. Грабна ме и хайде в Триград, при дебелото Айше. Пои ме тя с разни горчилаци, маза ме с разни мехлеми, но само за една неделя треската ми угаси и ме оправи. Ала не ме върна дядо в село, ами ме остави в Триград с Дели Юмеровите кози и заръча на Айшето да ме пои с каквото си ще, но без мустаки и брада да се не връщам. Така и стана: от горчилаци ли, от годините ли, не минаха няколко месеца, смъглиха се по лицето ми и мустаки, и брада... Не кой знае каква, ала брада! Поомекна и в душата ми — трябва пак от тая билка — живениче се нарича и се дава за мерак — и тогава дойде дядо:

— Хайде — вика — да те женим, че ръката ме сърби да разплача майчицата на Руфатя!

— Може да ме жениш — казах на дядо, — да ме закопаеш и да правиш с мене каквото си щеш, но Руфатя няма да закачаш! Аз ще се разправам с Руфатя!

Накарах го клетва да ми даде и там, в Триград още се ожених. Тоя път нямаше игра: и ризата беше изработена, и всичко стана както си трябва, и дете ми се роди не на деветия, а още на седмия месец! Знаело, види се и то, че бърза дядо му, и с два месеца изпревари рожделното си време.

Не бях виждал от години дядо да се смее — тоя път — засмя се... И легна да мре! Легна, бе! На третия ден от раждането на детето — легна! Както си стъпваше ухилен, крътна се на одъра и лявата му вежда заигра сама. Повика ме и каза:

— Рамадане, бубайков, видех, кай, Дервишово семе и отивам да занеса на баща ти хаир-хабер. А Руфатя, кай, оставям в твоите ръце!

С тия думи замина дядо, а на моите ръце остави и детето, и жената, и Руфатя. Хайде, Рамадане, да те видим как се носят три неща само в едни ръце! Три неща: душманин, дете и жена! Слама, чучелото да подпира. Право да ходи! Кози да пасе, да оре и да яде. А джигера и сърцето ти — у касапина Руфат, свива ги, както си ще!

Отначало си виках да подрасне детето, да го отбие майка му, че тогава да разрежа корема на Руфатя. Сетне си рекох — хайде да проходи! Докато проходи то, и Силвина започна да излиза, и тя с дете на ръце! Бавно стъпваше по двора, като да беше извървяла много път. Фереджето скриваше лицето, та го не виждах, но очите й често се извъртаха, мене търсеха да видят.

Дупка си пробих в плевнята и започнах да я гледам. Докато аз я гледах от плевнята, Руфат я следеше през прозорчето, мене пък жената следеше. Добре, че кротка жена се случи, та не викаше и се не караше. Тихом си ронеше сълзите и не продумваше.

И се занизаха дните все такива: ора ли, копая ли, или с козите ходя, но бързам да се върна, преди да се е мръкнало. Лепна се на дупката в плевнята и чакам Силвина да я видя. Ако я видя — смъкна и отрова, и умора, ако не я видя — цяла нощ скърцам със зъбите на Руфатя — дера го, душа го, тровя го и насит на душата не намирам. Много пъти съм решавал да го свърша, но като си помислех, че в затвора няма дупчица да има към Силвина — отмалявах и отлагах... И се поднесе тъй животът, ден след ден, година след година. Ако не бяха пораснали децата ми, ако не бяха се оженили и народили свои, нямаше и да зная колко са години минали. Тарабата, дето ни делеше с Руфатя, дето е от дъбово дърво, взе, че изгни, а дертовете наши не изгниха. И на Руфатя, види се, не е било лесно всяка вечер с лед да заспива и да се събужда със слана, та колкото си беше ракиджия и бекрия, взе, че още са пропи. Не щеш ли, мина неговото царско време — взеха му касапницата и това го още смачка. Като не можеше с друго чивия да избие, и тая чивия взе да избива с ракия. Резна го тая ракия в гръбнака и го тръшна на легло. Момичето му в друго село се ожени и Силвина остана с Руфатя, сама. Преди месец и нещо бутнах тарабата — гнилата — и влязох в Силвинините двори като у дома. От двора отидохме в одаята на Руфатя и седнахме вътре. За първи път тримата се събрахме наедно, от четиресет години за първи път се гледахме с Руфатя очи в очи, а Силвина — между нас. Грешна душа имам, агов, да ти кажа, и ми се поиска да прегърна Силвина пред очите на Руфатя, да я погледа в моите ръце, както съм я гледал в

неговите цял живот, но тя не дава.

— Стига ни, вика, че сме тука. Ако той беше звяр, не ставай и ти!

А сега ще попиташ ти какво?

Сега работата горе-долу тъй върви: на Руфатя все му студено, а магаре няма у Силвина и вместо да се гърби тя да носи дърва и да пали на Руфатя печката — ходя за дървата аз. Всеки ден по едно магаре дърва, и пак не стига. Акт ми съставиха горските, нов се канят да съставят, та затова и нощем ходя. Бода си очите, трепя си ръцете да сеча, а сетне, като заспят горските, влача ги през дерето у дома и снагата си троша за тоя, дето ми е горил душицата! Грея и топля тоя, дето четиресет години ме е държал ту в огън, ту в лед! А не мога да спра. Спра ли, Силвина трябва да сече. Та махни туй, ами впира някога работата и до помощ, като се храни: тежък, а трябва да се повдигне, да прощаваш, постелката му да се тупне и пикнята да се махне. Слаба жена такава работа не може да свърши и кой, кой — хайде Рамадана да слугува на Руфат! И слугувам, инак всичко ляга на Силвина... Чувам ги в махалата да си приказват: „Гледайте какъв комшия, какъв човек!“ Ала не видят какво ми е на мене — вътре... Вътре катраните, братче, врат ли, врат! Чакам Руфат да си отиде, да се ожения за Силвина, ала тоя кърджалия не си отива. Ето, в това е главният катран. Искам под една черга да легна с нея като мъж с жена, а че тогава да става каквото ще... Жена, деца и цяла камара внуци ще прекрача и при нея ще отида, но между нея и мене се проснал вдървеният Руфат, лежи, не мърда! А времето, агов, лети, коленете отмаляват. И се не знае дали ако легнем със Силвина като жена с мъж, няма да осъмнем като братче и сестриче. Мисля си понякога: мъчи се той, мъчим се и ние, защо не му отворя аз адовата порта, на която втора година вече хлопа? Няма да го душа, нито да го давя: оставя ли го на студено две-три ноци и ще свърши. Тъй си мисля, но опре ли да я свърша, видя ли очите на Силвина, вперени в мене — отпушам му края и хващам пътя за гората сухи дърва за Руфатя да бера...

На това кръстопътче тъпча и не виждам накъде да хвана. Ако ти можеш да ми кажеш — кажи, ако ли не — помагай да качим дървата на магарето и да вървя, че оня кърджалия е затракал вече зъбите и чака.

ЙОРДАН РАДИЧКОВ (1929 - 2004)

Нежната спирала

В един студен зимен ден пътувах с конска шейна през Лудогорието. Бяхме неколцина човека, натъпкани плътно един до друг в дъсчения сандък, едни седяха с лице към конете, други с гръб, трети се бяха настанили ребром, всички бяхме измръзнали, омърлушени и уморени. Връщахме се от лов, омотани в шалове, с вдигнати яки, с нахлупени капи или гугли, тъй че нито едно лице не се виждаше цяло. Изпод гуглите и шалове димеше пара от дишането на хората, пара димеше и от ноздрите на конете. Когато човек пътува с шейна, изстива бързо, студът пропълзява по цялото му тяло, очите започват да сълзят, цялата природа наоколо започва да му се струва враждебна. Небето над нас бе сиво, вляво от шейната сивееше гора, от дясната ни страна се простираше равнината, леко наклонена, покрита със сняг.

Пътят лъкатушеше покрай самата гора, спускаше се в някоя долчина, катереше се, на места шейната поднасяше, плазовете стържеха върху чакъл и камъни, конете започваха да пръхтят, конярят размахваше камшика във въздуха и започваше да вика: "Дий! Дий!" Бялата равнина леко се изтегляше и завърташе край нас, смълчаната гора се измъкваше на пръсти назад, най-близките до пътя дървета подтичваха бързо, по-далечните се движеха по-бавно и се създаваше илюзията, че гората бяга назад с хиляди крака, без дърветата да се застъпват едно друго.

Край един от завоите внезапно изникна върху снега шипков храст, отрупан целият с ярки червени плодове. Той бе обърнат едновременно във всички посоки. Конярят рече: "Я гледай ти!", завъртя камшика във въздуха и перна храста през лицето.

Дивата шипка трепна, трепнаха заедно с нея и лъскавите червени плодове, заиграха те като живи очи, сякаш не измръзнал храст бе пернат, а живо същество бе ударено с камшика през лицето. Плазовете на шейната продължиха да поскърцват равномерно по пъртината, равномерно звъняха и им пригласяха

конските звънчета, шипковият храст бавно отстъпваше назад, като бе втренчил в нас стотиците си червени очи. Пътят се наклоняваше леко, конете започнаха да пръхтят; обърнах се напред, видях рамена, гърбове, гугли и сините очи на едного от ловците. Той бе захапал отдавна изгаснала цигара. "Туй ще е някой вампир" - рече ми ловецът. "Кое?" - попита сипкав глас от предницата на шейната. "Оня храст" - рече човекът с изгасналата цигара и обърна глава назад през рамото си, за да покаже шипковия храст. Видях по лицето му да се изписва недоумение.

Погледнах назад, шипковият храст го нямаше. Белееше се само равнината, до нея стоеше изправена сивата гора, отгоре се сивееше небето. Спуснахме се в падина, падината скриваше шейната от втренчените очи на шипковия храст.

"Почти като човек... почти като човек!" - ме жегна остра мисъл. Продължавах да седя, обърнат назад, зад гърба си чувах конските звънчета, кашлица, нечие мърморене, скърцането на кожената амуниция. Натрапчив спомен затича по пъртината подир шейната, до него безшумно, без никъде да се препъва, тичаше хилядокраката гора, човек с гуцулска шапка и с брада подтичваше, виждаше се ясно високото чело и втренченият му, почти фанатичен поглед. Въртеше се и се търкаляше през снега пред него шипковият храст, съшибан сякаш от невидим камшик, загледан също тъй втренчено със стотиците си червени лъскави очи в своя преследвач. За миг се спряха храст и преследвач, видях как човекът започна да почесва замислено брадата си и да оглежда тъй храста, като че търсеше нещо скрито в него.

Човекът с гуцулската шапка беше Методи Андонов.

Ето вече пет години как той не е между живите, но често ще се случи въображението ми най-живо да го изрисува тъй жив и истински, че ако извикам, сигурен съм, че ще чуя неговия глас. Ни веднъж обаче не посмях да го повикам", боязън някаква изпитвам, боя се, че ако чуя неговия глас и видя как на повикването тръгва срещу мене, то сърцето ми едва ли ще издържи. Когато беше жив, веднъж отидохме в планината Руй на лов за едър дивеч. Пак беше зима, ловувахме в гора, стаена и негостоприемна, небето бе разкъсано, ту слънце заливаше гората, ту сянка пробягваше през нея, гърмеж отекваше на някоя пусия, с ръмжене отговаряха долищата на гърмежа. В края на лова Методи ме повика, съседи бяхме по пусии. Видях го да се върти и дебне около един шипков храст така вторачен в него, сякаш вътре имаше скрит звяр. "Ела, ела!" - рече той тихо. Попитах го какво има. "Виж!" - рече ми той, като показваше храста с пръст. Лицето му сияеше цялото, стори ми се, че нещо фанатично има в погледа му. Огледах внимателно шипковия храст.

Това бе храст, висок човешки ръст, разположен нашироко върху снега, отрупан целият с ярки червени плодове. "Ела да видиш от другата страна!" - рече ми Методи Андонов и преминахме ние двамата от другата страна, но и от другата страна бе същото. "Откъдето и да застанем, той все ни гледа!" - обърна ми внимание Методи Андонов. Запалих цигара и оставих човека да обикаля и дебне около своя шипков храст. На няколко пъти той го замери със снежни топки, храстът трепваше, трепваха стотиците му червени плодове и ако човек извика на

помощ въображението си, може да сметне, че този шипков храст наистина трепва като живо същество и очите му като на разбойник заиграват на всички страни. Методи Андонов попипваше сивобялата си гуцулска шапка, почесваше брадата си с някаква особена нервност, почти със сладострастие. В гласа му долавях патетични нотки. "Ето го театъра! - викаше ми той - Чудо! Чудо!... Представяш ли си този храст на сцената, ама съвсем истински, взет направо от гората, див, измръзнал, отрупан с ярки плодове! И цялата сцена да бъде чисто бяла, девствена, както е снегът наоколо, и да я заливаме със светлина, да пуснем сенки да пробягат през нея, да обгърнем с бяла мъгла част от храста, после да пуснем вятър да го наемете... ама че това може да стане страшно!"

Той се удари по гърдите въодушевено и отново вторачи фанатичния си поглед върху спокойния, разположен спокойно посред снега шипков храст. В този миг той приличаше на човек, който е престанал да гледа на живота и на природата край себе си като на декоративна завеса, ами се мъчеше да пробие тази завеса или перде, да ги разкъса и да надникне зад тях. Навярно Методи Андонов бе успял да надникне зад тях, макар и само през шпионката, бе съзрял, изглежда, нещо извънредно съществено и важно, иначе как мога да си обясня, че един нормален човек може с такъв съдбовен поглед да обикаля измръзналия шипков храст?

Нямаше да се изненадам, ако в тоя миг се бе засилил и бе скочил вътре в храста; трудно ми е да определя дали човекът изглеждаше по-див, или шипковият храст изглеждаше по-див. Навярно и двамата бяха еднакво диви... Тъй ще ги помня цял живот, втречени един в друг, и не мога да разбера защо тъй рано и припряно посегна към това брадато момче от Калище природата, която е била винаги будна, но спокойна? Мигар са й малко на природата шипковите храсти, та изтръгна с корен от сърцата ни и този шипков храст, за да го погне по петите из своята снежна пустош?

...Дочух отново конските звънчета зад гърба си, кашлица, човешки гласове. Погледнах пъртината назад - пусто беше всичко. Всъщност нямаше какво да търся в тая студена пустотия. Ако исках да намеря нещо, трябваше пак в себе си да се поровя. Не ми остана обаче време да се ровя, защото съгледах как от сивото небе започнаха да се зараждат птици, все по-зрими и по-зрими, макар и сиви. Птиците прераснаха в голямо сиво ято, носеха се те спокойно над сивата гора, без да издават нито звук. "Диви гълъби!" - извика синкавият глас, който преди малко питаше синеокия кое е вампир.

Всички се размърдаха в шейната, оня със сините очи зареди бързо пушката си, завика на коняря да спре конете, юздите бяха опънати, чу се как конете сърдито сгрязаха със зъби железните юздечки. Някой се обади, че дивите гълъби са много високо и че няма смисъл да се стреля, защото не може с пушка на такава височина да се удари. Човекът със сините очи викаше: "Ще ударя!", оня му противоречеше, повтаряйки едни и същи думи: "Не може да се удари!" Ятото летеше спокойно и плавно, оня със сините очи ее целеше спокойно в него и плавно движеше цевите на пушката си. Когато птиците засвистяха над нас и всички в шейната чухме колко е мощен размахът на крилата им, човекът стреля. От изстрела ятото мигновено се повдигна нагоре, само една птица остана

встрани, залюля се, направи малък кръг, за да провери какъв е този гръм откъм земята и какво ли може да се е случило?

Не можа да разбере ни какъв бе този гръм откъм земята, ни какво се бе случило, затова направи още един кръг, после още един; тия кръгове дивият гълъб изписваше в небето спираловидно, защото, като кръжеше, той внимаваше да следи и посоката на ятото. Но ето че едното му крило отслабна, не замахваше вече тъй силно с него, кръговете постепенно започнаха да се стесняват, птицата губеше височина, макар и да се отдалечаваше от нас, и в един миг спря да размахва крилата си. Заприлича на сива дрипа, не можа да се задържи във въздуха и се понесе стремително право надолу.

Никакъв звук не се чу при падането. Дивият гълъб изчезна тъй внезапно в снега, както бе изчезнал и шипковият храст преди малко.

Бях най-младият от групата, затова скочих от шейната и тръгнах да прибера гълъба. Снегът беше дълбок, на места стигаше до колене. Никъде никаква диря не се виждаше, бялата равнина се стелеше пред очите ми чиста и светла, без ни една драскотина и без ни една пращинка върху себе си. Това обаче не продължи дълго. На едно място видях да аленее капка, тя бе малко встрани от мене. Като наближих, видях втора капка, че аленее до нея, малко по-далече светлееше трета. Спрях се пред тези капки в снега. Те се редяха подобно спирала, правеха един кръг, после в този кръг се вписваше втори, нежна дъга излизаше от него, за да изпише трети кръг.. Гледах ту небето, ту капките кръв върху снега.

Това бе кръвта на гълъба. Докато птицата кръжеше горе и изписваше кръгове и спирали в небето, то кръвта ѝ на едри капки е падала долу върху снега и е очертавала върху него същите кръгове и спирали. Не посмях повече да пристъпя в снега, някакво особено чувство ме възпря още при първия кръг. По-нататък се изписваха другите, очертани ярко върху девствената пустош.

Откъм шейната почнаха да ми викат и да ме насочват към мястото, където дивият гълъб се бе забил и пропаднал в снега. Аз също започнах да викам, че по-нататък няма как да се мине. Половината от мъжете наскачаха от шейната и като припалваха цигари един от друг, се изсипаха през снега да видят какво може да ме спира по средата на пътя. По омотаните им шалове и покрити с гугли лица видях, че се изписва изненада, когато съзряха кървавите дъги и кръгове, изписани съ« вършено нежно по снега. Ни следа някаква, ни драскотинка се забелязваше - само нежните кървави дъги аленееха, изписани красиво от кръжащата в небето птица. Поривист и елегантен е дивият гълъб в полет. Когато изстрелът от шейната го задържа и птицата почна да кръжи бавно, изоставайки от ятото, никой от нас не подозираше, че докато кръжи, птицата изстиска бавно кръвта от себе си, за да допише с неясни кръгове и спирали своето последно четмо и писмо върху бялата равнина, последната фраза на своя живот.

Може би тази фраза съдържа проклетие; може би съдържа някакво завещание към другите птици; а може би е само прост отпечатък на един внезапен финал?

Всеки случай никой не посмя да пристъпи напред, за да разкъса или да изпотъпче аленеещите нежни спирали на птицата. Умълчахме се всичките, стана неловко да стърчим посред бялата равнина, един по един мъжете обърнаха гръб

и без никой да проговори, тръгнахме назад към шейната. Тихо прозвънтяха конските звънчета, гората сивееше недружелюбно насреща ни, изчезналият шипков храст отново бе застанал посред бялото поле, посипан с ярката жарава на своите плодове. Откъм шейната той не се виждаше, защото тя стоеше в падина, но оттук се открояваше отчетливо върху бялата равнина, тъй че всеки от нас можеше да го види, а и той нас да види с втренчените си очи. Изнизахме се мълчешком помежду аленеция шипков храст, вторачил като вампир стотиците си червени очи в нас, и помежду нежните дъги и спирали, изписани върху снега от падания от небето гълъб.

"Дий!" - извика високо коларят, когато се натъпкахме всички в шейната. Заекърцаха плазовете по пъртината, равномерно зазвъняха конските звънчета и като пътувахме, постепенно започнах да чувствавам, че освен звънчетата звъни и откънтява тихо и нещо друго в душата ми, подобие някакво на небесна червена сълза, на шепот от стреснат шипков храст, и че душата ми започва да чертае и да усуква неясни, но нежни кръгове и спирали.

Зеленото дърво

Трябваше ли да съжаляваме, че в нашите гори няма зелено дърво?... Баща ми казваше, че няма защо да се съжалява, а ще трябва да се отиде в планините да се донесе оттам едно зелено дърво, да се посади и с това щяла да свърши цялата работа. „Също като фазаните ли?“ — питахме ние. „Също като фазаните“ — казваше баща ми.

По онова време в нашите гори разселиха фазани и понеже тази птица била царска, то и нашите гори щели да станат царски според думите на лесничея. Селяните веднага избиха фазаните и цяло лято носиха върху шапките си фазанови пера за своя голяма чест. Те питаха лесничея: „А лъвовете няма ли да разселват?“ „Защо лъвовете!“ — не разбираше лесничеят. „Че да изядат и нас, и вас“ — казваха селяните. Един учен селянин обясни тогава, че дори и да разселят лъвовете в нашите гори, то те няма да могат да живеят, защото през зимата лъвът би трябвало да си изкопае дупка и да се прибере в нея на топло, а лъвът не умее да копае дупки. Така ние разбрахме, че никога в нашите гори няма да реват лъвовете или да се разхождат кротко като крави, излезли на паша по поляните.

Същото си го мислехме и за зеленото дърво, макар че баща ми твърдеше, че по-просто от това нямало. Вероятно и вие сте забелязали, че това, което за децата е сложно, за възрастните е винаги просто; както и обратното. Но нека не се отклоняваме, а да продължим нататък.

На нас ни правеше извънредно силно впечатление как едно дърво може да си е винаги зелено. През есента листата на дърветата окапваха и нашите гори потъваха до колена в шума. Нощем и тайно в шумата никнеха гъби. Нощем и тайно в шумата се окопаваха костенурки; те имаха огромни къщи, но пак се

бояха от зимата. Червеникавата козина на вълка посивя — една сутрин ние едва можахме да го различим на хълма сред блуждаещите изпарения на горите. Дърветата потъмняха, ветровете се лутаха между тях, нещо шушнеха, но никой не им обръщаше внимание, защото чакаха зимата.

Зимата вече клечеше върху покрива на планините. Ние си мислехме, че тя сигурно си вика сега: „Да сляза ли — да не сляза ли?... Май че ще трябва да сляза.“ Щом дойде зимата, нашата е лесна — сядай на шейната и се спускай!

Но си мислехме и за зеленото дърво. Ами ако една сутрин видим в горите вместо зима самото зелено дърво, слязло от планините нощем и тайно! Сигурно ще бъде хубаво като покойните приказки от студеното огнище на баба. (Няма я баба!) Ако това зелено дърво изникне в горите, то наоколо всичко ще се изпълни с птици и ако няма къде да свиват гнездата, в самото зелено дърво ще ги свият — гнездо до гнездо (и птица до птица); какво мътене ще започне на птичетата! Какво чудо ще бъде, кога птичетата надникнат и видят бялата пустош на зимата и лисицата, която върви и с опашка прикрива дирите си!...

Ами пойни птици ще има ли? Как няма да има! Щом видят зеленото дърво, и веднага ще кацнат на него. Птичето е малко и главата му е малка, но то си има достатъчно ум, за да разбере тая работа. Така казваше баща ми и на нас, дори и да не вярвахме на всичко, ни се щеше да е така.

Ето колко много ни вълнуваше зеленото дърво в ония години и колко много съжалявахме, че го няма в нашите гори, въпреки успокояването на баща ми, че няма защо да се съжалява, а ще трябва да се отиде в планините, да се донесе оттам едно зелено дърво, да се посади и с това щяла да се свърши цялата работа. „Също като фазаните ли?“ — питахме ние и т.н., както казахме още в самото начало.

Един ден баща ми отиде в планините по своя си работа и донесе оттам зелено дърво. Засади го на една много хубава поляна. Зеленото дърво стоеше настръхнало като таралежче, сякаш се ежеше на цялата гора, беше същинско зверче и бодеше, щом някой се опиташе да го пипне. „Диво е — каза баща ми, — но ние ще го опитомим!...“ Беше през пролетта, костенурките излязоха навън, започнаха да разхождат важно големите си къци по поляната, вълкът отново си смени козината, а дърветата почнаха да зеленееят.

Една сутрин отидохме на поляната да видим нашето зелено дърво. Него го нямаше. На мястото му стърчеше едно изсъхнало стъбло, пожълтяло и грозно — приличаше на магарешки бодил. „Няма да имаме ние зелено дърво!“ — казахме на баща ми. „Сигурно е било чурук“ — каза той. Не знаехме какво е чурук и той ни обясни, че било турска дума, нали сме били под турско робство, много думи останали за употреба, затуй езикът ни още миришел на турчин. Но това нямало никакво значение и нямало защо да съжаляваме — ще отидем пак в планината и ще донесем оттам още едно зелено дърво. Ако трябва, нагоре с краката ще го обърнем, но пак ще го опитомим.

На следващата година баща ми отново донесе от планините едно зелено дърво, много по-голямо от първото, и отново го посади на поляната. Туй мисля, че беше през март — наоколо нямаше никаква зеленина, — докато баща ми копаеше яма за засаждането, на земята й тракаха зъбите от студ. Няколко дни

след това костенурките наклеяха на припек пред своите къщи и заразглеждаха любопитно зеленото дърво.

Ние вече бяхме съвсем сигурни, че сега нашите гори ще си имат зелено дърво, и си представяхме как хубаво ще стои то през късната есен и през зимата и колко хубаво си е наистина, когато зелените дървета са опитомени.

Но надеждите ни изсъхнаха и пожълтяха като магарешки бодил, защото един ден вместо зеленото дърво видяхме на поляната пожълтяло и грозно стъбло. То не поиска да се опитоми, това диво дърво, и нямаше представа колко много съжалявахме за него и колко потребно ни бе едно истинско зелено дърво през есента и зимата.

Можехме ли да не съжаляваме, че в нашите гори няма поне едно зелено дърво! ... Баща ми каза отново, че няма защо да се съжалява, а ще трябва пак да се отиде в планините, да се донесе оттам едно зелено дърво, да се посади и с това щяла да се свърши цялата работа. „Също като фазаните ли?“ — попитахме ние и т.н., както казахме още в самото начало.

Баща ми е странен човек — щом си научи нещо, и веднага го прави. Едва дочака затоплянето на времето, отиде в планините и донесе оттам ново зелено дърво. То бе тъй диво и тъй много настръхнало, че ние стояхме на почтително разстояние от страх да не скочи върху някого. „Туй зелено дърво на желязо да го посадя, пак ще пусне корени! — каза баща ми. — Над главата му ще мътят орли!“

Вълкът смени козината си, костенурките насядаха пред къщите на припек, нашите гори измъкнаха соковете от корените и се покриха със зелени облаци. И когато всичко стана зелено, истинското зелено дърво, донесено от големите планини, изсъхна. Ученият селянин, за когото споменах в началото и който наистина знаеше много не само за лъвовете, ами и за зеленото дърво, каза, че ние никога няма да го опитомим, защото е диво.

Но баща ми беше отчаян човек, той никога не се отчайваше и всяка пролет засаждаше в нашите гори по едно зелено дърво, донесено от планините. „Та ти не знаеш ли — питаха го селяните, — че няма да успееш да засадиш зелено дърво?“ „Знам“ — казваше баща ми. „Ами тогава защо всяка година садиш зелено дърво?“ „Ами какво друго да правя?“ — питаше на свой ред баща ми. И ви казвам самата истина, че те нищо не можеха да му отговорят. Можеш ли да кажеш някому да не засажда зеленото дърво, когато то е неговата надежда!

И тъй сега аз садя всяка година по едно зелено дърво в нашите гори, макар че то всяка година изсъхва. Аз си зная, че един ден в нашите гори наистина ще има зелено дърво в най-късната есен и в най-лютата зима и че щом се затопли, костенурките ще излязат пред къщите и ще си прехапят езиците от изненада.

Кучето зад каруцата

— Дий! — каза Гоца Герасков и размаха камшика.

Кобилката се напъна, поведе подире си целия свят, натоварен в каруцата. Колелетата се търкаляха меко, почти неуловимо за пътниците и като че не пътниците, а природата наоколо се раздвижи и тръгна нанякъде. Вървяха градините, върбите край реката, кравите, изкарани на паша, баирите над реката и най-сетне белите облаци над баирите, някои от които бяха кръгли, а други имаха други форми.

Слънцето, и то тръгна нанякъде.

Гоца Герасков гледаше как се движи природата и си мислеше, че до Нова година остават още осемдесет и шест дни. Жена му, седнала свита до него върху дъската, също гледаше природата, но си мислеше върху свои работи. Тя беше едра и яка селянка, с пълни бузи, с пълни гърди и крака, и можеше както да оре, тъй и да сече дърва. Седеше с ръце на skutите, озарена от сиянието на слънцето, а върху скута ѝ падаше сянката на един неправилен облак. Тя почна да оправя краищата на сянката, но все не успяваше и когато Гоца Герасков я погледна, жената сведе очи засрамена, че мъжът ѝ е видял да се занимава със сянката на един облак.

И докато селянката се червеше, Гоца я попоглеждаше и си оправяше мустаците: той имаше големи хайдушки мустаци и изпъкнала адамова ябълка, а върху главата си носеше сламеница. Мустаците му бяха станали кафяви от цигарите, защото той пушеше, но не бяха чак толкова кафяви, че да изглеждат грозни, а мекокафяви и приятни, макар че бодяха леко, което най-добре знаеше жена му, която, освен че можеше да сече дърва, можеше още лятно време да коси сено и да сече тухли за къщата. Докато пригладяваше мустаците, мъжът се обърна назад и видя овцата.

Овцата стоеше права върху потоницата, бяла, с пухкава вълна, и приличаше на облак, паднал от небето в каруцата. Изпълнена с реализъм, тя гледаше зеленината отвъд ритлите. Бяло сияние изплува в душата на Гоца Герасков и докато гледаше овцата, той си спомни, че веднъж като малък помагаше на баща си да откарат на доктора една болна овца. Те я водеха пешком по пътя, пътят бе кален и Гоца, оплескан с кал до ушите, местеше свинските си цървули из калта и подкарваше овцата. А самата овца, стригана и мръсна, кихаше и ситнеше по пътя, а пред тях и зад тях вървяха други селяни, мъже и жени, и някои от тях водеха крави, някои пък бяха без крави, а един селянин, другоселец, водеше коза и тя тъй силно врещеше, че се чуваше по цялото остригано и мръсно поле. Беше мокро, студено и противно.

После срещнаха каруци с цигани. Каруците бяха пълни догоре с остригани деца. И циганките бяха остригани, а един селянин каза, че са остригани по нареждане на властта. Зад каруците имаше навързани кучета — те бяха мокри и кални и люлееха калните си опашки. Децата в каруците се свиваха зиморничаво, голички и главите им изглеждаха ръбести, сякаш по тях бяха пасли овце.

Всичко това си спомни Гоца Герасков, докато гледаше своята бяла овца с пухкава вълна върху потоницата. После зад нея видя двете си деца, които седяха зад овцата, усмихнати, с нови шапки №42, купени вчера от магазина на селската кооперация. Той искаше да погледне и зад каруцата, но му пречеше щитът; той само чуваше подрънкване на синджир и знаеше, че там, вързано за стърчишката,

весело подтичва кучето. Понеже щитът му пречеше да види кучето, селянинът размаха камшика и се вгълби в себе си.

В съзнанието му отново се мярна калният път, овцата, циганките, калното поле и мръсното небе, което бе като остригано, после там се заредиха други картини и отнякъде изплува сцена от „Геновева“, гледана в училището на младини.

А кучето подтичваше зад каруцата. То тичаше бодро, равномерно и опашката му стърчеше нагоре извита съвсем леко в дъга, по посока на гърба, а не в обратна посока. И всичко това вървеше, движеше се, теглено от кончето, пълно с облаци и видения, с възпоминания и преживелици, а най-отзад бе кучето, вързано със синджир за стърчишката.

Слънцето грееше меко и топло.

Беше толкова хубаво, толкова приятно, че кучето скочи вдъхновено в каруцата и изяде бялата овца, която кротко стоеше на потоницата и бленуваше. Гоца Герасков усети нечие дихание зад себе си и в съзнанието му се мярна отново Геновева с кошутата. Той се обърна, но вместо овцата видя кучето и зад него двете си деца, които се усмихваха под новите шапки №42, купени от магазина на селската кооперация. Селянинът почувствува внезапно, че нещата в каруцата започват да добиват особени дълбочини и смисъл, а така също и възпоминанията му за Геновева, за стриганите циганки с ръбестите глави и за овцата, която то помагаше да откарат на доктор.

— Марш! — каза Гоца Герасков и удари кучето с камшика.

Тогава кучето скочи и изпълнено все още с патос и вдъхновение, изяде собственика на тази история.

Педя земя

Равно плато с лозя, под платото полегат склон, яки дъбове стоят потънали до колене в земята, сякаш рисувани от Веселин Стайков и турени тук за украса. Подир дъбовете започва гъста гора, изглежда, че Златю Бояджиев си е играл да я нашари, после малко ливади са се разпръснали, зад ливадите стои смълчана липова гора. Зелено жито наднича любопитно над черни угари, в ниското се вие коларски път, мястото е спокойно и равно. Две рошави кончета теглят каруца със сено по пътя, върху сеното седи човек, дими с цигара; в безветрието пушекът дълго се точи зад него. Приглушено кънтят дзиловите на колелетата, кончетата пръхтят и теглят товара към нисък навес. Струва ми се, че Стоян Венев е нарисувал тези кончета, каруцата със сеното и човека, дето дими с цигарата. Само някаква внезапна шега липсва, за да бъде всичко като у Стоян Венев.

Но ето я и шегата. Човекът възви внезапно и рязко, извика „Бре!“, каруцата със сеното се преобърна на равното, съвсем близко до навеса. Конете почнаха да цвилят и ритат, човекът се развика за нож, удряше се по бедрата, крещеше, че добичетата ще се издушат. Имах нож, правен от асеновградски майстор, според майстора ножът може да сече мотики така, както се секат тикви. Амунициите на

конете бяха прорязани, добичетата се освободиха от впряга. „Човече — питам го, — защо преобърна каруцата на това равно място?“ — „Гяволетината — рече човекът — я преобърна. Гяволетината подпъна колелото и я обърна. Есенес на това място две коли с тикви се преобърнаха, все гяволетините ги преобърнаха.“ — „Ами къде са гяволетините?“ — „Тъдява трябва да са“ — почесва се човекът и започва да се оглежда.

Вместо дяволетини липов заек се вижда как подрипва в липовата гора. А мястото наистина е такова — само за гяволетини — закътано, нежно, с меки гънки, с чудно начупен терен, с разхвърляни купчини от големи дървета, кичури нисък шумак, леска и повет, коларски път, виеща се змиеобразно река, бляскаща тук и там между дърветата; гяволетините, ако са стари гяволетини, тъкмо такова място ще изберат да се прикриват, защото никой отникъде не може да ги забележи, а пък те виждат всичко като на длан.

Пътят върви помежду гората и ливадите, в гората се виждат много птичи гнезда, напомнят изоставени къщи със заковани дъски на прозорците. Сини тръни стърчат край пътя, към плодовете им ни пиле посяга, ни човек. Затова пък трънките посягат към минаващите овце — сума кичури вълна са оскубали от тях. Тези трънки са като недружелюбен човек, ни някой го поздравява, нито някой ще спре да го заговори, или като лошо написана статия във вестник, окото на читателя само я докосва отгоре и отминава, да не би някой трън да го закачи, тъй както трънките са закачали минаващите овце... Извор по-нататък се вижда край пътя, крива пътека води до него, много свят се е отбивал край извора. Водата бълбука, движи се, ври, есенна шума спи на дъното на извора. По повърхността притичва водомерка, без да измокри краката си. Колко хора и животни са пили от извора, колко птици и диви зверове са зърнали своите отражения, преди да докоснат водата! И докато те се отдалечават от извора, техните отражения се отдалечават също така, носени от водата, навлизат в по-големи реки, спокойно и плавно се врязват в Дунава, за да продължат към морето.

Две неща могат да отбият човека от пътя: огънят и бистрият извор. Това си мисля, като гледам сиви останки от старо огнище край кладенчето. Стъквам малко дърва, малко суха шума под тях, една клечка кибрит, чува се шум, свистене и пукане — нещо се ражда върху изоставеното огнище, синя струйка дим попоглежда малко сънено и лениво, но лумва червен пламък подир нея, подгонва я, други пламъци заиграват около дървата, а аз стоя, гледам тази подвижна и топла магия и си мисля, че в момента стоя между две чудеса — между огъня и водата — че човек (дай боже да съм човек!) изпитва непрекъсната жажда и винаги има нужда от топлина. Меките гънки на котловината ме обграждат отвсякъде, на запад се е отворила една пролука, за да мога да видя очертан каменния масив на Балкана и за да може въображението да нарисува върху този каменен масив башибозук и Ботеви четници, дядо Йоцо, взрян в дефилето, баба Илийца с лодката и с четника и потъналия в барут Зли дол. Плод на въображението ли е това или наистина чак тук, в това закътано място, кажи-речи една педя земя, при по-голяма напрегнатост човек може да усети мириса на барут?

Огънят припламва и стихва като внезапна мисъл, почувствувала се неловко затуй, че е изпреварила другите мисли или че се е повдигнала с една педя нагоре. Човек може да стои така безкрайно, потънал в съзерцание. Бяла мъгла обгръща каменния масив в далечината, виденията изчезват, в гората една вейка си маха сама, като че ми се заканва нещо с пръст. Как тъй се раздвижи тази вейка и кой я раздвижи, не зная. Може би това е работа на гяволетините, дето обърнаха каруцата със сеното!

Изоставям заспиващия огън и извора. Изворот е все така жив, огънят се загръща в сива пелена, смалява се, но продължава да диша. Отпреде ми, сред ниски храсти и камъш, виждам как нещо ме наблюдава. Колкото повече го приближавам, толкова по-любопитно става окото му: око на малко езеро, защитено от камъш, постоянно будно и отворено сред гората, око, което вижда всичко и знае всичко наоколо. Гледам да не затъна в камъша, заобикалям и тръгвам покрай реката. Вървя и имам чувството, че будното езерно око продължава да ме гледа. Обръщам се, то наистина ме гледа, но този път не ми се струва така бляскаво, ами има нещо металносиво в него. Поглеждам небето над себе си, небето е станало металносиво. То започва да сее ситна суграшица и се спуска все по-ниско и по-ниско над земята.

Вървя покрай брега на реката и се любувам на нейните чудни извивки. В първоначалния си вид тя е проявявала почти детско любопитство.. Тук е завила наляво примамена от скупчените червени глогини, после се е върнала малко назад, сетила се за нещо, постояла е там, подълбала е малко високия бряг, подир което е хукнала, но за съвсем кратко време, защото пак нещо я е спряло или се е препънала във висок праг. Прагът е преодолян и извивка подир извивка, между ракитак и повет, край строените за почест дъбове, реката е вървяла, спирала се е, криволичела е, но ни за миг не е забравила, че трябва да стигне до голямата река и морето. Тъй и човекът криволичи в своя път, докато достигне голямата си цел. Някои успяват, други застиват в криволиците си, както застиват гънките върху вцепенено човешко лице... Та ето така ме води реката край себе си, сякаш човек ме е хванал за ръка и ме води.

Отскубвам се от тази река, излизам по склона покрай липовата гора. Ще поседя в ливадата, ще изпуша една цигара тютюн и ще погледам как суграшицата преминава в сняг и как първият сняг ще започне да застила земята. В края на долината човекът завършва копата със сено. Привързани за каруцата, конете стоят един до друг и мълчат. Снегът се засилва, моята педя земя се смалява. Не виждам вече нито лозята, нито дъбовете, нито будното езерно око; пък и то не ме вижда. Само пътят се очертава все повече и повече, най-напред той побелява. Седя, пуша, мисля си: педя земя, а в нея е отразено цялото ти отечество, тъй както в капка роса се отразява слънцето. Бил съм по други земи, с големи мерки ги мерят, на хектари и мили, на версти и километри, и трябва да кажа, че това са големи земи. Но никъде не съм видял земя, по-голяма от моята, защото това е земя, която измерваме с човешката педя.

ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ (1887 - 1916)

Черна песен

Аз умирам и светло се раждам —
разнолика, нестройна душа,
през деня неуморно изграждам,
през нощта без пощада руша.

Призова ли дни светло-смирени,
гръмват бури над тъмно море,
а подиря ли буря — край мене
всеки вопъл и ропот замре.

За зора огнеструйна копнея,
а слепи ме с очите си тя,
в пролетта като в есен аз крея,
в есента като в пролет цъфтя.

На безстрастното време в неспира
гасне мълком живот неживян,
и плачът ми за пристан умира
низ велика пустиня развян.

Да се завърнеш в бащината къща...

Да се завърнеш в бащината къща,
когато вечерта смирено гасне
и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.
Кат бreme хвърлил черната умора,
що безутешни дни ти завещаха —

ти с плахи стъпки да събудиш в двора
пред гостенин очакван радост плаха.

Да те присрещне старата на прага
и сложил чело на безсилно рамо,
да чезнеш в нейната усмивка блага
и дълго да повтаряш: мамо, мамо...
Смирено влязъл в стаята позната,
последна твоя пристан и заслونا,
да шъпнеш тихи думи в тишината,
впил морен поглед в старата икона:
аз дойдох да дочакам мирен заник,
че мойто слънце своя път измина...

О, скрити вопли на печален странник,
напразно спомнил майка и родина!

Помниш ли, помниш ли тихия двор...

Помниш ли, помниш ли тихия двор,
тихия дом в белоцветните вишни? —
Ах, не проблясвайте в моя затвор,
жалби далечни и спомени лишни —
аз съм заключеник в мрачен затвор,
жалби далечни и спомени лишни,
моята стража е моят позор,
моята казън са дните предишни!

Помниш ли, помниш ли в тихия двор
шъпот и смях в белоцветните вишни? —
Ах, не пробуждайте светлия хор,
хорът на ангели в дните предишни —
аз съм заключеник в мрачен затвор,
жалби далечни и спомени лишни,
сън е бил, сън е бил тихия двор,
сън са били белоцветните вишни!

Пловдив

Как бяха скръбни моите детски дни!
О, колко много сълзи спотаени!
Тук първи път се моя взор стъмни
и безпощадна буря сви над мене.

Тук първи път чух възглас: — престани:
да вярваш и да дириш — забранен е
на любовта плодът — и в зли страни
мечтите ти навек ще бъдат пленни.

И днес аз бродя в тоя скръбен град —
едничък дом на мойта скръб бездомна —
аз бродя за утехата нерад —

и кат загубен в пустошта огромна.
И толкоз черни мисли ми тежат,
че аз не искам нищо да си спомна.

Аз искам да те помня все така...

Аз искам да те помня все така:
бездомна, безнадеждна и унила,
в ръка ми вплела пламнала ръка
и до сърце ми скръбен лик склонила.
Градът далече тръпне в мътен дим,
край нас, на хълма, тръпнат дървесата
и любовта ни сякаш по е свята,
защото трябва да се разделим.

„В зори ще тръгна, ти в зори дойди
и донеси ми своя взор прощален —
да го припомня верен и печален
в часа, когато Тя ще победи!“
— О, Морна, Морна, в буря скършен злак,
укрий молбите, вярвай — пролетта ни
недосънуван сън не ще остане
и ти при мене ще се върнеш пак!

А все по-страшно пада нощ над нас,

чертаят мрежа прилепите в мрака,
утеха сетна твоята немощ чака,
а в своята вяра сам не вярвам аз.
И ти отпущаш пламнала ръка
и тръгваш, поглед в тъмнината впила,
изгубила дори за сълзи сила. —
Аз искам да те помня все така...

Един убит

Той не ни е вече враг —
живите от враговете
бурна ги вълна помете
нейде към отсрещний бряг.

Ето, в хлътналия слог
легнал е спокойно бледен
с примирена скръб загледан
в свода ясен и дълбок.

И по сивата земя,
топлена от ласки южни,
трепкат плахи и ненужни
с кръв напръскани писма.

Кой е той и де е бил?
Чий го зов при нас доведе,
в ден на вихрени победи
да умре непобедил?

Клетя майчина ръка,
ти ли го в неволя черна
с думи на любов безмерна
утеши и приласка?

Смешна жал, нелепа жал,
в грохотно, жестоко време!
Не живот ли да отнеме
той живота свой е дал?

И нима под вражи стяг
готвил е за нас пощада? —

Не, той взе що му се пада,
мъртвият не ни е враг!

Сиротна песен

Ако загина на война,
жал никого не ще попари —
изгубих майка, а жена
не наидох, нямам и другари.

Ала сърце ми не скърби —
приневолен живя сирака
и за утеха, може би,
смъртта в победа ще дочака.

Познавам своя път нерад,
богатствата ми са у мене,
че аз съм с горести богат
и с радости несподелени.

Ще си отида от света —
тъй както съм дошъл бездомен,
спокоен като песента,
навяваща ненужен спомен.

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ (1907 - 1979)

Крадецът на праскови

1

През евакуацията продадох наследството, което получих след смъртта на баща си. То беше хубаво място за строеж в новите квартали на Търново, край Севлиевското шосе, където някога бяха лозя.

Когато пристигнах в стария град да извърша продажбата, беше горещ летен ден. Градът бе препълнен с евакуирани — във всяка къща живеяха по две-три семейства. Не достигаше вода поради безводната местност, недостиг се чувстваше и от храна. На обед тесните тротоари преливаха от хора и във всички гостилници изморените прислужници, непривикнали на толкова работа, тичаха с мъка между масите.

Вечер сирените завиваха и тогава гражданите бягаха с чанти и куфарчета по стръмните и тъмни улички към двата тунела под града.

В хотела „Борис“ имаше десетина немски офицери. Те пиеха бира на терасата, мълчаливи, омърлушени, с безцелноотправени погледи към старинната крепост, потънала в бурени и зеленина. Говореха рядко и когато погледите им се срещнеха с погледа на българин, студените им очи се изпълваха с недоверие и ненавист.

Бях напуснал моя роден град отдавна, като дванадесетгодишно хлапе, през осемнадесетата година, тъкмо привършваше Първата световна война. И сивозелените униформи, които помнех оттогава, сламенорусите и червени коси, сините и преуморените изпънати лица създаваха в мене впечатлението, че те са били винаги тук. Само траурните начупени кръстове по нашивките ги отличаваха от техните бащи и вуйчовци от онова време. Може би някой от тях немци беше син или племенник на немец, от ония, които тогава бяха построили бараките си край града, където беше разположена една обозна част с ковачница.

Тая част се състоеше от десетина нестроеващи. Пред бараките бяха сковани

маси и скамейки, а сред тях имаше побит в земята кол, на който бе набучен широк дървен кръг. На тоя кръг стоеше ястреб. Той беше привързан о кола с пиринчена верижка, жълта, както бе жълт и неговият дълъг, гол и хищен крак. Войниците го хранеха с месо и живи котки.

Спомних си за Фриц, добермана, с щръкнали уши и с рязана опашка, бърз като сърна. Той ни пазеше на стръмната уличка, където се намираще месарницата на немците — един хладен като изба дюкян с желязна, червено боядисана врата. Над него живееше французинът Жан Гранжан, собственик на единствената пералня и парна гладачница в града. И когато ние, босокраките хлапета, минехме оттам, загледани в тлъстото жълтокафяво говеждо, Фриц скачаше отгоре ни с грозно ръмжене ...

Няма нищо по-тягостно от повторение на миналото. Виждах същото лятно, уморено небе, каквото висеше над тоя град и тогава, и в неговата празна, синкава бездна личеше същата неизвестност да се надвесва над страната. Търново бе малко променено; същите стари къщи, без дворчета, струпани сякаш една върху друга, с изцапани мазилки и олющени бои, загубили своя цвят от времето; къщи, в които се носи миризма на кисела влага и на три-четири поколения, живели в тях. Рядко се виждаха нови сгради да развалят еснафската линия на главната улица, а кварталите на Варуша и край Янтра бяха такива, каквито ги оставих.

Тръгнах да обиколя уличките, по които някога бях играл, минах край родната си къща, в която сега живееха непознати хора, и видях фурничката на площада, дето преди двадесет и пет години се нареждахме с купоните в ръка да получим парче кален, чер хляб, направен от къклица и ръж. Над тая фурна живееше основният учител Андреев, Бучката, както го наричахме ние, децата. Той беше дребничък, посивял, с жълти изпопадали зъби, но много строг. Имаше многочислено семейство — седем деца. Къщата миришеше на фурна, беше топла, пълна с дървеници, с мирис на квас. Лазар, Петко, Сана, Лиза, Мита и Роза — почти всички починаха през тия години от недояждане и от туберкулоза...

Колко тежки бяха условията, при които израсна нашето поколение! Без бащи, които гинехана фронта, обути в налъми, въшливи и окъсани, с майки, чиито погледи горяха от мъка и преумора — жени, изсушени от недояждане и от плач, които не знаеха за какво да се грижат по-напред: за нашето изхранване или за възпитанието ни. Почти всички бяхме станали гамени, тъй като растяхме на улицата, между лагерите и пленниците, в глада, хаоса и корупцията на тая безсмислена война...

Вечерта минах още веднъж по тесните криви улички, потънали в мрак и глухота, едва осветлени от няколко мъждукащи електрически крушки. Къщите хвърляха мрачни сенки, тук-там из мрака лъщяха стъкла, котка изскачаше внезапно от някоя изба, отдето идваше миризма на оцет, на плесен и на старинност. Бях продал мястото, без да го видя, за да не изпитам по-силно скръбта, че се разделям с нещо свидно. Като дете там бях прекарал ония сухи, горещи лета, когато чешмите пресъхваха и някоя епидемия пламваше в града. Но на следващия ден не се стръпах и отидох да се простя с него, обзет от

любопитството да видя как изглеждат сега тия някогашни лозя.

Тръгнах по стария, познат път много рано, с изгрев слънце. Улиците бяха почти пусти. Едрите кварцови камъни по калдъръма седефено лъцяха, отразявайки зарите на деня. След половин час бях накрай града. И тогава с учудване забелязах, че местността се е променила до неузнаваемост. Беше изникнал цял квартал там, дето по-рано имаше само две-три къщурки, няколко варници и един каменист път, насечен от жилавите корени на акации, чиито тъмнокафяви шушулки някога беряхме, за да ядем сладка сърцевина.

Акациевата горичка беше изчезнала. Спретнати, нови къщи грееха на сутрешното слънце белите си стени. Кокетни дворчета, в които като розови облачета цъфтяха японски трендафили, се редяха едно до друго. Непознати хора надничаха през разтворените прозорци, от които висяха постели, сложени да се проветряват. Някъде свиреше радио и звуците идваха от хладната вътрешност на къщата. И колкото повече отивах напред, толкова по-непозната изглеждаше цялата околност. Вместо посивелите зидове с лишеи, които ограждаха старите лозя, се издигаха къщи и вили, виждаха се овощни градини.

Само пътят, по който някога минаваха пленниците, беше същият — пак така издълбан от коловозите, каменист, неравен, като дъно на пресъхнал поток. С усилие открих тясната ивица земя, която се отделяше от тоя път и по която можеше да се навлезе в парцелираната само в инженерската карта местност, зад новия квартал, дето отделнитенезастроени места се губеха между градините и лозята. Стана неизбежно да мина през двора на една вила. Гъста вишнева горичка я потуляше от погледа и само заостреният ѝ покрив стърчеше над вишните.

Дребно старче с нощна шапка, направена от женски чорап, с богообразен вид на стар учител-пенсионер, се показва на вратата. То се приближи към мене и твърде недружелюбно ме попита какво желая. Когато му казах, че съм собственикът на мястото, което се намира недалеч оттук, старчето изненадано повдигна гъстите си вежди, горчиво се усмихна и силно стисна ръката ми:

— Ах, ти, Колю... лошо момче, нима не ме помниш?

Избелелите очи със зачервени клепачи, големият нос, беззъбата уста и тая костелива ръка, която сега стискаше моята, едва ли имаха нещо общо с моя някогашен учител по аритметика, комуто навремето създавах толкова ядове. Бедният господин Петров, Козичката, както го наричахме ние, неговите нескопосници! Някога той имаше брадичка и тая брадичка, подострена като молив, обичаше да дъвче, когато ни изпитваше на черната дъска. Тая забележителност сега липсваше — вероятно беше я обръснал, тъй като тя е станала отчайващо рядка. Но той все още изглеждаше жизнен, пъргав и чистичък, както са честички старчетата, които не пият и не пушат. От него лъхаше спретнатост и порядъчност, каквато имаше в ония вече починали наши дядовци и бащи, свикнали да живеят редовен и духовно чист живот.

— Нима продаде мястото? — извика той, когато му казах защо съм дошъл. — Боже господи, кой продава сега?

В очите му се появи огорчение. Той пусна ръката ми бавно, с нескрито разочарование.

В двора на вилата тревата бе мокра от росата. Току-що напръсканите асми сушеха на слънце широките си листа. Леха латинки красеше входа, по чиито стъпъла прецъфтелият трендафил беше изронил листата си.

Дванадесетгодишна девойка донесе два стола. И докато ядохме вишнево сладко, което моят учител поднесе, той ми се похвали с уредбата на лозето си, като не забрави още веднъж да ме укори за продаденото място.

Слушах тихия му глас между звучните изсвирвания на авлигите и те ми напомняха за хубавите сутрини из моето детство. Ако не бе нуждата, никога не бих продал това място. Когато го видях, убедих се, че добрият старец е прав да ми се сърди. Няколко орехови дръвчета, кой знае как изникнали тук, с гладки, сребристовълни стъбла, с едри жълтозелени листа, прилични на млади палми, хвърляха дългите си сутрешни сенки по тревясалата поляна. Нищо не напомняше, че някога тук е било лозе. Насреща беше издигната нива. Дебел човек с грамадна сламеница стоеше стоеше на терасата и любопитно ни гледаше. Една постройка, която служеше за кошара, бе разрушена и малко понастрана от нейните още неразчистени основи се издигаха тухлените стени на бъдеща къща.

Само колибата на полковника беше такава, каквато я оставих. Бурени и жалки храсти я обвиваха като мрачна развалина. Почернелите керемиди на покрива бяха обрасли с жълти мъхове и сиви лишей. Тя беше каменна, четвъртита, прилична на стар барутен погреб и тъй дълбоко вбита в земята, че човек можеше да стъпи на покрива ѝ, ако приближеше откъм гърба ѝ. Бе построена така, че задната ѝ част потъваше в земята, докато предната се откриваше висока няколко метра. Хралупест орех с изсъхнали връхни клонове хвърляше зелената си прозрачна сянка върху тая жалка купчина, цялата потънала в хлад и в роса. Никаква пътечка не водеше към нея и никаква човешка следа не показваше някой да е идвал тук.

— Помниш ли полковника? — попита моят учител, когато се приближихме към колибата.

— Колибата е същата — забелязах аз.

— А историята с жена му... Нима си я забравил? Целият град говореше за нея.

Историята с жена му бях забравил. Колкото за колибата, в моето въображение тя беше запазила по-големи размери. Как да не я помнех, когато беше служила на детските ми мечти за най-подходящото място, което населявах с всички магьосници и герои от приказките.

Един ден видях пред нея да стои една жена. Бях дошъл да помародерствувам и когато се промъквах към старата зарзала на полковника, отежала от плод, натъкнах се на жената. Тя седеше на ниско столче пред вратата, облечена в светлосиня рокля, с широки ръкави, през които излизаха нейните ослепително бели, разголени ръце. Къдравата ѝ коса, златиста и буйна, лежеше разчесана в скута ѝ. Седеше неподвижно, замряла в съзерцание. Всред тишината на старата колиба, сред този пустош и глухота тя приличаше на привидение. Когато я видях, обзе ме ужас, сърцето ми сигурно е престанало да тупти и мисълта, че тя е същество от неземния и магьоснически свят на приказките, скова волята ми. Неочаквано тя се обърна и видях очите ѝ — дълбоки и сини, изпълнени с мека

светлина и с тъга. Аз нададох уплашен вик и с всички сили избягах от нея. Докато тичах към града, разкайвах се, че не съм вярвал в съществуването на този прекрасен и ужасяващ свят. Няколко пъти се спирах, изкушаван от желанието да се върна и отново да я видя, за да се убедя, че тя е обикновено човешко същество. Когато стигнах вкъщи, разказах приключението на майка си.

— Тя е жената на полковника — каза майка ми, учудена от развълнувания ми вид.

Жената на полковника?!... По-късно я видях да минава край нас и тя ми се стори пак така тайнствено красива със своята дълга тъмна рокля, с широкополата си шапка, с черните си ръкавици и съ сладостната миризма на парфюм, която оставяше след себе си.

Колкото до самия полковник, познавах го много добре. От него се боях всички, най-вече ние, децата, които често играехме край лозето му. Панически страх ни обземаше, когато чуехме металическия му глас да ни отправя проклетия и закани. Той беше шишкав, към петдесет годишен, плещест, късоврат, с плътно прилепнали към черепа уши, с остри, сиви очи и побелели коси, стригани алаброс. Тоя алаброс придаваше на главата му израз на рис.

Често го виждахме по Марно поле как инспектира обучението на войниците. Войниците се вдървяваха, щом го зърнеха, подофицерите трепереха за частта, която обучаваха, офицерите се червяха или бледнееха, ако ударът с нож не излезеше достатъчно енергичен. Фелдфебелът, въоръжен с дълга върлина, на чийто връх набучваха парцалена топка, заставаеше срещу войника, който държеше пушката си с натъкнат нож. И ако войникът не умееше да се брани, фелдфебелът го блъскаше немилостиво в гърдите или по лицето с върха на върлината. В такъв случай полковникът побесняваше — късият му врат ставаше апоплектично червен. Той се нахвърляше върху нещастния селяк с псувни, закани, плесници и след като излееше по този начин гнева си, наказваше го под оръжие. За него дисциплината беше сляпо и безпрекословно подчинение, а върхът на военното изкуство — ударът с нож.

Той беше донесъл от Русия покрай военните познания всички руски ругатни, за да хока с тях войниците, както и безкрайно благоговение пред царизма, чувство, което бе преминало и към „негово величество“ Фердинанд Първи. В 1912 и 1913 година беше се бил срещу турците и сърбите, които го раниха с шрапнел в горната част на бедрото. Оттогава бе полуинвалид, тъй като малко понакуцваше. През Европейската война беше назначен за комендант на града.

По него време градът беше пълен с пленници. Грамадни коли сено и слама се издигаха на Марно поле, което служеше и за плацдарм на войниците. Складове с храни се намираха из старите търговски изби и магазини. По окопите работеха пленници, повечето сърби и румънци. В лагера на запад от града живееха русите, които се ползуваха с особено благоволение и симпатии, французите, италианците и англичаните, които не работеха нищо.

На полковника беше поверена тая разноцветна пленническа маса. Той презираше румънците и диво мразеше сърбите, „коварните и подли съюзници“ от Балканската война, които го бяха ранили и провалили военната му кариера. Инвалид и вече застарял, той започна внезапно да се грижи за имота, останал от

баща му, разчитайки един ден да построи тук вила и окончателно да се оттегли в нея на старини. И твърде често идваше да провери как върви прекопаването или пръскането на лозите. Със селяшка пестеливост и скъперничество държеше сметка за всяка похарчена стотинка. На съседите беше омръзнало да се карат и да се съдят с него. За един случайно хвърлен камък край синора той вдигаше скандал и заплашваше съседа си с бой.

— Беше недостъпен за нас, обикновените хорица, с които се държеше господарски — разказваше моят учител, който ми припомни тая история.

За да направи и имота си недостъпен, заповяда на ординареца да прекара между бодливия тел, с който бе обградено лозето, тънка цинкова жица, привързана о звънец, скрит в дрипите на едно чучело, изправено там да плаши свраките и косовете.

Тъй като старата колиба беше нехигиенична, та полковнишата предпочиташе да летува у свои роднини, недалеч оттук, ординарецьт пазеше лозето до неговото обиране. Тоя ординарец беше висок, мършав селянин, отскоро останал вдовец, с мижави очи, които напомняха очите на светец, с кафяви мустаци, увиснали като царевични бради над тънките му устни. Мълчалив и затворен в себе си, той ходеше като лунатик и сляпо изпълняваше заповедите на полковника. Ако не беше ординарец, сигурно би станал калугер и също така робски щеше да служи на владиката, както сега служеше на полковника.

В края на лятото през осемнадесетата година градът пламна от кореман тиф. Небивала суша изгаряше земята. Напеченият от слънцето град потъна в прах и миризми. Скалите, върху които е застроен, излъчваха топлина дори през нощта, като стени на пещ. От полупресъхналата река идваше тежка миризма на тиня, а в старите дървени къщи се навъдиха множество хлеббарки. Чешмите се пуцаха за няколко часа и веднага след това се спираха. Край водата ставаха свирепи сбивания между жените, които слагаха от вечерта разни тенекии и смачкани съдове, за да създадат по такъв начин някакъв ред. Градът замря, вцепенен под бледосиньото прашно небе. По обед той се губеше в мараня, разсичана от погребалния звън на петте черкви. Дюкяните се отваряха само за няколко часа. Хората престанаха да се ръкуват; пиеха преварена вода, миеха ръцете си с разредена карболова киселина и се изселваха в лозята. Всички забравиха приближаващия се неизвестен край на войната, глада и своите близки на фронта. Епидемията взимаше застрашителни размери — в пленническите лагери имаше случаи на холера, донесена от пленени колониални войници.

Тогаво полковникът избяга с жена си тук, в старата колиба.

Една военна каруца докара багажа — огромно дървено легло, дюшеци, няколко стола, кухненска маса и завивки. Семейството се настани в каменната колиба, хладна като изба. Тя имаше само една стая, измазана с вар, с долапи и с пезули в стените. Дебела дъбова врата, надупчена от червеите, която се заключваше с дървено сюрме и с грамаден ключ, водеше направо в стаята. Два прозореца с капаци и с железни перила, без стъкла, пропускаха светлината вътре.

Наредиха се криво-ляво. В хладната колиба горещината не се усещаше така убийствено. Обядваха и вечеряха на трема, запазени от сянката на стария орех,

на който през нощта кацваше някой бухал.

Ординарецът оплеви бурените наоколо, окоси тревата и построи пейка и пещ близо до старата зарзала, отрупана всяка година с обилен плод. Една бедна жена от Варуша, на име Марьола, идваше да готви всяка сутрин и си отиваше на обед, без да гледа горещината. Обхванат от панически страх пред епидемията, полковникът забраняваше на външен човек да влиза в колибата. Слугинята готвеше вън. Преди да пристъпи към работа, тя обличаше една вехта рокля на госпожата, а своята дрешка закачаше на дюлите, близо до пещта. Колкото за ординареца, той спеше безропотно на двора.

Самият полковник, щом слезеше от файтона, с който пристигаше от града, бързаше да съблече бялата си лятна куртка под дърветата, измиваше тутакси ръцете си с карбол и след като навлечеше дрехите, които жена му донасяше, влизаше в колибата. Чаша преварена вода, в която сипваха йод, довършваше този неотменим дезинфекционен обред. Тогава полковникът сядаше да обядва, вече успокоен, че микробите са умъртвени от антисептичното действие на тия медикаменти — единствените, които познаваше.

Неговите грижи към петдекаровото лозе не престанаха дори и през това време. Всяка вечер, щом се върнеше, тръгваше да обикаля имота, следван от ординареца.

Няколко дни след тяхното преселване една от прасковите беше обрана. Крадецът беше се вмъкнал през нощта, без да бъде усетен. Полковникът се разгневи страшно. Той се гордееше с тия дръвчета, които раждаха едри и вкусни плодове. За да ги спаси от сушата, ординарецът отиваше всеки ден за вода с един бракуван артилерийски кон, натоварен със саки, и ги поливаше. Плодовете се червенееха отдалеч като оранжеви птици, накацали по редколистните дръвчета.

Войникът получи строга заповед отсега нататък да ношува в лозето, за да хване крадеца.

През тия усилни години мародерствата в лозята ставаха ежедневно. Дружини от гладни деца и бедняци налитаха на гроздето и на плодовете, без да искат да знаят за епидемията. Безстопанствени кучета, натирени от селата, скитаха из лозята и се хранеха с грозде. Освен това от пленническите лагери бягаха „роби“. Те крадяха плодове, дрехи, сечива и неведнъж патрулите застрелваха някой от тия нещастници, чийто труп оставаше непогребан с дни.

Семейството заживя усамотено. Не посещаваха никого и никой не ги посещаваше. Всяка сутрин файтонът отвеждаше полковника в града и на обед го докарваше обратно. След като се нахранеше и поспеше в хладната колиба, той отиваше на работа и се връщаше привечер, когато горещото слънце залязваше зад тъмните брястови горички към лагера. После вечеряха на трема, играеха на карти и разговаряха за хода на войната.

Всеки следобед между три и пет часа ординарецът отиваше за вода твърде далеч оттук, понеже местността бе безводна, а сушата беше изпила всички близки изворчета и чешми. Тогава Елисавета, жената на полковника, оставаше сама.

В тия следобедни, лениви часове дърветата хвърляха къси сенки, от небето

идваше суха светлина, дразнеща очите, и всичко замираще в тъжен унес. Над пожълелите лози прехвъркваха малки сиви мухоловки, по безоблачното небе не прелиташе нито една птица, тежка глухота лягаше над околността и само далеч, по посока на града, дето се чернееше гарата, изпищяваше локомотив, който изпущаше тежък, чер дим и отвличаше след себе си дълга верига вагони, пълни с войници, храни и муниции за фронта.

Елисавета прекарваше тия часове на трема, където шиеше или четеше. Тя беше красива жена, преминала първата си младост, и сега излъчваше уморената и презряла хубост на отминаващо лято. В големите ѝ очи се долавяше нещо замислено, твърдо, дори мрачно, което придаваше на погледа ѝ студен израз, какъвто имаха очите на бездетните и незадоволени жени.

— Аз я смятах за безсърдечна — разказваше старият учител, — достойна другарка на такъв човек, какъвто беше полковникът. Но жена ми беше на друго мнение. По-късно се убедих, че тя бе права.

Нейният съпружески живот не беше щастлив. Полковникът бе суров човек и неговият сприхав характер стана причина тя да се чувства самотна и преждевременно остаряла. Сигурно не беше изпитвала дори половината от това любовно щастие, което днес изпитва едно момиче. Брачният ѝ живот премина между три войни, които страната води в течение на седем години. Тя помнеше само няколко хубави дни от техния брак, годините преди Балканската война, когато беше най-хубавата жена в града и най-желаната дама на баловете, където по онова време още танцуваха мазурка. Тогава нашето офицерство подражаваше на руското царско офицерство с неговото грубо тщестлавие и просташко разточителство. Когато полковникът я поиска за жена, тя беше учителка в града. Ползуваше се с уважението на гражданите, защото бе от видно, ала обедняло семейство. Може би това я накара да стане жена на застарелия капитан, петнадесет години по-възрастен от нея, а може би е била привлечена от екселбантите, белия кител и от глупава суетност, която не ѝ е позволявала да се омъжи за друг човек. През тия години офицерството представляваше висшия обществен слой. По-късно, когато е загубила надеждата да има деца, тя се е изпълнила с предчувствието, че отсега нататък не ѝ остава нищо друго, освен да доживее този нерадостен живот, в който младостта ѝ беше се прахосала напразно. Голямата война я накара окончателно да се примири. Елисавета беше доволна, че мъжът ѝ не е на фронта и че благодарение на поста, който заема, можеше да има в къщата си всичко, което другите нямаха.

В самотните часове, които прекарваше всеки ден, тя изпитваше най-силно това неизказано чувство на отчаяние и на малоценност, което измъчва безплодните жени пред прага на старостта. Единственото развлечение за нея бяха книгите и новините, които съпругът ѝ и Марьола донасяха от града. Тя се утешаваше с тях така, както нещастният човек се утешава с нещастията на другите. Новините бяха лоши: хлябът ставаше все по-оскъден, а епидемията продължаваше да взема всеки ден своите жертви, между които имаше и нейни познати.

В един такъв следобед, когато сянката на ореха лежеше върху сухата напукана земя като траурно знаме, Елисавета почиваше в трема. Полковникът току-що беше заминал и във въздуха още се усещаше киселата миризма на конете. Ординарецът отиде за вода, а Марьола, която измоли позволение да се качи на капрата, отпътува в града.

Напечената земя излъчваше топлина. Въздухът трептеше, омара замрежваше хоризонта. По старите керемиди на покрива се припичаха гущери. Заблуден щурец се обаждаше под стряхата и неговото меланхолично скърцане напомняше за приближаващите вечерни часове.

Неочаквано Елисавета чу, че скритият в чучелото звънец издрънча. След това тя го чу още два пъти. Неведнъж ѝ бе минавало през ума, че когато е сама, може да дойдат крадци. Тя не бе страхлива и не се боеше — кой би дръзнал да влезе в лозето на коменданта посред бял ден? Обаче ако се намереше такъв човек, трябнаше да се кара с него, както се кара с няколко гамени преди седмица. Тогава беше се обърнала за помощ към стария учител, техен съсед, с когото полковникът не се държеше враждебно. Тя обу пантофите си на бос крак, неохотно стана и бавно тръгна към лозето. Там не се виждаше никакъв човек. Прасковите се червенееха, изгорелите листа на лозите бяха пожълтели. Тишина и покой лежах наоколо.

„Трябва да е куче“ — каза си тя и реши да го прогони. Тия гладни животни правеха големи пакости, понеже събаряха повече грозде, отколкото изяждаха.

Продължи да върви по пътеката, усещайки топлия въздух да се блъска в тялото ѝ, а горещата земя да пари краката ѝ през тънките подметки на пантофите. Но и куче не се виждаше никъде. Нито една лоза не се поклащаше, нито едно клонче не помръдваше. В тишината се чуваше жужукането на оси.

Тя подвижна:

— Ху! Ху-ху!

Викът се блъсна в горещия въздух и в миг замря. В лозето нямаше нищо освен чучелото. Елисавета го погледна и се разтревожи. Плашилото бе политнало настрана.

В тоя следобед старият учител също чул звънеца и тъй като от неговата вила се вижда лозето на полковника, излязъл навън да прогони крадеца.

— Видях полковнишата — разказваше той — да върви между редовете и да оглежда лозите. Беше облечена в тънка резедева рокля, която стигаше до коленете ѝ. Косата ѝ отражаваше силното слънце като златен шлем. Вървеше бавно, ала от походката ѝ личеше, че е смутена.

Така достигна средната праскова и уплашено извика. Помислих, че се е изплашила от някой смок, каквито често се срещаха по тия места. После я чух да крещи с разтреперан глас:

— Кой си там? Излез, излез веднага!

Завтекох се да ѝ помогна да се справи с крадеца. Когато се озовах на мястото, зад лозите се раздвижи човек и пред смаяните ни погледи се изправи млад мъж. Беше гологлав, тъй като войнишкото му кепе бе пълно с току-що набрани праскови и грозде. Той го държеше притиснато към гърдите си.

Крадецът беше сръбски военнопленник.

Няколко секунди ние се гледахме мълчаливо. Под окъсаната офицерска униформа се показваше измършавяла плът, обгорена от слънцето. Явно се виждаше, че той няма долни дрехи. Краката му бяха боси и одраскани. Беше мургав и колкото да бе отпаднал и нечист, личеше, че е хубав мъж. Къдравите му, отдавна неподстригани смолисточерни коси и неговите големи очи, които гладът беше направил блестящи, му придаваха вид на избягал каторжник. От своя страна той гледаше Елисавета учудено, сякаш нямаше сили да отмести погледа си от нея.

Все още изплашена, тя каза строго:

— Как посмяхте да влезете тук? Знаете ли чие е това лозе?

— Ради Бога, госпожо... гладен бях.

Гласът му беше спокоен, вежлив и малко насмешлив. Очевидно нямаше представа на каква опасност беше се изложил. Той дори се усмихна, макар и виновно. Тънките му устни откриха два реда зъби, чиято белота лъсна и придаде на откритото му лице юношески безгрижен израз.

Елисавета ме погледна въпросително. Разбрах, че е готова да му прости.

— Трябваше да ме помолите, щях да ви откъсна каквото пожелаете — каза тя и се смути, защото бе разбрала нелепостта на това нравоучение. Какво знаеше за нея тоя нещастник, за да я помоли? Той имаше късмет, че ординарецът не беше тук. Иначе работата щеше да вземе лош край.

Тя млъкна, обзета от стеснение пред пленника, който продължаваше да я гледа. После, като преодоля неловкостта си, каза твърдо:

— Ако сте толкова гладен, елате с мене.

Аз се намесих:

— Знаете ли, че има патрули, които стрелят по всеки пленник, който напусне лагера?

— Не съм избягал — отговори той безгрижно. — Само се отбих по пътя.

— Нека дойде да му дам нещо за ядене — настоя Елисавета. — Да не се срамува. Обяснете му това.

— Аз разбирам — каза пленникът.

— Тогава елате! — И тя ме помоли да я придружа.

Направих му знак да ни последва. Той тръгна зад Елисавета, като придържаше пълното с плодове кепе под мишницата си.

Когато достигнахме колибата, тя ни остави на пейката. Аз седнах до пленника и поведох разговор. Показа се, че е роден някъде към Сплит, от бъща хърватин и майка сръбкиня. Бил музикант, преподавател по музика в една от белградските гимназии. Докато разказваше това, поглеждаше към колибата. Когато Елисавета се показа на трема, той се опита да скрие голото си коляно, като кръстоса краката си.

Тя се появи с табла, на която бе сложила храната. Подаде му я. Той я пое с разтреперани ръце, но не се докосна до яденето. Очевидно не се решаваше да яде пред нас, защото се срамуваше от глада си. Ние разбрахме, че ще направим по-добре, ако се оттеглим.

— Мога да му дам някоя дреха — каза Елисавета, когато се отдалечихме от

колибата, където аз ѝ предадох разговора ми с пленника.

— И ще направите много добре. Той е наш колега, учител.

— Учител?

— Да, музикант, учител по музика.

Изглежда, че отговорът я поразил и трогнал. Тя ме остави, влезе в колибата и след няколко минути се появи с един пакет. Ние се върнахме при нашия гост. Той беше се нахранил и сега стоеше замислен. Прасковите и гроздето бяха изсипани на таблата, мазното окъсано кепе бе смачкано в ръката му. Беше върнал откраднатото.

Елисавета му подаде пакета.

— Вземете това — каза тя. — По-късно, ако можете пак да наминете, ще гледам да ви услужа с още нещо. Вземете си и прасковите, защото сте ги изсипали от шапката си?

Би трябвало да го предупреди за опасността, на която се излагаше, и според мене изобщо да не го кани, ала тя нямаше смелост да му каже, че е жена на коменданта, когото той сигурно познаваше и сигурно мразеше. За мое учудване тя повтори думите си, като натърти и подчерта:

— Минете пак по същото време — не по-късно и не по-рано. В същия час, когато съм сама...

Сякаш му даваше randevu.

Той кимна с глава, очите му светнаха и аз видях, че следи движенията ѝ с възхищение. На тръгване тя го попита за името му.

— Иво Обретеневич — каза той просто.

— Иво, значи, Иван — казах аз.

Тогава забелязах, че полковнишата го разглежда крадешком. Той имаше продълговато лице, мъжествена брадичка и открито, интелигентно чело. Колкото и да бяха изхабени ръцете му, все пак личаха тънките, дълги пръсти на артист. Стори ми се, че Елисавета се вълнува твърде силно през време на краткия разговор, който водеше с него. Бяхме вече достигнали зида, зад който беше пътят. Тя му подаде ръка за сбогом. Той я пое бързо и я целуна почтително. Тъмните му очи се изпълниха с топлина, той задържа ръката ѝ в своята по-дълго, отколкото би трябвало, и аз видях, че полковнишата не направи никакво усилие да я издърпа. Напротив, това като че ѝ бе приятно, защото тя му се усмихна.

Когато останахме двамата, тя ме помоли да не казвам нищо на полковника.

— Той мрази сърбите и ще ми се разсърди, ако узнае, че съм помогнала на този човек.

Аз ѝ обещах.

— Нима така живеят пленниците? — попита тя.

— Много по-ужасно. Тоя изглежда добре. Сигурно се ползува с привилегии. Ако искате да ги видите, елате тук привечер, когато те минават по пътя за лагера.

— В какви ужасни години живеем — рече тя и тръгна към колибата.

След малко я видях да стои права на едно място, загледана някъде. Беше замислена. Тя се разходи край колибата, прибра таблата и седна на пейката, където преди няколко минути седеше пленникът. После взе книга, но

скоро се отегчи и я захвърли.

Глухотата наистина потискаше. В замрялата околност, обилно заляна от палещата светлина на слънцето, всичко бе унило и увехнало. От колибата идваше хлад и мирис на карбол. Дори в тъмните неподвижни листа на ореха личеше същата угрижена смълчаност, сякаш и дървото се бе поддало на околната печал.

Когато ординарецът се върна, Елисавета го повика и му каза:

— Иди утре в града и вземи старите ботуши на мъжа ми. Ще ги донесеш тук, но никой не бива да знае това. Искам да ги дам на един бос човек.

Войникът я погледна учудено, помълча, сетне кимна с глава и се усмихна лошо с мижавите си очи.

3

Вечерта тя не каза на полковника за случката, но през време на вечерята нарочно заговори за пленниците. Полковникът се намръщи:

— Помислила ли си за нашите българи, които са в техен плен? Знаеш ли как ги третират? По-добре да паднеш убит на бойното поле, отколкото да те вземат роб!

— Защо да не бъдем по-човечни? — възрази тя горещо.

— Не виждаш ли, че няма хляб, няма дрехи. Войниците ходят боси и се бият гладни, а ти си се загрижила за робите! Я остави тия даскалски приказки!

Тя млъкна не защото беше съкрушена от аргумента, но защото се почувствува обидена от думата „даскалски“ и защото съзнаваше, че нищо няма да излезе от такъв разговор. Полковникът презираше всяка сантименталност. Той се облегна о гърба на стола, иронично я погледна и закачливо попита:

— Да не си ходила край пътя да ги гледаш?

— Кого?

— Пленниците. Всяка вечер те минават оттук. Аз те съветвам да не ходиш. Не е твоя работа. Никоя порядъчна жена не бива да вижда такива безобразия. Те не са хора, а чорт знае що.

— Как искаш да изглеждат, щом са гладни и измъчени?

— Гладни?! Хм, добре им е, че са в тила. Ако са сити, ще се бунтуват.

Той прочете по лицето ѝ раздражение и промени разговора.

— Карналиев се върнал в отпуск. Донесъл два сандъка захар, каналаята! Ето какво значи да си комендант в крайграничен град. Сигурен съм, че е контрабандирал от Румъния и сол. Пари печелят... офицери, подлещи!

Възмутен, той засука заканително дебелиите си мустаци. Макар че не би разменил комендантското си място с това на който и да било офицер фронтовак, чувствуваше се онеправдан. Наистина той не крадеше, както правеха почти всички негови колеги във вътрешността. Обичаше да се хвали, че не е донесъл в къщата си никаква плячка освен една турска кавалерийска карабина, а това му даваше правото да се възмуцава, когато някой от колегите му петнеше мундира с подобни работи.

Тъй като жена му не показва никакво участие в неговото огорчение, той си спомни за раната и започна да се оплаква от болки в крака. Друг път тя се стараеше да му угоди, но сега каза спокойно:

— Времето ще се промени, затова се обажда кракът ти. Ти имаш ревматизъм.

Той настоя да му донесат топла вода и след малко ординарецът донесе едно казанче, прилично на попска калимявка. Сложиха сол, полковникът се събу и натопи краката си вътре. Всякога, когато го заболяваше кракът, прибягваше до това примитивно средство, въобразявайки си, че подсолената вода има всички целебни свойства на морето. Той се настани удобно в платнения стол и полулегнал започна да вади и да спуща краката си в казанчето, кривейки лицето си от опарването на горещата вода.

Понякога това развеселяваше Елисавета. Тя познаваше цялата програма на това глезене. След като се оплачеше от несправедливата съдба и от болките, той ставаше простодушен, сантиментален и смешно нежен към нея. Но сега това я дразнеше. Тя знаеше, че пак щеше да ѝ каже: „Лиза, остаряхме, моето момиче“ — не защото съзнаваше, че вече е стар, но защото искаше по тоя начин да ѝ внуши, че ѝ тя е стара.

Тя се отдалечи с вестника под закачената на стената лампа, край която хвърчаха и се блъскаха множество насекоми и нощни пеперудки.

Наоколо се обаждаха щурците с меланхоличен звук, напомнящ недовършен стон, във въздуха се носеше миризма на треви, на дим и на печено месо от кебапа, който ординарецът току-що бе опекар. От близката ливада се чуваше пръхтенето на стария кон. После откъм града се понесе медният ек на войнишка тръба, която зовеше новобранците в казармата за молитва. И след няколко минути хор от мъжки гласове достигна дотук: „...Насопротивния даруя... царя нашего Фердинанда...“

Стотици гърла пееха в мелодичен речитатив молитвата, която се издигаше под тъмните звездни небеса и замираще в топлата нощ като повик, пълен с упование към оня, който трябваше да стои в тоя чер купол, нависнал над горещата земя.

Елисавета следеше редовете машинално, докато мисълта ѝ бе заета с войната. Войната бе далеч — някъде на юг и на север, — ала тя се усещаше в смълчаната печал, легнала над страната, във войнишката молитва, дори в горещата, бездъхна августовска нощ. Нещо липсваше, за да бъде всичко естествено и спокойно — липсваха мъжете, младежите, липсваше самата младост. И върху фона на тия мисли тя виждаше образа на пленника, който днес беше се влачил по земята да се нахрани. Тя го чуваше да казва „Ради Бога, госпожо“ и той ѝ се струваше мъченик, с когото бяха извършили нечувана неправда. В душата ѝ кипяха недоумение и гняв. Нима войната не бе разбила и нейния живот? Нима не бе загубила тия отминали години безвъзвратно? Нима не ги губеше и сега?

Внезапно я обхвана ненавист към мъжа ѝ, към тоя застарял военен, чийто зачервен тил виждаше пред себе си. Той беше виновникът за пропиления ѝ живот, той беше я излъгал, беше я купил с офицерския си чин, с блясъка си, с обещанието да ѝ създаде щастлив и сигурен живот. За нея той ставаше олицетворение на войната и главният причинител на загубената ѝ младост. И тя знаеше, че за това никога няма да му прости.

И друг път беше изпитвала подобни припадъци на ненавист към мъжа си, но никога не беше се осмелявала да се остави напълно на тия чувства. Сега им се отдаваше и не можеше да ги спре. Мислите я отнесоха тъй далеч, че тя се стресна, изненадана от смелостта си. Вдигна русата си глава и го погледна.

Полковникът беше направил „морската баня“ и сега стоеше на стола, потънал в платното му, докато босите му крака, извадени и зачервени, бяха опрени о ръба на съда. Изглеждаше вдаден в мисли. Главата му бе наклонена към гърдите и късият му тил беше се изпънал.

— Лиза — неочаквано каза той и се обърна да я види. — Чуваш ли нещо?

— Какво?

— Артилерията... топовни гърмежи.

Тя се вслуша. Действително някъде на юг ухото ѝ долови тъпи, едва уловими за слуха тътнежи. Те сякаш идваха изпод земята. Нощта бе необикновено тиха.

— Да, чува се — каза тя и усети, че по тялото ѝ преминаха тръпки.

— Нашите водят големи боеве. Бог да им е на помощ. Страх ме е, че ще загубим тая война.

— Лудост е всичко това — рече тя твърдо.

Полковникът изпъшка и не отговори. Тя го погледна учудено. Рядко беше го виждала тъй замислен и тъй човечен.

„Научил е лоши новини“ — помисли си тя и стана да оправи лампата, в която бе паднала пеперудка.

След час те си легнаха. Преди да заспи, тя дълго мисли за войната, за нейния приближаващ се край, за нерадостната съдба на пленника. Образът му изплува в нейното съзнание необикновено ясно. Тя пак вида черните, бляскави и красиви очи, устремени в нея, голото коляно, полегатите му плещи и сякаш отново чу теноровия тембър на гласа му. Искаше ѝ се той да дойде непременно още веднъж, за да му даде ботушите, които ординарецът щеше да донесе от града...

4

На следващия ден пленникът не се вести. Елисавета бе го чакала край пътя. Тя се върна разочарована в колибата и усети нетърпима скука. Отиде да навести учителя, с чиятожена поддържаше слабо приятелство, и остана при тях, докато полковникът се върна и ординарецът дойде да я повика.

Разговорът със семейството на учителя я оживи. Беше научила много новини: между войниците на фронта имало бунт, в града се носеха най-различни слухове, както става през време на война, когато катастрофата приближава. Говореше се за разстреляни войници, за дадени под съд офицери. В страната се надигаше недоволство и бунт. Селяните се съпротивляваха на реквизиционните власти и често пъти фронтоваци вземаха отпуски да си разчистят сметките с някой самозабравил се кмет или с друг властник. Един техен съсед, бивш бояджия, беше донесъл от окупирана Сърбия няколко чувала плячка — главно дрехи и множество чорапи. Децата му обуваха по няколко чифта наведнъж и ги носеха така вмместо обуца. „Навярно са свличани от краката на убитите“ —

беше казала жената на учителя.

Както всякога, двамата вечеряха на дългата тежка маса. Полковникът беше загрижен. От своя страна и той и съобща за два случая на тиф в казармите и за някаква кражба в складовете.

Вечерта бе тъмна и душна. От насрещните вили зад шосето лаеха кучета и блещукаха газени лампи. Над земята висеше тежка сянка. Необикновена тишина бе легнала над околността. Луната се показва късно зад Света гора — грамадна и кървавочервена. Елисавета си спомни земетресението през Междусъюзническата война, когато в атмосферата се долавяха предвестниците на идващата угроза.

През нощта за пръв път заваля дъжд. Той мина на облак, с тих шепот поръси сухата земя и отмина като роса, ала миризмата на мокра пръст бе ободряваща. Обаче на другия ден слънцето се показва пака така горещо и по небето нямаше нито едно облаче. На обед полковникът съобща друга новина. През нощта над околността беше прелетял германски цепелин и бе паднал на изток от града. Цепелинът беше се разрушил и полковникът показва парченце алуминий и къс копринено платно от неговия корпус.

— Всички са избити — каза той мрачно. — Заблудили се и привършили бензина. Някои разправят, че били спуснали въже... Нищо не може да се разбере... Тоя бензин става най-важното, дявол да го вземе.

Следобед, когато остана сама, Елисавета се опита да види мястото, където бе паднала машината. През силните лещи на военния бинокъл тя различи дългото пречупено тяло на цепелина, прилично на презряла красатвица. Край него се трупаше разноцветна тълпа от хлапаци, жени и деца, дошли да зяпат и да откъснат от корпуса по нещо, за спомен. След няколко часа на мястото не се вижеше вече нищо. Хората се разотидоха, а останките от машините се пазеха от часовой.

И всеки ден полковникът или семейството на учителя й съобщаваха все такива новини. Говореше се за примирие, обаче полковникът не вярваше в това и Елисавета напълно споделяше мнението му.

— Германците не ще ни оставят да сключим отделен мир — казваше той. — Аз се надявам на войниците.

Няколко дни бяха изминали след случката в лозето, ала пленникът не беше се вестявал. Тя беше принудена да крие ботушите от мъжа си в един ъгъл, под една масичка с триъгълен крак, на която тракаше будилникът и лежаха книгите й. Всяка вечер Елисавета отиваше да навести учителя, чиято вила беше до пътя, по който пленниците се прибираха в лагера. Постоянно се хващаше, че мислите й се отправят към пленника и че желанието й да го види става все по-силно.

Тя видя парцаливата тълпа, от която идваше тежка миризма, и чу глъча на всички югославски наречия, но той не беше между тълпата. Часовите, възрастни войници, крачеха отстрани с мрачни лица. Заедно с жената на учителя Елисавета се опита да раздаде на пленниците кошница грозде. Но когато видяха как тия полуживи хора се сбиха край гроздето и как запълзяха на четири, прилични на полудели от глад маймуни, двете жени избягяха, обзети от ужас. Оттогава Елисавета престана да излиза край пътя. Надеждата да предаде ботушите почти

я изостави.

5

Към края на седмицата задуха топъл и сух вятър. Той сякаш идваше направо от пустинята, далеч от юг, носеше се ниско над земята и не водеше по небето нито едно облаче. Дълги ивици прах сочеха скритото между дърветата шосе и се разпръскваха на облаци из околността. Лазурът на небето потъмня и в сухата обилна светлина се промъкна нещо болезнено и неспокойно. Повехналата растителност придоби сивозелен, пращен цвят, оределите листа на дърветата трептяха непрекъснато под напора на горещата вълна, която се носеше със свисък край колибата, а по трема се гонеха и шумяха обрулени от ореха листа.

Елисавета се чувстваше като болна. Измъчваше я главоболие, необикновена нервност изпълваше цялото ѝ същество. Вечер луната я вълнуваше, нескончаемото движение на горещия въздух я потискаше и замайваше.

Сега лежеше в полутъмната колиба и се опитваше да чете. Ординарецът пак беше за вода и тя бе сама. Четеше разсеяно „Пътуването на Гъливер“, раздразнена от плачевното скърцане на единия от капациите, чиято лека сянка минаваше по белите страници на книгата.

Изведнъж ѝ се чуха стъпки, като че някой ходеше край колибата. Тя се повдигна от леглото и се вслуша. През шума на вятъра слухът ѝ различи бавни, неуверени стъпки на човек, който обикаляше навън... Тя отхвърли одеялото, спусна босите си крака в пантофите и седна в леглото.

Върху светлия, рязко изрязан фон зад отворената врата се мярна сянка и миг след това там се показа пленникът. Кимна ѝ с глава и нещо проговори... Тя усети в гърдите си лека болка. Ръката ѝ се повдигна и прихвана широко отворената яка на тънката блуза. Гледаше го вцепенена, изненадана от внезапното му появяване. Необаквано той се отдръпна от вратата и там не се виждаше вече сивозеленикавата униформа, нито мургавото му лице.

Тя остана на мястото си с широко отворени зеници, като дишаше трудно и все още държеше яката на блузата си. Мина ѝ през ума, че е видяла призрак, и цялото ѝ същество се напрегна да чуе стъпките му вън. После, без да откъсва погледа си от вратата, облече пенъора и бързо се озова в трема, изплашена, че не ще го намери. Но той седеше на пейката и я чакаше. Щом я видя, трепна и се изправи да я посрещне.

Тя тръгна към него, топлият вятър се блъсна в тялото ѝ, обля я като гореща, сладостно-замайваща вълна и отведнъж с необикновена остроота съзнанието ѝ бе пронизано от мисълта, че е сама с тоя непознат мъж в изпълненото с движение и шум пространство. Стори ѝ се, че върви към него насън и че няма воля да се владее. Тя каза нещо несвързано, смутено се усмихна и неочаквано му подаде своята малка бяла ръка. Той я взе, наведе се и я целуна. Елисавета видя черната му къдрава коса да се доближава до гърдите ѝ.

— Помислих, че сте... забравили — каза тя, като изпусна местоимението „ме“ в последния момент, когато то беше в устата ѝ.

— Исках да дойда, но не можеше — отговори той, бъркайки ударенията и удължавайки гласните.

— Ние ви чакахме... с жената на учителя край пътя, да ви видим. Вие не се ли прибирате с другите пленници?

— Не, аз работя в лагера — каза той неохотно и тъмните му вежди леко се намръщиха.

Настъпи мълчание. Те стояха изправени един срещу друг. Топлият вятър се блъскаше в тях, като прилепяше нейния пеньоар към тялото ѝ и разтваряше краищата на дрехата, тъй че откриваше облите ѝ колена. Гъста червенина заливаше лицето ѝ и тя избягваше погледа му. Отбруленото от зарзалата клонче падна на косата ѝ.

Той я гледаше със светнали очи и тя чувствуваше погледа му как я обхваща и замайва, както я замайваше и раздвиженото от вятъра пространство. Нейният смут растеше и ней се струваше, че изгаря от срам. Мисълта, че е сама с непознат мъж, отново я прониза и в същия миг волята ѝ се върна.

— Почакайте — каза тя и почти изтича в колибата.

„Какво правя аз, боже мой? — извика в себе си тя. — Какво става с мене днес, луда ли съм? Да му дам бутушите и да се маха.“

Нейната гордост ѝ помогна да се опомни. Измъкна сърдито ботушите изпод масичката и като придаде на лицето си спокоен и малко строг израз, излезе навън.

— Тези ботуши са за нас — каза тя сухо.

Той я погледна изненадан и тя не можеше да каже от какво бе изненадан той — дали от нейния сух и спокоен глас, от промяната в израза на лицето ѝ, или от ботушите, които му подаде.

Той ги взе, наведе очи и погледът му падна върху неговите жълти половинки. Едва сега Елисавета забеляза, че е облечен в друга, здрава куртка и с износен брич, а над пробитите обувки караката му бяха грижливо увити със зеленикави навивки. Изглеждаше по-строен, по-висок и дрехите му стояха добре, макар че имаше вид на човек, излязъл от битпазарски магазин.

— Благодаря, много ви благодаря — каза той.

— Надявам се, че ще ви станат — рече тя. — Те се на мъжа ми, но не му трябват.

— Къде е вашият мъж? — попита той.

— В града... той е чиновник.

Пленникът я погледна насмешливо и тя остана с убеждението, че схвана лъжата ѝ.

— Вие защо сте сама? Нямате ли деца?

— Не — каза тя, — нямам деца.

Той размахваше леко ботушите в ръката си и внимателно я гледаше с големите си очи. Изведнъж каза:

— Зная вашия мъж, аз го познавам. Той е комендантът на града.

— Кой ви каза това?

— Научих. Питам в лагера войниците... Вие сте негова жена, защо криете?

Тя помълча смутено, преди да отговори:

— Защото той е много строг с пленниците...

— Но вие сте толкова добра.

— Трябва да бъдете много внимателен, когато идвате тук — забеляза тя. — Не съм всякога сама.

— Зная. Имате ординарец и слугиня.

— Откъде знаете?

— Шпионирах.

Тя се разсмя развеселена. Той я гледаше сериозно като сърдито момче.

— Аз идвах на другия ден, след като ме хванахте в лозето, но вие не бяхте сама. Тогава видях ординареца. Той седеше на пейката и подостряше един кол.

— Излагате се на голяма опасност — рече тя, вече успокоена от разговора. — Искате ли да похапнете?

— Ако ми предложите, няма да откажа.

Тя се върна в колибата с щастливо изражение, освободена от своята несигурност и смут, отрязва парче хляб, взе буца сирене и ги уви в един вестник. Наближаваше времето ординарецът да си дойде и трябваше да предупреди пленника да си отиде.

„Мило момче“ — каза си тя, когато тръгна навън, понеже си спомни неговия укоряващ поглед, с който я гледаше преди малко.

Даде му пакета и го предупреди, че ординарецът може да се върне всеки момент. Той се сбогува и бързо тръгна по пътеката край лозето.

Елисавета го изпрати с поглед до зида. Оттам той махна с ръка за сбогом. И тя му отговори със същия жест. Той се прехвърли през оградата и изчезна и тя изведнъж почувствува своята самотност. Влезе в колибата, легна по очи върху огромното легло и така замря. В главата ѝ нямаше никакви мисли, нещо потискаше душата ѝ, като да беше изпълнило цялото ѝ тяло, и тя усещаше необикновено странно и силно членовете си. Под спуснатите ѝ клетки стоеше образът на пленника и я гледаше настойчиво с тъмния си поглед, който я вълнуваше.

„Може би не ще дойде повече — помисли си тя и тая мисъл извади ума ѝ от това вцепенено състояние. Тя я изплаши и същевременно я успокои. Пленникът беше узнал чия жена е. Нима щеше да има смелост пак да я посети? — По-добре, по-добре — повтаряше в себе си тя. — Днес аз съм луда. То се държи на времето... на тоя горещ вятър...“

Но тя знаеше, че той пак щеше да дойде, и това я изпълваше с радостна тревога.

Стреснаха я тежките стъпки на коня. Тя стана от леглото. На прага беше застанал ординарецът.

— Какво има? — попита тя сърдито.

— Ако искате прясна вода, да ви наля.

През ума ѝ мина, че е срещнал пленника с ботушите. Войникът я гледаше подозрително и както ѝ се стори, малко презрително. Сухото му лице се махна от рамката на вратата и тя го чу да гълчи стария кон, послушно застанал пред колибата с пълните саки на гърба си.

„И да е видял, не ще посмее да каже на Михаил“ — каза си тя и реши да

навести жената на учителя, защото не ѝ се искаше да гледа тоя мълчалив и мрачен човек, който знаеше една нейна тайна...

6

На другия ден вятърът престана и над земята легна чудна тишина. Околността бе оголяла, като че една преждевременна есен неусетно бе заместила лятото. Насрещните хълмове се приближиха. Спокойният, избистрен въздух бе чудно мек, изпълнен с уморена и кротка светлина. Вилите по хълма се белееха отдалеч край редките и леки акациеве горички, кръгзорът се разшири и светлината проникваше напред в посивялата бледозелена растителност. Сянката на колибата бе станала по-къса, по-лека, по пътеката се търкаляха пожълтели листа, в ливадата, изтъпкана от коня, тревата бе оредяла, а купчината камъни, струпани край синора на лозето, сухо блестеше на слънцето и напомняше стари кости, извадени от земята.

Елисавета бе накарала ординареца да изнесе масата навън и сега шиеше на машината от една своя дреха рокличка, която искаше да подари на Марьолиното дете. Тракането на машината се чуваше далеч и под нейния бърз ритъм Елисавета си тананикаше една песничка, която бе запомнила от майка си. Може би беше я слушала, когато майка ѝ също бе шила на машината, докато тя бе пипала материята с детските си ръце, упоена от миризмата на новия плат, но тая песничка винаги я изпълваше с печал, каквато човек изпитва при някой от спомените за своето детство.

До нея на пейката седеше Марьола и пореше тегел от старата рокля. Лицето на слугинята бе дребно и сбръчкано, рядка коса надничаше от забрадката, а изпод яката на нейната избеляла от пране дреха се показваше почернялата от слънцето шия, с тънки бръчки и малка гуша. Тя бе останала тук без позволения на полковника и сега се чувствуваше твърде щастлива. Големите ѝ пръсти с нарязани от кухненския нож палци сигурно и чевръсто разпаряха плата.

Двете жени бързаха да ушийт роклята в тоя следобед и погълната в работа, малко разговаряха.

Часът бе три и ординарецът, както всякога, замина за вода. Елисавета го изпрати със загрижен поглед. След вчерашната случка тоя човек ѝ беше станал противен. За пръв път тя забеляза полегатия му врат, превитите му рамене, потните и жълти длани на дългите му ръце. Но онова, което беше я поразило, бе неговият отблъскващ тил, покрит с рядка, окелявяла коса. Преди да тръгне с коня, беше я изгледал нахално, тъй поне тя изтъкува неговия тъмен поглед.

Продължаваше да шие на машината, въртейки малката ръчка на колелото. Белият ѝ лакът и хубавата охранена китка, на която висеше златна гривна, проблясваха в меката светлина, а буйната коса хвърляше сянка по челото ѝ.

Вдадена в работата, тя следеше отдръпващия се плат под краката на машината. Неочаквано вдигна глава и погледът ѝ падна на редица дюли, чиито стъбла бяха закрити от подрасти, гъсти като жив плет. Оттам я гледаха две познати очи...

Елисавета наведе глава, после пак я повдигна, да се убеди, че нейните очи не я

лъжат, и пак срещна същия поглед, пълен с нямо възхищение. Тя побледня и си даде вид, че не е забелязала нищо и е погълната от работата. Но пръстите ѝ станаха несигурни и кракът на машината излезе от ръба на плата. Тя скъса конца нервно и без да иска, извади черната нишка от ушите на иглата. Трябваше да я вдене, но преди да направи това пак погледна към дялите. Очите продължаваха да я гледат...

Пулсът ѝ се ускори и тя почувствува, че беше настъпила решителната минута. Трябваше да избира между желанието да продължи това неравно познанство и собствената си гордост и срамежливост. Знаеше, че сега той е дошъл да я види, а не да проси храна.

„Трябва да му кажа да не идва повече“ — помисли си тя и се опита да провери в себе си дали е способна на това. Но тая мисъл предизвика в душата ѝ мъчително раздвоение и усещане за пустота. Елисавета разбра, че изпитва към него неочаквана близост, сякаш беше го срещнала някога в своя живот и той бе стоял в мислите ѝ. Това я учуди и още по-силно я развълнува. Едната половина от нейното същество искаше да отиде при него, докато другата ѝ заповядваше студено: „Стой си на мястото и се прави, че не си го видяла. Той ще си отиде, когато разбере.“ Обаче тя избра нещо средно. Реши да му обясни, че не бива да идва повече. Ами ако мъжът ѝ узнаеше за неговите посещения?

Тая мисъл я разтревожи не на шега и нейното решение придоби устремеността на порив. Ръката ѝ престана да трепери, самочувствието ѝ се върна и тя каза на Марьола с хубавия си алтов глас:

— Стори ми се, че звънецът в лозето издрънка. Ще отида да видя дали не е влязло някое куче.

Гласът ѝ прозвуча спокойно, ала тя го чу като чужд, сякаш някой друг беше произнесъл тия думи. А когато стана от стола, усъмни се в искреността на своите намерения, но това не промени решението ѝ.

Запъти се към дялите, минавайки от другата им страна, да остане скрита от погледа на слугинята. Там теренът образува малка хълматина, в която се криеше пленникът. Елисавета го видя седнал, опрял гръб о едно стъбло. Той я чакаше. Тя пристъпваше несигурно, като гледаше настрана, мъчейки се да сподави усмивката, която се показваше на лицето ѝ. Мина край него и докато той остана учуден, че го отминава, чу я да казва: „Елате след мене.“

Той се повдигна и полуприведен я последва, използвайки закритието на дърветата.

Тя го чакаше на двадесетина крачки до дялите, в напуснатото, засадено с черничев дървета място, където растеше грамадна липа с черни, траурно разкошни листа. Край нейния беше рязал меките липови подрасти. Мястото оставаше скрито, тъй като черничевите дървета го прикриваха отвред.

Тя поиска да даде на лицето си израз на обезпокоена и малко сърдита жена, ала устните ѝ се усмихваха против волята ѝ. Пленникът вече стоеше пред нея и едва сега тя разбра, че е постъпила неразумно, като е дошла тук. Съзна това, изплашена от себе си и същевременно обзета от любопитство да узнае как ще се държи той. Беше приготвила в себе си думите: „С какво мога да ви услужа?“ — или: „Защо забравяте, че се излагате на голяма опасност?“ — но щом видя

топлата и радостна светлина в очите му, не се реши да ги каже.

Той ѝ подаде ръка и Елисавета я прие, макар и колебливо. От него лъхаше на изпрано и на карбол, бричът му бе изгладен лошо — сигурно беше го слагал под сламеника, — ботушите му, които му бе дала, го правеха по-внушителен и докато се приближаваше към нея в меката светлина на следобеда, тя беше поразена от неговия лек, ритмичен вървеж, от благородната и мъжествена осанка на фигурата му. Сега тя виждаше пред себе си спокойните и малко полегати плещи, мургавата и гладка кожа на лицето му, леко издадената напред брадичка, подчертаната енергична челюст. Дълбоко в душата ѝ нещо трепна и събуди там смътна радост и неясна надежда. Това я разтревожи и тя направи в себе си усилие да заглуши тоя надигащ се в гърдите ѝ копнеж.

— Пак дойдох — каза той неловко и се усмихна несигурно.

— Но как излизате от лагера? — попита тя окуражена от неговото смущение.

— Там прислужвам на един французки майор. Той боледува от нерви и аз го пазя да не пие. По това време той спи пиян.

— Но нали вие не трябва да му позволявате това?

— Войниците му носят ракия. Иначе не може. Не може да не пие.

— Значи, сте болногледач — каза тя, колкото да продължи разговора.

Той поклати глава и лицето му се намръщи:

— Майорът е нещастен човек. Служил е петнадесет години в колониалните войски и там е разсипал здравето си. Не е лош, когато има ракия и вино, но когато няма, става нетърпим.

Той откъсна един лист от липата и го завъртя между пръстите си. Очевидно не знаеше как да продължи разговора или искаше да го промени. Елисавета почувствува, че се готви да каже нещо, което бе намислил предварително, и отново се развълнува. Той вдигна глава, погледна я и се усмихна нерешително:

— Аз ви безпокоя... нали?

— Нее, защо...

— Идвам вече трети път. И сигурно пак ще идвам, но не да прося храна, а да ви виждам.

Тя усети, че лицето ѝ пламна. Той продължи с несигурен тон, гласът му бе пълен с трепет:

— Кажете ми, защо дойдохте тук, след като забелязахте, че ви гледам? Аз ви гледах как шиехте цял час... Можехте да не идвате.

— Не исках да ви види слугинята. И после да ви помоля да... да не... се излагате на тая опасност.

Тя го погледна плахо. Лицето му беше придобило златист тен, под загорялата кожа се промъкваше бледност, очите му бяха пълни със светлина, а малките му ноздри леко потръпваха. Тоя поглед я изплаши. Никой не беше я поглеждал така всеотдайно, така пламенно, с такъв предан и жадуващ поглед, в който нямаше никакво смущение и никаква прикритост. Стори ѝ се, че го опозна в един миг и видя цялата му душа. И тя съзна, че отговаря на тоя поглед, без да иска, с цялото си същество, по един необясним начин, сякаш внезапният издиг на чувствата беше я понесъл като морска вълна. Трябваше да събере волята си да не се поддаде на това зашеметяващо внушение.

Погледна настрана, усещайки как дишането ѝ се затруднява и как кръвта лудо започва да чука в слепите ѝ очи. Искаше ѝ се да избяга от тия влюбени очи, които я магнетизираха и караха всяка клетка от тялото ѝ да затрепти, да се спаси от тяхната светлина, но вместо да направи това, продължаваше да стои и да слуша какво ѝ говори той.

— Трябва да ви виждам — чуваше гласа му, отекващ в самата ѝ душа. — Леко понасям всичко, когато мисля за вас... Тогава лагерът не ми се вижда толкова страшен и животът ми става поносим... Тия минути ми възвръщат вярата в живота...

Той изговори няколко думи на своя роден език, които тя не разбира, ала почувствува тяхната пламенна искреност.

— Не знам нищо за вас, почти не ви познавам — прекъсна го тя.

— Какво искате да знаете! Аз съм само един пленник, който сам не знае какво е.

Тя чу своя глас да пита: „Нямате ли жена?“ — и това я ужаси.

Той се усмихна и показа ръцете си с дългите голи пръсти. Тя се смути.

— Трябва да си отида — рече тя и погледна към колибата. — Слугинята ще се безпокои и ще тръгне да ме дири.

— Останете още една минута.

— Не бива. Днес съм много заета. — Тя си спомни за роклята, която трябваше да ушие до вечерта. Тая мисъл тутакси я загрижи, нещо притисна гърдите ѝ и помъгли светлината в очите ѝ: „Нима за роклята? — помисли си тя. И отговори: — Не, не за нея, а за друго... За него. Утре той пак ще дойде...“ — И пак усети тоя задъхващ страх да минава по тялото ѝ като тръпка.

— Отивате ли си наистина? — попита той, като взе ръката ѝ.

— Да, трябва — Гласът ѝ бе мек, топъл и загрижен.

Неочаквано той сплете пръстите си с нейните. Сякаш електрически ток преля от него в нея. Тя усети другата му ръка на кръста си и се отдръпна, за да избегне тая опасна ласка. Но ръката му не се махна. Той я притегли към себе си и преди да се опомни, целуна я с жадни, трепетни устни...

Тя се изскубна от обятията му и избяга към колибата непохватно и бързо, изгаряща от срам, от страх и от възбуда, съ страшно пламнало лице и със същински вихър от мисли в главата. И докато тичаше нататък между клоните и черниците, в ушите ѝ ехтяха думите, които сякаш я гонеха: „Утре по това време пак...“

В нейното съзнание, бедно от преживявания, навеки се отпечата горещият следобед, в който се случи това, от което се боеше и същевременно желаше. И сега не можеше да си припомни, без да се развълнува отново, как се реши тогава да отиде при липата след безсънно прекараната нощ, в която се бореше със себе си, докато мъжът ѝ спеше в леглото; как неговот пухтене я дразнеше и помагаше на нейното решение, как сутринта бе решила да не отива и да не се поддава на

избликналите чувства. Не бяха ли ѝ се чули думите: „Утре по това време пак.“ Беше ли ги произнесъл той, или тя сама ги беше пошушнала на себе си? Може би въображението ѝ бе измислило вчерашната среща, която никога не беше се случила? Тя не искаше да мисли повече за това, искаше да задържи Марьола следобед и сама да предотврати всяка възможност за нова среща. Но когато настъпи времето слугинята да си тръгне, не направи нищо да я задържи и подобно на крадец, изгарящ от нетърпение по-скоро да се отърве от нежелан свидетел, безучастно гледаше как слугинята се отдалечава по пътеката за града.

Сърцето ѝ лудо блъскаше в гърдите, ту замираще, както замираще дишането ѝ, а когато се озова при липата, беше принудена да седне под сянката на дървото, защото ѝ се струваше, че няма да издържи. После видя пленника да се приближава и я обхвана безумно желание да избяга и да се затвори в старата колиба. Но беше късно. Тялото ѝ остана покорно, безволно и натежало от желание...

От тоя ден тя престана да бъде тая Елисавета, която познаваше, като че под сянката на липата, в нейните подрасти, душата ѝ бе разделена на същества: едното — примирената, угнетената жена, чакаща пристъпващата насреща ѝ старост с безразлично отчаяние и тъга, и другото — непознато досега, вярващо, любещо и ликуващо същество, което отхвърляше нейния разум и желаше да живее свободно и щастливо. Първото не ѝ предлагаше вече нищо в своята равна строгост, но и не я заплашваше с нищо. То бе твърде разумно, за да се надява тепърва на живота, и не желаше нищо освен спокойствие. Свързано с починалите ѝ родители, които бяха го възпитали с техните оценки и разбирания, сега то я осъждаше и заплашваше, но тя чуваше все по-слабо неговия предупреждаващ глас да глъхне дълбоко в душата ѝ. От него изпитваше досада, каквато изпитваше, когато мислено се върнеше в своя живот — в дългите самотни дни и вечери през двете войни, прекарани в голямата тъмна, мълчалива къща в града, в която като стража стоеше майка ѝ — висока старица със строги, безкръвни устни, на която тя не смееше да довери горестните си мисли, защото се боеше от нейната суровост. Тя беше я възпитала в духа на тогавашния непреклонен, прост и жесток морал на търговските нотабили — полуеснафи, полуборжоа, — запазили балканджийската нравственост на дедите си с аскетично себеотрицание към плътта и към всички удоволствия на живота. Сега тия покойници ѝ се струваха като мрачни образи на византийски светци и тя не се боеше вече от тях, защото онова друго същество бе узнало тяхната кухня, наивна тайна и ги смяташе за измамници. Това друго същество бе разбудило нейната женственост, потискана и незадоволена в течение на много години, подобна на подземна река, излязла на повърхността на земята. Тя помнеше много добре как беше се събудило това друго същество, доскоро дремещо дълбоко в душата ѝ, тъй като помнеше всяка минута от неговото пораждаване. Можеше да се каже, че беше се съпротивявала и противопоставяла срещу него, беше го пъдила и отблъсквала много пъти също така, както беше го чакала с трепетен страх, изгаряща от срам пред своето падение и своя позор. От минутата, в която бе разбрала неудържимостта на увлечението си и бе почувствувала как с всеки изминат ден волята ѝ отпада, това ново същество

закрепваше и ставаше все по-уверено и по-сигурно. Смело и безсрамно то изявяваше своето право, отхвърляйки всички морални забрани и всякакви разумни доводи.

Всеки следобед тя чакаше пленника до липата с притаен дъх и отмалели колене. Тогава усещаше тишината плътно да тежи край нея, кръвта ѝ да пулсира в слепите очи и устните ѝ да съхнат. И когато го видеше да се промъква край черниците и да идва насреща ѝ, преставаше да диша...

Нямаше вече тия мъчителни пристъпи на съвест, които се появяваха в началото на техните срещи, нямаше ги страха, колебанието и нерешителността. Чувствата ѝ ставаха все по-пълни и все по-силни и тя му се отдаваше с готовността на влюбена жена, познала възраждащата магия на любовта. Можеше да се каже, че се отдаваше за пръв път на мъж с цялото си тяло и с цялата си душа, алчна към всеки отлитащ миг от тия два часа, които двамата прекарваха под липата. Тя се учудваше на себе си, изненадана от собствената си чувственост, от безкрайната сложност и сила на усещанията, които не бе познала през първата си младост. Задържаше го до последната минута, когато ординарецьт вече си идваше, забравила своя дом, страха си, своя мъж, готова на всичко. А когато той си отидеше, тичаше към колибата с щастливо, разхубавено лице, със слепи за околния свят очи. Сядаше на пейката с гръб към колибата и стоеше така, съзерцавайки току-що отлетелите щастливи часове — отмаляла и прехласната.

Постепенно липата бе станала за нея живо същество и тя я гледеше отдалеч с весел поглед, както се гледа мълчалив и верен съучастник, или отиваше при нея в предвечерните часове, когато дългата и мощна сянка на дървото се просваше на изток като черна мантия, метната върху изгорялата от сушата трева. Тогава в главата ѝ шумяха рояк смели мисли, тя мечтаеше, опиянена от спомените, изпълнена с благодарност и обич към света.

Тялото ѝ бе придобило изострена чувствителност към всяко явление на външния свят — краката ѝ усещаха по-силно топлината на горещата земя, кожата ѝ бе станала по-чувствителна към въздуха, очите ѝ — към светлината, и околният пейзаж сега ѝ се струваше като нов, сякаш магическа сила бе одухотворила и вляла в природата нова красота. Само колибата, нейният дом, не бе докосната от възраждащата и обновяваща сила. Тя изглеждаше още по-мрачна, някак отминала, досадна и стара, като напуснат затвор. Тя прекарваше в колибата малко часове през деня, изправена пред огледалото, където се разглеждаше със себепоказваща и кокетлива стойка на влюбена жена. Лицето ѝ имаше прясна и свежа руменина, кожата ѝ бе станала гладка и чиста, матовобледа от златиситя загар, придобит навън. Очите ѝ светеха с лъчезарна чистота — малко разширените зеници хвърляха в тях тъмни сенки, които ги правеха по-дълбоки и по-големи, а устата ѝ се усмихваше в единия си ъгъл загадъчно.

Огледалото я вълнуваше и я възбуждаше, тя отиваше вън да погледне липата и приветливо да ѝ кимне с глава. Понякога траурно-тъмният силует на дървото я разтъжаваше, като че в него виждаше някогашната Елисавета с нейната пропиляна младост, и сърцето ѝ се свиваше от страх, че не и остава още много

до старостта. Но стига да помислеше за своя любим, отново я изпълваше вяра и в главата ѝ пак се появяваше мисълта да напусне съпруга си и да замине с пленника, където той пожелае, без всякакво угризение на съвестта. Нейната увереност растеше, смехът ѝ сега звучеше много често и в алтовия му тембър се долавяха кокетливи нотки, които издаваха тайната ѝ, движенията ѝ бяха отмерени и пластични — тя вече не държеше главата си наведена, както правеше по-рано, и не стъпваше с хубавите си нозе така отегчено. Беше изчезнал твърдият блясък в очите ѝ, нервните жестове на ръцете ѝ. Старата слугиня я гледаше удивена и веднъж, когато не можеше повече да скрива своето учудване, беше ѝ казала:

— Вие изглеждате като момиче, толкова се подмладихте.

— Така ти се струва — бе отговорила тя.

— Трябва да ви е леко на сърцето. Човек се подмладява, когато душата му е свободна — каза старата жена и тия думи, в които долавяше лек укор, я изненадоха с правдивостта си.

8

Единствената връзка, тежката здрава верига, която я свързваше с миналото и от която не можеше да се освободи, беше застарелият, побелял напоследък мъж, който ходеше угнетен и мрачен. Новините от фронта сочеха неуклонно катастрофа, реквизициите вече не даваха нищо, тъй като селските хамбари бяха празни, числото на дезертъорите се увеличаваше и в околията се появи разбойничество. Един дезертъор, на име Васил, убиваше почти всеки срещнат. Опитите да бъде заловен завършиха неуспешно и полковникът получи строго мъмрене от Военното министерство, че не е успял да се справи с разбойника. От лагерите все по-често бягаха пленници, други умираха от дизентерия и тиф, хранителните припаси се изчерпваха и далечните отзвуци на руската революция вълнуваха офицерството и интелигенцията. На всичко отгоре германците постоянно искаха храни и интендантството не можеше да им откаже.

Той мразеше в душата си всички офицери от щаба на фон Макензен, който пребиваваше в града — мразеше ги за тяхната надменност — и правеше каквото може, за да запази храната. Всеки предиобед трябваше да изслушва оплакванията на интенданта, който получаваше заповеди да дава на немците месо, мазнини и брашно от последните запаси. За пръв път в неговата сурова душа се промъкнаха отчаяние, злоба и нервност и когато му се случеше да мине с файтона край пощенската сграда, дете наблизо се намираще щабът на Макензен, извъръщаше глава да не гледа двамата часовои, застанали отстрани на вратата, с черни блестящи шлемове и с безстрастни лица.

Заедно с интенданта предприемаше обиколки из военните складове, влизаше във влажните полутъмни мазета, където го посрещаха празните плесенявали тгли, надничаше в дървените канцеларии, облепени с хартия, вмирисани на лош тютюн, на подлият пращен под и на мастило, и се караше с магазинерите за нищо и никакво, като тропаше сърдито с крак и ги заплашваше с разстрел, макар

да знаеше, че те не са виновни, задето складовете са празни. За известно време ката че престана да се бои от епидемията, обаче всеки ден изпълняваше най-педантично дезинфекционния си обред и съветваше подчинените си да пият преварена вода с йод.

На обед говореше малко и нервно, оплакваше се, че няма апетит, неохотно съобщаваше някоя новина и гледаше изпод вежди. А когато се нахранеше, дигаше краката си на перилата на трема и мълчаливо дремеше на стола, докато Елисавета не го принудеше да си легне в леглото.

Тя забеляза, че е отслабнал — очните му ябълки бяха се показали и костта към ухото леко изпъкваше. Бузите увисваха и образуваха под челюстите първите торбички, които засилиха рисовидния израз на лицето му, а сивите му очи сякаш бяха станали по-силни, разводнени и безжизнени.

Тя се държеше с него внимателно, беше готова да му угажда както преди, дори проявяваше голяма загриженост към здравето му. Нощем си мислеше: „Той е отпаднал много, пък аз съм толкова щастливо.“ Обземаше я мъка, упрекваше се, че го мами, че понякога дори желаше смъртта му, и това я ужасяваше. Искаше той да бъде добре, както на нея й беше добре. По-рано имаше минути, когато го мразеше, сега го желаше. Всяка вечер го чакаше да пристигне с файтона и в началото на нейните срещи с пленника това очакване беше особено нетърпеливо и тревожно. Той трябваше да си дойде, тя да успокои своята съвест, да се убеди, че всичко е в ред, че нищо не я заплашва, че и той, и тя са добре, слава богу.

Няколко дни той не забелязваше нейното внимание, после то почна да го дразни. Беше от тия мъже, които обичат да се глежат, но не могат да търпят да ги третират като деца. Това необикновено внимание започна да обижда сприхавата му и своенравна природа.

— Странно, ти много се подмладяваш — каза той една вечер през време на вечерята. — И някак си променена. Дори походката ти е друга.

Тя срещна острия му, втренчен поглед, в който се четеше укор, недоверие и страх.

— Лошо ли е? Или ти може би искаш да остареея скоро?

Той сведе очи към блюдото.

— Не, но се учудвам. Изменила си се. Дори когато беше млада, не беше такава... весела. Впрочем не си много млада. Какво си въобразяваш? Наближаваш четиридесет.

Тя го погледна злобно, усети, че го намрази с цялата си душа, но не отвърна нищо.

Както всякога, след вечерята останаха на трема. Тя бе седнала към дъното, той пред нея в платнения стол. Косата му леко лъщеше под светлината на газената лампа. Двамата мълчаха. Той си мислеше за нещо, тя се опитваше да не го мрази и загледана в хоризонта, където една светла ивица издаваше скрития зад хълма град, мислеше за своя любим. Утре пак щеше да го види, щеше да лежи в неговите обятия и сладостно да се топи в тях. Какво от това, че съпругът й се измъчва, че остарява, че иска и тя да бъде като него? Не беше ли му отдала целия си живот? Не й остават много години до старостта, до тая старост, която той желае. Какво може да направи тя за него повече от това, освен да се грижи

за здравето му? Не биваше да се упреква. За какво? За щастиято, което бе познала? ... Отсега нататък знаеше кое колко струва и не можеше да се откаже от правото си, дори и самият бог да застанеше срещу нея...

Усецаше, че се изпълва със самоувереност. Не, тя няма да се спре пред нищо. Когато войната свърши, ще тръгне подир човека, когото обича, без да се колебае...

Неусетно беше започнала да мечтае, вслушана в засилващото се скърцане на шурците, в лекия шепот на вечерника из клоните на ореха, загледана в отежалото от звезди небе, тъмносиньо, почти черно, но леко и бездънно от звездната светлина. Не забелядваше, че полковникът беше се обърнал и я наблюдаваше със съсредоточен и удивен поглед, мъчейки се да прочете мислите ѝ. Беше изненадан от израза на лицето ѝ, от изписаната по него горда самоувереност. Това лице беше безкрайно отдалечено от него и там се четеше мечтателно блаженство.

Тя чу думите, които я стреснаха:

— За какво мислиш?

Погледна го с крайчеца на окото си, без да се обърне.

— За нищо.

— Не, беше се замислила и умът ти бе далеч оттук. Кажи ми гоу защо криеш?

Гласът му бе настойчиво сърдит и тая настойчивост, която изявяваше неговото съпружеско право, я раздразни.

— Мисля за старостта — отвърна тя насмешливо.

— За коя старост, за моята ли?

— Не, за моята.

Той я изгледа изпод гъстите си вежди.

— Твоята старост все още е далеч. Можеш да поживееш още малко безгрижно.

— Безгрижно?! С тебе не съм живяла безгрижно — каза тя ядно.

— Тъй ли? — Той се изви от стола и я стрелна с поглед.

Тя остана спокойна, загледана пред себе си.

— Какво искаш да кажеш?

Тя се обърна и го погледна. В погледа ѝ нямаше нито сянка смущение. Очите ѝ гледаха дръзко и зад привидното им спокойствие се четеше готовност за всичко. В един миг тоя поглед го срази, той отпусна рамене, но в следната секунда самочувствието му се върна:

— Късно го казваш, трябваше по-рано... Прихваналото те е нещо...

Тя забеляза, че ординарецът стои на пейката и подслушва. Дали тоя омразен човек не бе загатнал на мъжа ѝ за ботушите?

Стана и влезе в колибата. Там я посрещнаха тишината и мракът, които я отблъснаха. Поиска ѝ се да излезе навън да се разходи, да остане сама с мислите си, по-далеч от съпруга си, който я дебнеше. Наметна плещите си с един шал, мълчаливо и бързо мина през трема и тръгна по пътеката към лозето. Полковникът я изгледа учудено.

Вървеше бавно, като се вслушваше зад себе си. Край нея се тъмнееха лозите в гъстите правилни редици, над тях като черни облаци се надвесваха дърветата.

Под слабата звездна светлина пътечката се белееше напред и се губеше нагоре, към вилата на учителя, където един фенер осветяваше асмата в двора. Елисавета видя семейството да вечеря, чу разговора и дрънченето на приборите.

Тя се отклони от пътечката, тръгна през черничевата гора и се озова до липата.

Под дървото се белееше вестник, останал от през деня, когато двамата бяха тук. Тя го взе и го смачка на топка и ръката ѝ усети вътре няколко трохи и една кост от печеното месо, което бе донесла. После седна на същото място, където бяха стояли днес, и погали омачканата трева. Ръката ѝ усети сухата лъскава твърдост и това усещане я накара да изтръпне. Цялото ѝ същество приемаше смътните очертания на предметите край липата, стръкчетата трева, околните черничеви дървета, всяка педя земя от мястото, дете винаги беше щастлива. В паметта ѝ изникнаха едни след друг спомените — думите, които си разменяха. Днес беше му загатнала готовността си да го последва и бе видяла щастливото изражение на лицето му. Той бе хванал двете ѝ ръце и в радостен порив ѝ беше описал насмешливо бъдещия им живот.

Един вик я накара да се стресне.

— Лизаа! — викаше мъжът ѝ. В гласа му личеше сърдита загриженост.

Тя не се обади и той отново я повика, тоя път вече обезпокоено, с високи нотки в крайната гласна. Тя стана и тръгна към колибата, докато той продължаваше да я вика и неговият глас идваше насреца ѝ. Той я изпълни с нервност, със страх пред предстоящото и пред тайната ѝ. Елисавета се обади и чу гласа му съвсем наблизко.

— Къде си? — питаше той. — Къде си, че не те виждам?

Черниците му пречеха да я забалежи. Не го виждаше и тя.

— Тук съм, ето тук съм — каза тя.

Двамата се търсеха като слепци в тъмнината. Стана ѝ страшно от това блуждаене из мрака. Тя излезе от дърветата, спря се в ливадата и каза ласкаво:

— Тук съм, Михаиле, ела насам.

— Къде ходиш, Лиза, защо не се обаждаше?

Тя го видя изведнъж пред себе си да израства из мрака.

— Искях да се разходя.

— Човек не може да разбере какво става с тебе. Много се докачаш — каза той с тон, който показваше, че търси помирение и е готов да моли за него.

Тя не отговори и той продължи със същия оплакващ се глас:

— Какво удоволствие изпитваш да скитаеш из тъмнината? Сърдиш се от нищо и никакво. Може би аз те оскърбих, ала нали ти казвам, станала си особена.

И той я хвана подръка.

— Да не говорим за това — предложи тя.

— Все пак ти ми обясни...

— Какво?

— Е, тая промяна с тебе... Защо си се затворила, защо си се отчуждила?

— Тъй ти се струва.

— Не, аз не се лъжа. Има нещо, което криеш — настоя той.

— Ти си се променил! Станал си нетърпим, мълчиш и гледаш изкриво. Аз съм си същата.

— Хм — каза той, като пристъпваше тежко и накуцваше с ранения си крак, — ти не си същата. Ти си отчуждена от мене. Това виждам ясно... Пък аз не мога да бъда весел, когато работите не отиват към добър край. Кой знае какво ще стане наесен. Едва крепим фронта...

Тя не чу следващите думи, защото в главата ѝ се появи мисълта: „Да, наесен... наесен кой знае какво ще стане, когато той си тръгне“ — и пак я обзе страх пред предстоящото. За миг ѝ се стори, че не ще има сили, че пак ще остане тук, със своя съпруг, който сега я държеше за ръката. Сърцето ѝ се сви от лошо предчувствие. То я разтревожи и помрачи вярата ѝ.

— Да вървим по-бързо — настоя тя. — Не ми е добре.

— Настинала си — отговори той и продължи да изказва опасенията и догадките си за изхода на войната, но тя не разбираше думите му. Искаше да отиде по-скоро в колибата, да легне, да мисли и да прогони това предчувствие, което свиваше сърцето ѝ.

Когато си легнаха, тя остана дълго време будна, със затворени очи. Не искаше да гледа мрачната стая с ниския таван, да чува пухтенето на мъжа си, безнадедния и молец стон на щурците, като че вечно щеше да живее така, между тия каменни стени, всред пустош и самота. Спомени от брачния ѝ живот разкъсано изникваха в паметта ѝ. Тя се озова мислено в къщата си в града, която не бе виждала цял месец. Всичко това я притегляше към себе си с цялото ѝ минало, с всичко, натрупано през нейния живот. За да заглуши съмненията, Елисавета помисли за пленника. Само неговият образ я изтръгваше от безкрайната зависимост на миналото.

„Колко съм малодушна — каза си тя, преди да заспи. — Тежко ми е, защото в себе си вече се разделям с миналото...“

9

Август бе към края, но горещите дни следваха еднообразни, прилични един на друг. Само безросните сутрини бяха по-студени, като че смъртна хладина обхващаше земята. Над лозето прелитаха авлиги и техните слънчевоблестящи пера горяха като огън в бистрата светлина на утрото. В колибата ясно се усещаше студенината на камъка, миризмата на вар и на карбол се изостряше, лозето бе оголяло и в пазвите на пожълтелите лози се синееше гроздето.

Епидемията в града достигна разгара си и настроението на полковника бе все така лошо. Той си идваше гневен, преглеждаше вестниците и с отвращение ги хвърляше. Малиновото правителство, на което се разчиташе, че ще заздравя положението, с нищо не се различаваше от това на Радославов. Офицери, дошли от македонския фронт, бяха му описали безнадеждното състояние на одрипялата и гладната войска, засилващия се неприятел, който след майската офанзива бе заел изгодни позиции на Яребична и оттам се готвеше да нанесе решителен удар. В тия критически дни германското командване продължаваше да изтегля и последните тежки батареи, както и малките немски части, без да се смущава от неизпълнената военна конвенция, а чрез кондоминиума ограбваше Добруджа.

Германски и австрийски влакове, пълни с храни, преминаваха безпрепятствено западната граница на страната, докато българският народ и неговата войска гладуваха. В тила корупцията и спекулата бяха достигнали нечувани размери, страшната скъпотия обиждаше дори офицерите, които можеха да купят с едномесечната си заплата само десет макари конци или една тенекия газ. В това време правителствените вестници се пълнеха с патриотични статии и позиви, министрите даваха успокоителни изявления и надежди за мир, а главната квартира тайно подготвяше офанзива с изтощените войници, които боси трябваше да атакуват заетите от неприятеля височини.

Полковникът не искаше да допусне поражението и душата му се бореше с отчаянието и злобата. От това постоянно състояние ставаше по-суров и по-жесток. Ненавистта му към сърбите достигна своя пароксизъм и той не можеше да гледа спокойно пленниците, когато в измъчените им лица прочетеше надеждата и злорадството, че краят е вече близо. Между тях дисциплината бе отпаднала, режимът бе съвсем разхалтен, тъй като самите часови започнаха да се държат нехайно и меко.

Той не ги жалеше. Те трябваше да работят и да се чувствуват роби до последния момент, докато българската армия все още стоеше на фронта непобедена. Намираше им работа по складовете, по разбитите пътища, по още неразчистените от земетресението сгради из града, из чиито прашни улици те се движеха като мъртъвци, излезли от гробовете.

Неговото отношение към гражданите се промени. Беше видял митинга, свикан за протест срещу кондоминиума, на който митинг побелели мъже плачеха като деца — тъй дълбоко бяха оскърбени достойнството и гордостта на народа, бе изпитал същите чувства, същата мъка, скръб и гняв, но когато в края на митинга една жена от Варуша бе събрала малка тълпа от гладни съседки и бе хвърлила камъни в прозорците на кметството, той се изплащи, че може да се вдигне бунт. Заповяда да арестуват жените, които плачеха и проклинаха, когато войниците ги блъскаха из коридорите на комендантството, и написа заплашителна заповед към населението. Няколко дни след това постовите от железопътния мост хванаха някакъв скитник, който се беше опитал да постави на моста бомба. От тоя ден подозрителността и недоверието на полковника се изостриха. И ведно с растящия страх сприхавостта му достигна крайния си предел.

На всичко отгоре мародерствата в лозята зачестиха, изгладнелият народ ставаше по-дързък, по-крадлив и по-безогледен към всяка собственост — и една нощ от лозето обраха две лози. Ординарецът пръв видя скъсания цинков тел, но не посмя да каже на полковника, докато последният сам не забележа кражбата. Полковникът се разяри и още същия ден донесе от града една ловджийска пушка.

— Ще стреляш по всеки, който влезе в лозето — заповяда му той, когато му предеваше пушката. — Аз отговарям.

Отново войникът започна да ноцува в лозето под една от прасковите, където си беше построил нар.

Само Елисавета оставаше равнодушна към всичко това. Тя следеше събитията по своему — ревниво четеше вестниците, внимателно изслушваше новините от

съпруга си и се мъчеше да схване истинското положение на фронта. Денят, в който животът ѝ щеше да се промени, приближаваше. В това съдбоносно очакване ѝ се струваше, че не живее освен в часовете на нейните срещи, когато решението ѝ придобиваше пълната си увереност. Тогава вярата ѝ се повдигаше, самочувствието ѝ се връщаше. Но понякога пленникът не идваше и тя ставаше нервна, неуверена и угнетена. В такива дни миналото отново придобиваше власт над нея, душата ѝ се раздираше от двете противоречиви същества и тая вътрешна борба я разкъсваше, особено привечер, когато нейният копнеж ставаше неудържимо силен. Тя прекарваше нощта будна, разтревожена от хиляди мисли, от всякакви догадки и съмнения, задушавана от нарастващата мъка, която едва сподавяше в себе си.

10

През следващите дни пленникът не се вести. Напразно тя го чакаше под дървото, напразно се вслушваше да чуе познатото подсвирване, уговорения знак, че той е наблизо. Околността мълчеше, в глухата знойност на следобеда се чуваше само бръмченето на насекомите, край нея нямаше никого освен собствената ѝ сянка, която я следваше неуклонно.

Елисавета отиваше до зида и оттам поглеждала прашния път — празен и пуст в тия часове.

Желанието да го види придобиваше безумна и нетърпима властност, тя обикаляше из черничевата горичка с надежда, че той ще се появи, макар че времето за тяхната среща бе отминало, отиваше до колибата, после пак се връщаше към липата. През тия пет дни посещаваше всяка вечер семейството на учителя, чиято вила бе до самия път. Сядаше под асмата и неспокойните ѝ очи чакаха прибирането на пленниците в лагера. Тоя поток от изпити лица я замайваше, но тя ги забравяше тутакси, защото очите ѝ диреха само едно лице. После се връщаше в колибата сломена, разсеяна и мрачна, а след вечерята стоеше на пейката и мълчаливо гледаше луната, която изгаряше насреща ѝ.

Казваше си, че трябва да бъде търпелива. Може би Обретенович беше изпратен на работа в града? Може би французкият майор бе толкова зле, че той не можеше да го напусне през деня? Оставаше ѝ да чака и да търси начин да узнае какво се е случило. Най-вече я безпокоеше мисълта, че може да се е разболял от тая ужасна епидемия, която вземаше най-много жертви тъкмо между пленниците. Тая мисъл я караше да става от пейката и да се разхожда към лозето, където никой не можеше да забележи нейното вълнение.

На следващия ден тя отиде в града без определен план, разчитайки на случая да узнае нещо. Мина из познатите улици, между напечените къщи и усети миризмите, които бяха изпълнили града. Търново изглеждаше като посипано с тебешир — един обезлюден град, неметен и непочистван. Пресъхналите чугунени чешми напомняха коленичили бабички, плътно притворените врати ѝ обръщаха гърбове, редките минавачи я поглеждаха уморено и жално. Тук-там се виждаха некролози и черни крепове и да висят по вратите, а из училищните

дворове и по площадите играеха полуголи деца.

Тя стигна в дома си, изморена от горещината и от обилната светлина, без да срещне познати. Когато отвори входната врата, водеща в преддверието с цветни стъкла, лъхна я миризма на върбици, на застоял въздух и на прах. Полутъмните стаи с плътно спуснати завеси я приеха гостоприемно с хладината си. Къщата продължаваше да живее своя живот. Тя сякаш я канеше да остане тук, припомняйки й миналите дни. Елисавета мина през стаите, отвори няколко чекмеджета, прегледа гардероба и побърза да излезе. Беше почувствала отново развоението в душата си и съмнението, че никога не ще има сили да напусне този дом.

Тя се озова на Марно поле и там видя умиращите волове, току-що докарани от фронта. Те се белееха отдалеч, като същински гробища от бял камък. Налягали един до друг, някои агонизираха с изпънати напред шии и крака, други чакаха смъртта със замислени и кротки очи. Равнодушни вече към всичко, те не издаваха нито един звук, но тяхното мълчание бе по-ужасяващо от всякакъв рев.

Между тях сновяха старци, жени и деца, дошли от селата да се простят със своите верни и неуморни работници, които бяха гладували и теглили тежките коли по каменливите и стръмни пътища на Македония до последния момент, когато преуморените им тела са отказали да вършат повече това. С тежки, навъсени лица и със стиснати устни се щураха между тях селяните и когато някой от тях познаеше своя Сивчо или Белчо, чуваше се пронизлив женски плач, който нареждаше като на мъртвец и високо кълнеше виновниците за това.

Никой не пазеше тия пресилени животни, никой не се грижеше за тях. На стопаните им беше съобщено да дойдат да си ги приберат. И те си отиваха само с кожата на вола или пък го натоварваха умиращ на колата и го откарваха вкъщи.

Елисавета мина наблизко, развълнувана от зрелището. Напразно търсеше да види пленници по копите. Край тях нямаше никого освен часовоите, които мрачно пушеха в сенките на караулните будки. Беше принудена да напусне града, без да научи нещо, след като бе скитала край болницата, където срещна един познат лекар. Тя го разпита предпазливо. Лекарят не й каза нищо и тя си тръгна съкрушена.

Оставаше да провери в лагера. Реши да отиде там още на следващия ден, защото научи от съпруга си, че някои от пленниците ще бъдат преместени в други лагери.

11

В тая съдбоносна вечер учителят бе дошъл при полковника да моли за един лизгар, тъй като неговият беше се строшил през деня.

Той намери семейството на трема. Току-що бяха вечеряли. Върху застланата с бяла покривка маса бяха сложени куп книжа, които полковникът преглужсаше с пенсне на носа. Жена му, седнала на другия край на масата, редеше карти под светлия кръг на газената лампа. Дватамата изглеждаха загрижени, всеки погълнат в своите занимания.

Полковникът се показва услужлив, обаче не го задържа, дори не се сети да му предложи стол, докато ординарецът търсеше сечивото. Учителят си отиде малко окърбен.

Когато се прибра във вилата, часът беше девет. Септемврийският месец, издигнат високо, изливаше сребриста светлина. Пътечката се белееше и се виждаше надалеч, телът в лозето тук-там лъщеше. Насрещните хълмове, огрени от луната, светеха съ своите бели като тебешир вили.

Той свари жена си под асмата. Двете деца дремеха — едното върху масата, другото в скута на майка си. Бяха изгасили фенера, да икономисат още малко от газта, понеже тя бе голям редкост по онова време.

— Много бързо се върна — забеляза жена му.

— Полковникът няма навик да задържа гостите си — каза той.

— Елисавета не те ли покани?

— Не. Тя бе много заета със себе си: редеше картите.

Той подръпна острата си брадичка и по стар навик започна да я дъвче.

— Днес беше много загрижена. Върна се от града и не се отби, макар че я поканих. Не си ли забелязал, че всеки ден скита из черничевата гора? Какво прави там?

— Кой знае — каза той с такъв тон, който показваше, че все още не може да забрави оскърблението и че не му се иска да говори нито за полковника, нито за жена му.

Тя заведе децата да си легнат и той остана сам, загледан далеч пред себе си. Каква чудна тишина лежеше над земята. Чуваше се всеки звук, всяко шумолене из тревата, където скачаха щурците. Лъчезарното небе сияеше чисто и ласкаво, сенките на дърветата стояха неподвижни и леки, самотно се белееше пътят зад вилата, а чучелото в лозето на полковника напомняше разпятие.

Той си припомни, че утре трябва да отиде с магаренцето за вода, след това да изкорени една изсъхнала вишна, да прескочи до града. После мисълта му се пренесе към Елисавета. Защо тая вечер тя бе тъй загрижена? Кимна му с глава, но не го заговори, наведена над картите. Сигурно гадаеше. Какво правеше наистина в горичката всеки ден? Беше я виждал два пъти, а веднъж му се стори, че не беше сама. Той я познаваше като спокойна жена, а напоследък тя изглеждаше нервна и разтревожена.

Откъм зида изтрака съборен камък. Учителят трепна и се обърна, но не видя нищо. Два бряста хвърляха сенките си там, тъй че зидът оставаше в тъмнина. Той стана от стола да огледа по-далеч и долови друг шум. Като че някой вървеше по пътечката. Стори му се, че видя една сянка да се промъква зад гъстите редици колове, чиито върхове лъцяха като копия под лунната светлина.

В такава нощ, светла като ден, мъчно можеше да се допусне, че ще дойдат крадци.

Той остана прав, скрит в сянката на асмата, като продължаваше да се вслушва напрегнато. Зад него в стъклата на вилата се оглеждаше месецът, стените сякаш бяха огрени от слънце, една дреха на децата се тъмнееше върху перилата на стълбата.

Нищо не се чуваше. Тишаната бе застанала още по-пълна, небето — по-

сияещо. Тънка брилянтна ивица опасваше зенита.

Изведнъж видя, че през ливадата премина човек. Той се придвижваше безшумно, приведен, използвайки сенките на дюлите, където пасеше конят. Учителят го загуби от погледа си в следващия миг. Сигурно крадецът се беше вмъкнал в лозето на полковника. Дойде му наум да извика, за да предотврати кражбата, но си спомни, че в лозето спеше ординарецът, който сигурно щеше да го хване. Нямаше смисъл да вика и реши да почака, обзет от любопитство и от силно желание крадецът да бъде заловен.

Чу се тихо подсвирване. Съвсем тихичко се повтори мотив на някаква мелодия. Тя прозвуча меко, зовящо и завърши с дълго легато. Изсвирването напомняше птича песничка, но тъй майсторски и точно бе то, че учуди учителя. Цяла минута не се чуваше нищо. После подсвирването отново се чу, вече за трети път, но сега по-бавно, по-високо и по-отчетливо, с настойчиво подчертана нотка. В същото време учителят чу дрезгавия глас на ординареца и видя червения пламък на изстрела. Гърмът изпълни тихата нощ и с него се сля къс, задавен вик, който замлъкна в свисъка на оловото...

На учителя се стори, че блиснаха в лицето му нещо горещо и парливо. Той се дръпна назад, за да се запази от дробинките, които изчаткаха по сухите колове на лозето.

Един ужасен глас отвърна от колибата на полковника. Някой тичаше по пътекката. После полковникът извика жена си и закрещя нещо на ординареца. Висок женски писък заглуши дрезгавия глас на войника. Нощта се изпълни с говор, трескаво възбуден и неразбран, с плач и ридания и всички кучета от насрещните вили отговориха с цял водопад от лай.

Настръхнал, учителят изтича към вилата, като усещаше по тялото си да пробягват тръпки. Той беше от тия малодушни хорица, които благоразумно отбягват всякакви произшествия. Жена му, събудена от изстрела и от виковете, излезе навън. Тя видя, че Елисавета се бори с мъжа си, който се опитваше да я отведе в колибата...

* * *

Сутринта учителят нерешително слезе по пътекката. От колибата на полковника не идваше нито звук. Не се виждаше и димът, който се появяваше там всяка сутрин.

Той надникна в лозето и забеляза убития, паднал възрак, с отхвърлена назад глава. Кракат му, обути с ботуши, бяха изровили сухата пръст. Сигурно беше агонизирал продължително. Учителят погледна младото мургаво лице и позна пленника, когото бяха хванали в лозето...

Той остана няколко минути неподвижен, уловил замислено козята си брадичка, после бавно се упътил към колибата. Тя беше затворена. На трема стоеше масата, на нея картите така, както Елисавета ги бе наредила преди убийството, лампата и една чинийка, изцапана със сладко. До нея се виждаше пенснето на полковника.

Учителят поиска да се върне, учуден, че след всичко това полковникът и жена

му още спят, но отведнъж почувствува, че някой го наблюдава. Той се обърна и видя ординареца да лежи на пейката, изтегнат с целия си ръст, подпрял глава на едната си ръка. Лицето му беше подпухнало и застаряло, като лице на скопец.

— Спят ли? — попита учителят, като посочи към вратата.

Ординарецът направи неопределен жест със свободната си ръка.

— Няма ги — каза той. — Нощес отидоха в града.

Учителят кимна с глава. Войникът продължаваше да го гледа с мижавите си очи. Той преглътна някак неестествено, сякаш на гърлото му бе заседнало нещо, и добави:

— Госпожата се застреля към четири часа с револвера на господин полковника. Откарахме я с файтон в града. Беше още жива...

12

В края на октомри окупационните войски на Франше д'Еспре влязоха в старата столица. Няколко сенегалски дружини начело с една негърска музика, с тъпани и медни тръби, по които висяха шнурове с французки триколюр, маршируваха из улиците на Търново. Огромен негър, посинял от студа в своя синкав шинел, вървеше начело на музиката, чиято дива мелодия се блъскаше в смълчаните от страх къщи.

Прехвъркваше сняг. Първите редки снежинки падаха върху замръзналата земя. Градът бе изтръпнал и ням. По тротоарите се тълпяха граждани с мрачни и плахи лица. На Марно поле се появиха палатките на французите. Картечни отделения от алжирци с жълти тесни лица пристигнаха със своите катъри в бивака. Пригответените набързо походни кухни запушиха; цели кофи с картофи се пържеха в газени тенекии, наполовина изпълнени с кокосово масло. И една нескончаема олелия от най-различни диалекти и езици се понесе под сивото ноемврийско небе.

По фурните нямаше хляб. Гражданите гладуваха. Жените се бояха да излязат на улицата, понеже там биваха нападани и изнасилвани от негрите. В училищата се настаняха победителите. Французкото знаме се вееше пред една хубава къща на главната улица, където пазеха часовои с дълги като саби ножове.

Бедняците от Варуша първи се сближиха с победителите. Те крадяха от чувалите рошкови, с които французите хранеха катърите си, и не се гнусяха да ядат конско месо, сготвено със зеле. Гладните хлапета задигаха каквото им падне — кокосово масло, фурми, бял хляб, тютюн, въжета, платница. От своя страна жълтите и негрите нападаха слугините и бижутерите, тълпяха се пред публичния дом и се биеха помежду си. Те останаха до средата на лятото.

Полковникът бе уволнен и посочен за военнопръстъпник, но не беше съден. Правителството на Стамболийски не предаде нито един от българските офицери на съюзнишките съдилища. Обеднял и страшно застарял, той заживя затворен в своята къща. Напуснатото и тревясало лозе бе изкоренено, полусрутната колиба — оставена на произвола на съдбата.

— Той не смееше да идва вече тук — завърши старият учител, — но не

искаше и да продаде имота. Сега имотът е наследствен. Полковникът почина внезапно преди две години от сърдечен удар.

Той посочи ореха, който се надвисваше над колибата, сякаш я закриляше. Хралупата му зееше като паст. Дървото бе престаряло.

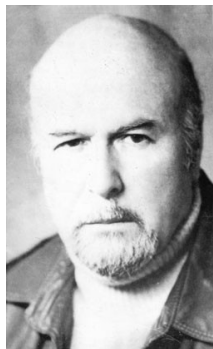
— Някой ден вятърът ще го превие и ще го хвърли върху керемидите — каза учителят. — Тогава колибата ще бъде унищожена. Никой не се грижи за нея. Впрочем тя не заслужава никаква грижа.

Той махна с ръка и ние се върнахме назад мълчаливо, всеки със своите мисли, отправени към отминалите години, които не бяха по-малко тревожни от сегашните.

* * *

Вечерта, когато се прибрах в хотела, сирените извишиха своя зловещ вой и градът потъна в тъмнина. Улиците се изпълниха с тропот на бягащи хора, които тичаха по стръмните пътечки към тунелите, търсейки закрила в недрата на земята. Аз останах в стаята, като се мъчех да възстановя в паметта си образа на Елисавета, прехвърляйки през ума си разказа на учителя, докато тежкият и заплашителен грохот на идващите от север самолетни ята тресеше стъклата на прозорците и ги караше да звънят. Там някъде, край Дунава, на румънския бряг се издигаха пожари, които правеха небето да руменее като при настъпваща зора.

ИВАЙЛО ПЕТРОВ (1923 - 2005)

Преди да се родя

1.

Баща ми, като мнозина от нашия род, не бе от умните, но първата значителна глупост извърши едва на шестнадесет години и два месеца. За негова чест, която отпосле трябваше да бъде и моя, веднага трябва да поясня, че баба и дядо имат вина за тази работа. Една сутрин баба влезе при него в обора, когато той бе изринал на добитъка и се мъчеше да отлепи някаква муха изпод опашката на кобилата, пришляпа боса купчината тор, взе една сламка от коша и почна да си чопли зъбите. Тя зъзнеше в памучния си елек без ръкави, гледаше баща ми с мазни очи и се оригваше на лучена чорба. Баща ми или не я забелязваше, или не искаше да ѝ обърне внимание. Тогава тя каза:

— Петре, тази зима ще те оженим!

Баща ми окачи конското чесало на гвоздея и излезе на двора. Бе така засрамен от думите на майка си, че се прибра вкъщи много късно след полунощ. Баба и дядо не туриха в сметките си неговия глупав свян от бъдещата женитба и решиха да се сдобият с още две работни ръце. Оставаше да решат на чия врата в селото да похлопат.

Баба, като всяка жена, имаше твърде високо мнение за себе си и за своето семейство, но дядо си бе истински реалист. Без да се залъгва с празни илюзии, той каза, че снаха трябва да се търси в някое от съседните села. Баба прояви учудващо честолюбие. „Как тъй, ще изпуснем питомното, за да гоним дивото? Момите от селото ще се наредят на опашка пред нашия вратник!“ Цял месец обикаля селото, посети стотици семейства, но визитите ѝ останаха без успех. Накрай, изпосталяла от ходене, тя докладва на дядо, че нито една мома не ѝ се харесва за снаха, без да ѝ мине през ум, че хората нямат особено добро мнение за нашата почтена фамилия. В края на краищата работата опря пак до Гочо Патладжана.

Този човек живя твърде дълго и умря смешно и мъчително. Падна в един изоставен кладенец някъде извън селото и никой не знае колко време се е мъчил

с глада и надеждата да го спасят случайни минувачи. Провидението го наказва за злините, т.е. за годезите и сватбите, които бе направил на стотици мъже и жени било по свой собствен почин, било по тяхна молба. Няма да скрия, че като научих за смъртта му, изпитах остро чувство на злорадство. И досега вярвам, че тази личност е първовиновникът за моята поява на бял свят.

Ако не бе се заел да ожени баща ми със своя дяволски усет да намира на всекиго жена, баща ми никога нямаше да свърши сам тази работа. По това време той бе проходил на седенки, но само като оръженосец на по-възрастните и отракани ергени. Мъкнеше голяма дъбова сопа, разгонваше кучетата и влизаше последен в къщите, отбивайки яростните им набези. И докато другите ергени седяха при своите момичета и бърникаха в пазвите им, баща ми подсмърчаше в някое къоше, обираше мазилката на стената и не смееше да погледне встрани, да не би да стане нужда да отговаря, ако някой го запита за нещо. Така че до момента, в който баба и дядо решиха да го оженят, той можеше да разлайва селските кучета, да си връзва самостоятелно потурите и да си бърше нос с ръкава на антерията. Но както казва една латинска поговорка, съдбата води желяещите, а влачи нежелаещите. Баба и дядо поканиха на гости Гочо Патладжана и не стана нужда да му обясняват защо са му оказали това внимание. Още след първата чашка Гочо заяви съвсем категорично:

— За вас има снаха в Могиларово. Тя ще е и никоя друга!

Баба и дядо поискаха да узнаят нещо за бъдещата си снаха и нейното семейство. Патладжана не се поскъпи на хвалби и дядо, макар да бе непоправим реалист и скептик, донесе от мазето още една дамаджанка вино. За да бъде убедителен, Патладжана не каза, че е далечен роднина на майка ми и че по време на своите годезарски странствания из селата много често бе пренощувал у тях. Нещо повече, той предложи да отидат още утре вечер в Могиларово и да се отбият „пътьом“ у бъдещите сватове. Ще ги изненадат и по този начин баща ми ще може да види с очите си дали вкъщи е пометено. Тази тънка хитрост много се хареса на дядо. Според него тактиката на изненадата бе еднакво полезна както във военните битки, така и в търсенето на снахи.

На другия ден привечер Патладжана и баща ми яхнаха двете кобили и потеглиха към Могиларово. Сутринта бе навалял дебел сняг и кобилите едвам прегазваха преспите по навейте. Патладжана бе зареден добре, свирукаше си и с тънки подробности рисуваше на баща ми прелестите на бъдещия му брак. Баща ми подсмърчаше срещу острия вятър и слушаше кукуругането на петлите, които предвещаваха промяна на времето. Тези пресипнали от грип кръсъци го затрогваха тъй дълбоко, че той не смогваше да избърше сълзите си. Ако бе поинтелигентен, сигурно щеше да заяви, че се чувства като осъден на смърт, когото водят към лобното място. Той знаеше само стотина думи от родната си реч, с които си служеше в крайни случаи, и сега му бе невъзможно да изрази сложните си преживявания. Всеки случай, когато приближиха Могиларово, той на два пъти обърна кобилата, за да препусне назад, но Патладжана бе неумолим, хващаше повода на кобилата и го влачеше на буксир.

В Могиларово пристигнаха към девет часа. По това време могиларовци спяха дълбок сън. Патладжана безпогрешно намери къщата на майка ми, слезе от

кобилата и отвори вратника. Две рунтави кучета, едри като магарета, изскочиха откъм кошарата и с нескрита омраза се нахвърлиха върху тях. Едното захапа ямурлука на баща ми и отнесе долницата му. Патладжана измъкна от оградата един кол и го размаха. Разлаяха се и съседските кучета.

Дядо Георги, откъм майка ми, се събуди и стана. Погледна през прозорчето и видя на белия сняг двама души с коне. Наметна някаква дреха и излезе да разгони кучетата. Баба Митрина запали лампата, едва успя да пораздига това-онова из стаята и на пруста затрополяха гостите. Патладжана влезе като у дома си, окачи ямурлука си зад вратата и каза:

— Рекохме да се отбием, че да се постолим.

Настаниха ги до огнището, дядо Георги извади басмена кесия с рязан тютюн и предложи на Патладжана. Двамата дълго близаха с езици коравата бакалска хартия и когато запушиха, дядо Георги погледна изкъсо стопанката си. При всичката си сиромашия той си въобразяваше, че е човек с достойнство, не бе от разговорливите и смяташе, че жена му и децата му трябва да го разбират само от един поглед. И те го разбираха. Баба Митрина взе голямата паница и слезе в зимника под хамбара. В това време страничната врата скръцна и в стаята влезе майка ми. Тя бе чула идването на гостите, но за да се яви пред тях, трябваше да се облече, да срещне косите си и да си оплете плитките. Нейно задължение бе, когато и да пристигнат гости, да ги поздрави, да им сложи каквото Бог дал, да им налее вино и ако баща ѝ даде знак с очи, да си излезе или да остане докрай. Тя пристъпи до Патладжана, подаде му крайчеца на пръстите си и се обърна към баща ми. На баща ми му мина през ум, че това ще е момата, която бе дошъл да „изглежда“, и наведе глава като сърдит. Успя да види само голямото седефено копче, което блестеше на робата ѝ.

Патладжана пое паницата, отпи няколко волски глътки и хълцукна от удоволствие:

— Шик, хаа! Айде сте живи и здрави, да даде Господ скоро да ожените момата!

Изпод рунтавия калпак на баща ми, нахлузен до веждите, потекоха мътни ручей пот. Изплаши се, че Патладжана, въодушевен от първите глътки вино, няма да удържи тайната. На Патладжана обаче не му липсваше такт в такива случаи и когато дядо Георги го запита най-после откъде идат по това късно време, стисна в шепа посинелия си нос, изсекна се здраво и подхвърли:

— Бе ходим ние по една работа, ама да видим на какъв край ще я изкараме!

— По работа, казваш, ходите — каза дядо Георги, след като си зави втора цигара.

— Търговийка, свако Георге, търговийка! — без да му мигне окото, заяви Патладжана. — Ей с туй момче ортаклък правим. Не го гледай такова, то инак е отракано за двама, па и в джоба на баща му не се гонят бълхи. Марин Денев от Вълчи дол, ако го знаеш, за него овце купуваме...

Ония, които не познаваха Патладжана, можеха да повярват, че той и баща ми държат в кесиите си цяла Добруджа, но дядо Георги го познаваше добре и не му вярваше нито дума. Подаваше му паницата, поклащаше глава и кашлюкаше. Търговчето, което не знаеше да умножи три по четири, не откъсваше очи от

козинявите си цървули, боеше се да не срещне очите на майка ми, а майка ми отдавна бе отишла да спи. Откритият огън на огнището го напичаше, той стоеше, както го бяха посадили, не смееше да си поотмести калпака на тила, а събраният по пътя студ изтичаше през носа му като през водосточна тръба. И бълхите в антерията му не стояха мирно. Обезпокоени сериозно от топлината на огнището, те търсеха изход да се спасят и панически скачаха из яката на антерията.

Към полунощ Патладжана запя, разчувства се от песента и заплака. Разплака се и баба Митрина от солидарност, макар че дядо Георги ѝ даваше знак с очи да не се поддава на излишна сантименталност. След полунощ гостите яхнаха кобилите и хванаха пътя към село. Така баща ми не можа да „изгледа“ бъдещата си съпруга, но пренесе доста нашенски бълхи в Могиларово.

2.

И дядо Георги разполагаше със свои кадри за разузнаване. След десетина дни в село пристигна една другоселка и се настани у свои роднини. Тя имаше строги инструкции да се вмъкне на всяка цена в семейството на баща ми и да види всичко с очите си. Сведенията, които получи за нашия род, не бяха твърде благоприятни, но тя бе професионална годещарка и трябваше да си свърши работата докрай, за да получи обещаното възнаграждение.

Ако тази жена бе успяла да посети баба внезапно, както кроеше, преговорите с Могиларово щяха да се прекъснат веднъж завинаги, защото годещарката не можеше да затвори очи пред онова, което щеше да види. Но Патладжана отново спаси положението. Той познаваше колегите си от цялата околия и опитът му подсказваше, че в най-скоро време трябва да се очаква пратеник от Могиларово. Той бе нащрек и душеше из селото, тъй че оная от Могиларово, при всичката си хитрост, дори не подозираше каква клопка ѝ готви нашенското контраразузнаване.

На сутринта Гочо Патладжана рано-рано дотича у дядови и извика от вратата: — Свако Иване, лельо Недо, от Могиларово са изпратили Каракачанката. Отваряйте си очите и все едно, че нищо не знаете!

Предпазливостта изискваше той да изчезне веднага, без да получи обичайната почерпка. Дядо и баба се разтревожиха, но тревогата им бе радостна. От Могиларово даваха знак, че са готови да водят преговори, ако получат добри вести от своята пратеница.

Първото нещо, което трябваше да направят, бе, естествено, да почистят цялата къща. Дядо и баба ми се заловиха да ринат сняг пред къщи, а баба — да мете. Тя си знаеше, че тази работа няма да бъде лека, и все пак бе изненадана. Тримата сополанковци, които бе мобилизирала в своя помощ, изхвърлиха на бунището седем кофи боклук. След като замаза пода с говежди тор и изтупа рогозките, наля в коритото топла вода и повика дядо да му измие главата. Дядо си миеше главата от Великден на Великден, преди да отиде на черква, но сега бе принуден от изключителните обстоятелства да падне на четири крака пред

коритото. Баба натърка плешивото му теме с един голям и твърд като кирпич сапун, ливна му две канчета вода и го избърса. Като го погледна след малко, тя едва го разпозна. Лицето на дядо се бе преобразило до такава степен, че ако облечеше бяла риза с вратовръзка, можеше да мине за секретар-бирник или дори за околийски началник. Къде с молби, къде с бой, понеже изпитваха ужас от водата, през коритото минаха и тримата сополанковци. Щом поизсъхнаха косиците им, баба ги натири из махалата с по един комат в ръцете, да не шляпат по чистото. Баща ми не намери кураж да се потопи в коритото. Боеше се да не се удави тъкмо пред най-значителното събитие в живота си и се скри някъде из двора. За него бе достатъчно да си изтърка ръцете със сняг и да ги избърше о ръкавите на антерията. С една дума, посещението на годежарката предизвика истинска революция в домашната хигиена на нашия род.

Сега на дядо му предстоеше едно голямо изпитание, съвсем нищожно в сравнение с миенето на главата — да заколи кокошка. Цял час дебна тия глупави птици с царевични зърна и най-послед ги примами в обора. Затвори вратата и започна да ги лови в тъмното. Хвана една, поопипа я, стори му се много тлъста и я пусна навън. Хвана втора, трета, четвърта... Най-послед докопа под яслата и последната. За беда тя се случи най-тлъстата. Нямаше как, изнесе я на двора със свито сърце, замижа и откъсна главата ѝ. Кокошката се преметна няколко пъти, окървави снега и се предаде на смъртта. Дядо стискаше в длан още топлата ѝ глава и си мислеше, че никога няма да си прости този лукс.

В това време баба, обрашнена и омацана до лактите с тесто, точеше баница. Още една разсипия, която дядо понесе с върховни усилия. Но Каракачанката (тази черна циганка, както сполучливо я нарече отпосле дядо) трябваше да види с очите си, че в това семейство делничното меню е обикновена кокоша яхния с тънка баница, а какво ли ще е през празничните дни. Материалното благополучие винаги е било по-убедително пропагандно средство от словесното и баба ми знаеше тази работа още по онова време. При това, както ще видим отпосле, тя бе привърженица на идеалистическото мировъзрение, бе набожна, ходеше всяка неделя на черква, без да си мие главата, за разлика от дядо, който ходеше само на Великден, но пък си миеше главата.

Най-послед към обяд пристигна и гостенката. Тя напразно се бе въоръжила с тежка дрянова тояга, защото дядо отдавна бе вързал кучетата и я дебнеше през паяжината на оборското прозорче. И още щом прекрачи вратника, дядо случайно се намери на двора и я въведе въкъщи. Тя наистина приличаше на каракачанка: черна като въглен, мършава, навлечена с пъстри фусти и престилки. За баба и дядо бе истинско удоволствие да чуят причината за нейното посещение. Научила от някакви хора, че баба сама излекувала детето си от треска. И тя имала болно от треска, та дошла да иска илач. „Тръшка се детето, ще ослепее от огън!“

Докато се жалеше, Каракачанката се оглеждаше на всички страни, но черните ѝ живи и възискателни очи не можеха да видят нещо, което би накърнило нейния естетически вкус. Дядо изглеждаше на преоблечен в нови селски дрехи интелгент, косата на баба лъщеше като гарваново крило, а собата с изкорубения таван и кривите стени блестеше от порядък и чистота. Въздухът просто тежеше

от смесената и затова дважд по-съблазнителна миризма на печена баница и кокоша яхния. Баба подробно разказа как бе излекувала детето си от треска, как го бе къпала с варени орехови листа, как тези листа взели като с ръка болката от детето. Тя разказваше с излишни подробности, за да се наслаждава по-дълго на превъзходството си над Каракачанката, която продължаваше да играе ролята на добре законспириран шпионин, без да подозира, че ходовете ѝ са вече дешифрирани.

Като дойде време за обяд, Каракачанката стана да си ходи. Дядо и баба виждаха много добре, че тя симулира желание да си отиде, и все пак дълго и упорито я молиха да удостои с вниманието си тяхната скромна трапеза. Каракачанката седна отново, но сега пък заяви, че не е гладна. По този начин хората от нашия край показваха своята скромност и възпитание. Ако завариш домакините да обядват или вечерят, трябва да твърдиш, че никак не си гладен, малко по-късно да вземеш само едно залче „за хатър“ и най-последно да се наплюскаш здравата.

Каракачанката яде така, че на дядо му се досвидя. Като я гледаше как потапя черните си пръсти в яхнията, дядо си мислеше, че стомахът ѝ е пробит и храната изтича някъде изпод шарената ѝ фуста. А когато Каракачанката почна да унищожавя баницата съвсем безогледно и да пие на един дъх цели паници вино, дядо завинаги прокле своята щедрост и загуби настроение. Струваше му се, че тази жена няма да изкупи щетите, които му бе нанесла, дори ако доведе в къщата му златна снаха.

Тримата сополанковци отдавна подсмърчаха отвън до вратата, примамени от миризмата на баница и яхния, но малко по-късно трябваше да се задоволят със зелена чорба, поръсена с червен пипер. Каракачанката им отне един голям празник и те дълги години си спомняха за нея с омраза: „Оная черната, дето изяде баницата и кокошката.“

Накрая обаче Каракачанката спечели симпатиите на домакините по такъв блестящ начин, че те забравиха и за баницата, и за кокошата яхния, и за виното. Като понаправи главата, тя пренебрегна строгите правила на дипломацията и заяви, че е от Могиларово и че е дошла не да оглежда, а направо да иска съгласието им за годещ. На всичко отгоре баба и дядо имаха възможност да се понадуват и да проявяват известно високомерие. „Не познаваме хората, пък и да ги познаваме, такава работа изведнъж не става!“ (След като утвърдиха по този начин престижа си, на свой ред откриха картите и дадоха съгласието си.)

Привечер Каракачанката си отиде с натежал корем и пълна престилка с армагани, отнасяйки на бъдещите сватове много здраве и най-приятни новини.

3.

След известно време отношенията с Могиларово се развиха така, че една лична среща между баща ми и майка ми бе неизбежна. Според тогавашната етикеция бъдещите съпрузи трябваше да се срещнат поне веднъж преди сватбата и непременно да се харесат, тъй като бракът им биваше предварително решен от

техните родители. Това бе едно улеснение от страна на родителите, защото в противен случай имаше опасност двамата младоженци да не се познаят в деня на сватбата за разлика от сегашните младоженци, които преди брака се опознават много добре, но след брака предпочитат да не се познават. Но по онова време хората бяха прости и пробните бракове не се практикуваха.

Препоръките, които Гочо Патладжана даде за баща ми, задължаваха целия ни род. Баща ми трябваше да се представи в Могиларово като търговец на добитък. Както казахме вече, хората по онова време бяха прости и неуки, но също като нас смятаха, че битието определя съзнанието, и предпочитаха да се омъжат за търговчета или да се женят за по-богати момичета. Иначе любовта, както и сега, си беше истинска любов.

Както и да е, дядо нае астраганения калпак от бай Мито (този калпак бе оженил много сиромаси от махалата), а от бай Костадин — кожуха. Кожухът бе нов наистина, но и бай Костадин не бе вчерашен. След дълги уговорки даде кожуха „още необличан“, но дядо се задължи да изпрати сина и снахата да му жънат четири дни през лятото.

Баща ми наложи астраганения калпак, облече кожуха и с помощта на дядо яхна кобилката. Той бе разбрал вече, че предстоящата му женитба не е шега, и за да се почувства като истински мъж, през целия път до Могиларово се опитваше да мисли за майка ми. Но колкото и да се мъчеше да си я представи, виждаше само едно бяло седефено копче, което бе видял вместо нея при първото си посещение. От време на време това бяло седефено копче се появяваше на черната грива на кобилата, ставаше голямо като чиния и изчезваше. И тогава баща ми си мислеше, че скоро ще го оженят за едно копче и ще го накарат да живее с него. Обзет изцяло от такива любовни мисли и вълнения, той не забеляза кога пристигна в Могиларово. Намери къщата на Каракачанката и отседна у тях.

Каракачанката бе опекла работата и срещата между баща ми и майка ми трябваше да се състои на една седянка у близките съседи. Тази среща бе устроена с пръст на уста и все пак сред младежкото общество на Могиларово се разнесе мълва, че еди-кой си от еди-къде си тази вечер ще се срещне с Бера Георгиевата.

Могиларовските ергени не проявяваха особен интерес към майка ми, нито към имотното състояние на баща ѝ, но бяха ревниви по природа, не гледаха с добро око на предстоящата ѝ среща с другоселеца и както ще видим, устрои на баща ми такъв номер, с който показаха нагледно, че не признават принципа за мирното и съвместно съжителство между две села с различни нрави и обичаи. Според нашенци те бяха заслепени дотолкова от своето патриотство, че ако, не дай Боже, притежаваха атомна бомба, нямаше да се поколебаят да натиснат червеното копче и да ни изличат от лицето на Добруджа заедно с кучетата и бълхите.

Синът на Каракачанката, също ерген, трябваше да представи баща ми в обществото на майка ми и двамата тръгнаха за седянката. Стопанката на къщата ги посрещна много любезно, същото направиха и момичетата. Те бяха седем. Някои бяха навирили хурки, други плетяха или бродираха и всички седяха на

пода в кръг около една газена тенекия, върху която бе поставена лампата.

— Седни, гостенино! — каза стопанката и се оттегли в своя ъгъл, откъдето ревниво наблюдаваше младите да не би да си позволят някои волности.

Тогавашните майки си въобразяваха, че младите, щом се съберат заедно, непременно ще вършат непозволени неща, и проявяваха удивително недоверие към идеалната любов, като че бяха изгълтали с кориците разните фройдистки теории. Слава Богу, нашето време отрече напълно тези назадничави схващания за отношенията на младите от двата пола.

Разбира се, баща ми трябваше да седне при майка ми. Очаквайки го, тя предвидливо си бе избрала място откъм вътрешната страна на кръга, между стената и дървения пат. Само че баща ми никак не можеше да я разпознае между седемте момичета. По едно време погледът му случайно попадна на една зелена роба с бели седефени копчета и той, замижавайки, да събере кураж, току се свлече на голата рогозка до нея. Макар че седеше почти гърбом към момичето със зелената роба, без да отваря уста, всички се учудиха на неговата постъпка. Те знаеха, че „търговчето“ е дошло за Бера, а сега изведнъж реши да флиртува с друга. Вместо да осъдят странното му поведение, момичетата почнаха да си шушукат и да си казват, че хората с „положение“ могат в края на краищата да си позволяват всичко. Така е било винаги и така ще бъде! По всичко личеше, че те завихдаха на майка ми и тайно се надяваха, че на „търговчето“ може да му хрумне да си избере някоя друга от тях. Синът на Каракачанката, който бе седнал при майка ми, за да я подготви за срещата, предугади недоразумението и повика баща ми при себе си:

— Петре, ела тука да ти кажа нещо!

Баща ми с облекчение се надигна от рогозката и седна между него и майка ми. Той си бе помислил, че любовното обяснение и този път му се размина, и много се учуди, когато синът на Каракачанката каза:

— Беро, поприказвайте си с гостенина, а аз ще пообиколя другите седенки!

Така баща ми най-после се озова при майка ми. Този момент може да се смята за съдбоносен не толкова за него, колкото за мен. Отсега нататък събитията щяха да се развият така, че в края на краищата да се стигне до моята поява на бял свят. И аз за съжаление не можех да го предотвратя, тъй като представлявах все още зародиш на една неосъществима идея. След години с основание щях да се запитам защо трябваше да се осъществи тази идея, но тогава щеше да бъде твърде късно.

Още като седна при майка ми, моят бъдещ родител започна да се поти, да подсмърча и да си бърше носа с ръкав. Това приятно за неговата възраст занимание му отне половин час и не му позволи да обели зъб на майка ми. В нейните очи той изглеждаше истински сополанко с астраганен калпак, защото бе по-възрастна от него с две години, но и през ум не ѝ мина да му „даде пътя“. Тя бе деликатна в отношенията си с мъжете, особено с по-младите от нея, освен това не бе от ония момичета, които се хранят с празни илюзии. (Майка ми не само не вярваше, ами и не допускаше, че баща ми е някакъв си търговец на добитък.) Така че въпреки вродената си гордост тя трябваше да поведе разговор с бъдещия си съпруг.

- Какво има по вашето село? — попита го тя.
— А, нищо! — каза баща ми. — Какво ще има. Сняг.
— Че то и тука наваля много — продължи майка ми. — Как прегази дотук?
— Ами с кобилата! — каза баща ми и млъкна.

Темата за снега се оказа твърде кратка. Ако баща ми имаше по-развито въображение, можеше да използва случая да й докаже, че снегът в тяхното село е по-хубав от тоя в Могиларово благодарение на особените грижи, които полагат за него, можеше да й даде съвет как се произвежда по-добър сняг или поне да й предложи обмяна на опит между двете села, защото снегът, погледнато сериозно, играе решаваща роля в селското стопанство — през зимата топли посевите като дебел юрган, а през пролетта осигурява влага, — само че за неговото получаване и стопанисване е нужен научен подход, трябва да се работи по метода на еди-кого си, да се завърши шестмесечен курс в окръжния град, да се прочетат разни брошури и т.н. Но баща ми не знаеше тези работи, защото Девети септември не бе дошъл още и на хората им липсваше една историческа дата, която да им служи за сигурна мярка във всички области на живота. Освен това той мълчеше и от скромност, боеше се да направи някакъв комплимент на бъдещата си съпруга, за да не я оскърби и изобщо не желаше да говори излишни приказки и да се заплита в любовни интриги, качества, които аз, за зло или добро, не можах да наследя от него. На неговите години вече здравата ухажвах една своя съученичка с хубаво телосложение и невероятно грозен нос. Другите момчета се надпреварваха да я уверяват, че е най-способната и умната от девическата гимназия, а аз се хванах само за носа ѝ, като котарак за парче сланина, непрекъснато се възхищавах от тази смесица между морков и лодка, посветих му шест писма-оди и в края на краищата тя ме предпочете пред другите си ухажори. Понякога, ако нямаше от какво да се възхищавам, изпадах във възторг от някое криво зъбище и твърдах, че кривите зъбчета придават на жените най-голямото очарование и именно те са моята неизлечима слабост. Изобщо не пестях комплиментите си, но никога не си позволих да кажа на някоя жена, че е по-умна, отколкото хубава. Такива оскърбления към нежния пол не бяха в моя стил. Добре, но баща ми хич не ги разбираше тези работници и аз досега съжалявам, че през оная вечер не можех да му предам моя опит. Много лесно бих му доказал например, че за истинския мъж жената е преди всичко удоволствие, а после вече не знам какво си. Но баща ми имаше, изглежда, съвсем друго отношение към жените или пък нямаше още никакво отношение, а и майка ми здравата го респектиреше със своята скромност.

Тя наистина се държеше много скромно, но другояче не можеше и да бъде. Като всички българки и тя живееше на този свят за едната чест и очакваше с нетърпение някой да ѝ я отнеме, но по такъв начин, че обществото да не я взема за лекомислена. През цялото време тя успя само веднъж да изтърве кълбото с преждата и докато се навеждаше да го вземе, допря доста плътно бедрото си до неговото, но баща ми се дръпна като опарен и през ум не му мина, че кълбата с прежда или вретената, кърпичките или чантичките са били използвани от жените от всички времена и съсловия като най-сигурно средство за сближение и флирт с мъжете. Не му мина през ум дори че Отело удуши жена си, задето

неволно бе изтървала кърпичката си. Напротив, баща ми реши, че майка ми изтърва кълбото с преждата поради несръчност, стана му неприятно и продължи да мълчи и да се държи настрана. Едва към края на срещата успя да види ръката на майка ми и тя му се хареса. Бе доста едричка и корава, ръка само за сърп и мотика и той си каза наум: „Бива си я!“

С този неизречен, но искрен комплимент започна и свърши любовното му обяснение с майка ми. През това време на седянката идваха и си отиваха много ергени. Едни присядаха до момичетата си, други стояха прави като пъдари и с нескрита ревност наблюдаваха баща ми. Особено един от ергените, едър и космат, с дебели склучени вежди, буквално го ръфаше с очи. Този див овчар честичко бе присядал до майка ми, но без сериозни намерения. Тези срещи не бяха неприятни за нея, защото овчарят бе къде-къде по-дързък от баща ми, само че не бе се сетил да ѝ направи предложение за женитба. Сега майка ми намери стода да му го върне тъпкано и съвсем недвусмислено му даде да разбере, че „търговчето“ е дошло от друго село със сериозно намерение да я вземе за жена. Увлечена в суетата си, тя каза, че някои ергени не ходят да дивеят из гората, а се занимават с по-сериозни работи и печелят суха пара. Остроумието на овчаря не бе неизчерпаемо, но като на всички моголаровци честолюбието му нямаше край. Той взе железния си бастун и излезе.

След един час, когато отиваше да спи у Каракачанката, баща ми трябваше да изпита здравината на този железен бастун, направен напълно по тогавашната мода — дебел колкото едно кутре, с малка топчица на края и извит тъй, че да се окача малко по-горе от китката на ръката. Това великолепно оръжие служеше на моголаровци като шпага, да бранят с него личното си достойнство, и като сабя, да отбиват нашествието на чужденците.

Овчарят посрещна баща ми на улицата малко преди къщата на Каракачанката и го запита с каква цел се е домъкнал в тяхното село без разрешение. Баща ми мълчеше, защото и досега не му бе много ясно за какво всъщност бе дошъл в Моголарово. Овчарят взе неговото мълчание за упорита гордост на преуспяващ търговец и реши да го излекува веднъж завинаги от тази неприятна мания на хората от по-висшето съсловие. Замахна с бастуна и с един удар го свали на земята.

— Казвай! — викаше той и го налагаше, където свари.

Баща ми и да искаше да каже нещо, не можеше, защото не му стигаше дъх. Свиваше се на кълбо и се въргаляше в снега. Смяташе за голяма глупост да влезе в единоборство с противника си за една жена, както бяха постъпвали преди него много гениални, но наивни мъже. Предпочиташе да умре с философско примирение, но да не кажат хората отпосле, че е станал жертва на една фуста, па макар тази фуста да е неговата бъдеща съпруга. Според мен тази е единствената умна постъпка, която той е извършил в живота си.

Новият кожух, с който баща ми бе направил толкова силно впечатление на моголарските моми, се нацъфка така, че вълната изскочи навън. От астраганения калпак останаха две-три парчетии по снега. Овчарят взе едно, избърса внимателно бастуна си и офейка.

Късно след полунощ синът на Каракачанката намери баща ми да бере душа

под снега. Повика своите, събраха останките му и веднага ги откараха с една шейна до село. Баща ми бе напълно разглобен и ако се съдеше по състоянието му, не можеше и да се допуска, че ще ми стане баща. Изглежда, че съдбата бе решила друг мъж да се заеме с тази сериозна работа.

Наложиха го с прясно одрани овчи кожи и го оставиха да лежи до печката. Баба бе уверена, че той ще умре, и го оплакваше по няколко пъти на ден. Между другото тя съчиняваше и най-сърдечни поздравии до трите си умрели деца и до всички близки и роднини, които щеше да изпрати по баща ми на онзи свят. В нейните поздравии се долавяше и известна завист към ония на небето. Докато ги уверяваше, че тук, на земята, слава Богу, са добре и свързват двата края, добавяше, че както са тръгнали работите, тя самата май скоро-скоро ще дойде при тях, да си почине от земните неслоди. Изобщо през тези дни тя установи постоянна връзка с отвъдния свят и често пребъркваше раклата, където стояха един кат нови дрехи, предназначени за голямото пътуване.

И дядо жалеше за своя първенец, но недотам, че да изпадне в безизходно отчаяние. Бе погребал вече три, нямаше да му струва кой знае какво усилие да погребе и четвърто, щом така е било писано. По-сериозно го занимаваше въпросът за кожуха. Хайде, един астраганен калпак ще се купи с две кокошки, да речем, а с какво ще се купи нов-новеничък кожух? Да не говорим пък за двете овце, които трябваше да заколи, за да наложат баща ми с кожата. За да направи нов кожух на бай Костадин, трябваше да заколи още две овце, а това вече миришеше на пълно стопанско разорение. И за какво? За една снаха, чиито очи не бе видял, нито пък щеше да види.

Такива икономически проблеми занимаваха дядо, докато заничаше под хамбара и избираше дъски за ковчег.

Само тримата сополанковци бяха много доволни от настъпилите траурни събития. По цял ден гложгаха кокали от саздърма и шареха из къщи, измацани от ушите до краката с овча лой...

След тази история връзката между двете села стана излишна, а при това падна нов сняг и направи пътищата труднопроходими. Майка ми не страдаше за баща ми дори когато в Могиларово се разнесе мътва, че той починал благополучно, и не изпита угризение, че бе допринесла със суетата си за неговата преждевременна смърт. Нещо повече, според могиларовските ергени тя бе навирила нос, въобразявайки си, че щом мъжете се бият и умират за нея, трябва да си подигне цената. И това май че не бе лъжа. На майка ми действително бе приятно, че стана център на внимание сред обществото, след като един мъж се бе принесъл в жертва за нея. Тя бе истинска жена, а както знаем, истинските жени никога не се насищат на мъжките жертви. „Жалко за момчето!“ — казваше понякога тя, но това не бе съжаление, а напомняне за собственото ѝ достойнство. Така че, когато в селото се заговори, че овчарят със сключените вежди утрепал баща ми и щели да го съдят, тя не само че не се отврати от него, ами започна да му оказва по-голямо внимание. Не че си позволяваше никакви волности с него, както и с други ергени, които почнаха да я заобикалят, приятно ѝ бе да кокетничи с тях и да развява фустите си под носовете им. Накратко казано, тя се зае да ми търси нов баща. И навярно щеше да го намери, ако една

вечер не бе пристигнал у тях Гочо Патладжана. Той бе премръзнал и носът му повече отвсякога приличаше на син патладжан. Трябваше да го разгриват цял час с вино и ракия, за да се съвземе и да каже онова, за което бе дошъл.

— А ние мислехме, че момчето е умряло — каза дядо Георги. — Тъй се разчу из село.

— Нищо му няма на момчето — каза Патладжана. — Живо и здраво си е, ходи като петле, само дето не кукурига.

Гочо не лъжеше. Баща ми наистина се излюпи в овчите кожи, скочи на крака и си пое работата, като че ли не бяха свалили косъм от главата му. Хората казваха, че бил се върнал от онзи свят, и известно време го гледаха с недоверие, смятаха, че се е превъплътил в собствения си дух, и малко се бояха от него. След време обаче повярваха в чудото и го признаха отново за човек.

Не се знае с положителност дали родителите на майка ми се зарадваха на тази новина, но след като се посъветваха и обсъдиха новото положение, решиха да приемат годежа. Майка ми не се възпротиви на тяхното решение, но си помисли, че човек не може да избегне съдбата си. Впрочем възкресението на баща ми бе нейното първо разочарование от бъдещия съпруг.

Подготовката за годежа бе кратка, но напрегната. Двете страни не спаха цяла седмица, обмисляйки условията за предстоящите преговори. И когато най-после баба и дядо съставиха с помощта на Патладжана своя план за действие и го обмислиха до последната точка, изляха пред шейната един котел вода и потеглиха със силно повишено настроение. Бяха тъй войнствено наперени, сякаш не отиваха да се сродяват, а да дадат последно сражение на ония от Могиларово.

4.

В Могиларово ги посрещнаха с аристократическа сдържаност, за да им покажат още от самото начало, че не са ги очаквали с особено нетърпение. Баба и дядо трябваше да се досетят, че не са единствените сватовници, които са идвали и са си отивали от тази къща с празни ръце. Предупреждението бе сериозно и дядо, деликатна и чувствителна натура, мислено се отказа от някои свои претенции. Бе решил да иска за зестра между другото и четири овце, но размисли и най-великодушно ги намали на две. По-късно войнственото му настроение щеше да се възвърне, но сега се чувстваше смутен от дядо Георги, който седеше срещу него спокоен и непроницаем. Външно обаче дядо успя да запази достойнство и дори известно чувство за превъзходство. Седеше изправен, ръцете си държеше на скута и мълчеше. Баба се кипреше до него с не по-малко достойнство и много приличаше на майка на преуспяващ търговец. В сравнение с нея баба Митрина изглеждаше мършава като метла. Тя бе умна и прозорлива, но въпреки това се бе поддала на внушението, че има работа с „възможни“ хора, и това я радваше и потискаше.

На края на трапезата седяха един срещу друг Каракачанката и Патладжана с привидната скромност на дипломати, преминали през огън и вода и все пак

успели да организират срещата на двете страни. Но тяхната работа не бе свършена докрай. Имаше опасност преговорите да се превърнат в състезание за пуешко надуване, нещо, което се случваше между бедните сватове. Ето защо двамата външни министри очакваха момента, в който ще им се наложи да „стоплят атмосферата“.

Патладжана бе отличен психолог, пък и от досегашната си практика по годежите знаеше, че спомените от войните са най-благодатната тема при такива случаи. Войните бяха вторият живот на мъжете от нашия край, защото само през войните бяха имали възможност да излязат от селата си и да видят свят. Несгодите и страданията им се бяха превърнали в скъпи спомени. Това бяха весели разкази, толкова весели, че дори смъртта се представяше откъм смешната ѝ страна. Кой знае защо, мъжете от моя край имаха глупавия навик да се надсмиват над себе си и да превръщат патилата си във весели приключения. И това очевидно се дължеше на тяхното пословично невежество. Но по-късно, когато започнах да надничам в книгите с любопитството на селски дангалак, много се учудих, че и класиците си позволяват да се надсмиват не само над себе си, но и над цели народи, че дори и пад величайши особи. Изглежда, че през ония времена хората са били съвсем несвършени, натъпкани до гушите с всевъзможни недостатъци и страсти.

И така, Патладжана пусна в ход спомените си от войната, без да е ходил на война, още в самото начало, когато сложиха трапезата и почнаха да лапат с голи пръсти от паниците.

— В една такава зимна вечер — започна той — замръкнах в едно македонско селце. Малей, какъв студ беше, какво нещо! Като плюйнеш, плюнката ти пада на лед. По малка нужда хич не се опитвай да отидеш навън. Ще ти се образува патерица. Селцето малко, а ние цял полк хора, няма къде да заврем глави. Най-после един човек ни настани в обора си. Вътре два катъра. Другите се натъркаляха, където сварят, а аз легнах в яслата пред катърите. Спал съм, що съм спал, по едно време сънувам, че ме гони мечка. През есента бяхме видели една голяма черна мечка в планината. Настигна ме тая пуцнина, събори ме на земята и почна да ме корми. Викам, та се късам. Другарите ми наскачаха в тъмното. Какво има? Какво... Единият катър подушил хляба в торбата ми и почнал да я ръфа. Пък торбата бях пристегнал към корема си...

Всички пригнаха да се смеят с пълни уста, навирили мутри към тавана като вълци към небето. Само майка ми не се засмя, защото шеташе, пък и да не шеташе, не можеше да си позволи да зяпне към тавана. Тази вечер тя се чувстваше като на фестивал за най-добро шетане, благоприличие и скромност и трябваше на всяка цена да спечели първа награда. Привидно никой не ѝ обръщаше внимание, а всъщност всички я наблюдаваха с едно око. Баба, най-строгий член на журито, следеше всяко нейно движение, за да може отпосле да каже: „Малко е сакатичка в ръцете“ или „Каквото пипне, позлатява го“. Разбира се, майка ми „позлатяваше“ всичко, защото цяла седмица се бе упражнявала да сипва ядене (вода) в паниците и да налива вино (пак вода) в един калайдисан тас под строгия надзор на майка си.

— Мене пък там щяха да ме утрепят — каза домакинът. — Както си вървим

във верига, французинът отсреща почна да трещи. „Залягай!“ — вика ротният. Гледам, пред мен окоп, дълбок и тесен като гърне, някой дребосък се е крил в него. Ама Георги не избира. Засили се Георги и бух вътре. След малко ротният пак вика: „Отстъпвай с прибежки до височината!“ Нашите офейкаха за минута, а пък аз се кокоря в окопа, не мога да се изхлузя. По едно време понадигнах глава — французинът настъпва. Рекох си, тук ще мрещ, Георги, ама прекръсти се и си вземи сбогом с жена и деца. Добре, но в тая теснота не можеш и Божи кръст да направиш. Стиснах очи, та каквото дойде. Тогава и нашите откриха огън. Французинът спря и залегна. Че като започна един пердах от двете страни. Чак вечерта нашите го отблъснаха назад и ме измъкнаха от окопа с мокри гащи...

Дядо пък, без да се досети, че е на трапеза, разказа много подробно и увлекателно как бил принуден да стои цяла седмица в един окоп около Тутракан с няколко души, защото румънецът бръсна с картечница, и през това време си вършели всичките работи в окопа и ги изхвърляли с лопатки навън, тъй че румънецът улучвал само лопатките. На осмия ден обаче се наложило да се оттеглят и румънецът все пак успял да ги нашари с картечницата. Нападали всички, само дядо останал жив. Румънецът проявил недоверие към жертвите си, ходел от труп на труп, бодвал го със сабята по корема или го чуквал по главата. Който мръдне — престорил се на мъртъв или недоумрял, — румънецът му кльцва главата или го пробожда. Така довършил няколко души, които се оказали със слаби нерви. Дошъл ред и на дядо. Румънецът го кльцнал със сабята по главата, но той не мръднал.

— Като ме перна — каза дядо, — главата ми издрънча като празна стомна, а сабята му отскочи настрани. Тегли една на коравата ми българска тиква и си отиде.

Дядо показва белега на голото си теме и всички, с изключение на майка ми, отново навириха муцуни към тавана.

5.

След като се наядоха така, че се издуха под мишците, Патладжана вдигна тост и тържествено заяви защо са дошли да разлайват могиларовските кучета. Тъй и тъй, значи, ние си имаме капак, вие си имате тенджерата. Капакът открай време си търси тенджерата, за да я захлупи, а пък тенджерата си търси капака, за да бъде захлупена. Тъй ли е, свако Георге?

Патладжана познаваше магическото въздействие на образното слово не по-зле от един съвременен писател и го използваше като сигурно средство в своето изкуство. И като истински художник не обичаше да повтаря. „Ние си имаме гвоздей, вие си имате дъска, а какво е дъската без гвоздей?“ Неговите сравнения бяха точни и безспорни и се помнеха от поколенията. Ще минат години, а хората ще назовават някого или някоя „Янковата дъска“ или „Лазовия гвоздей“.

Майка ми се извърна към стената, като че бе чула нещо неприлично. Тя отдавна се чувстваше тенджерата, която копнее за своя капак, и вместо да се

зарадва, че го е намерила, предпочете да симулира свян и невинност. По онова време свенливостта и особено невинността бяха чист капитал за девойките и майка ми не можеше да не го демонстрира пред баба и дядо.

А дядо Георги като че не желаше да се съгласи с простата истина за тенджерата и нейния капак. Той бе човек на точната приказка и каза, че ако една истина не се превърне в нещо, което се вижда с очи и се пипа с ръка, тя си остава гола истина, а голите истини ги искай от шантавия Иванчо, дете клечи цял ден по хорските прагове и все голи истини разказва. Дори и говеждото лайно струва повече от голата истина, защото с него можеш да замажеш пода, като го забъркаш със ситна слама и червена пръст...

Така той недвусмислено даде на бъдещите сватове да разберат, че няма намерение да си чеше езика напразно, и след това деликатно предисловие многозначително се изкашля и млъкна. Мълчаха и другите. Цяла минута никой не обели зъб, само дядо си почеса голото теме с нокътя на показалеца и остави по него тъмночервена диря на душевните му вълнения, преди да се хвърли в битката на сватосването.

— Ние сме мющериите, тъй че от вас чакаме първата дума — каза той. — Ако е до нас, ние ще си вземем момата и ще си я заведем вкъщи.

— Ба, ще ви преседне! — обади се Каракачанката. — Тъй без нищо с пръст няма да я пипнете.

— Че кажете си думата де!

Каракачанката си каза думата, а баба и дядо се погледнаха и очите им изскочиха навън като на надути мишки. Когато поотраснах и можех сам да се храня, пращаха ме да паса шилета с други деца. Понякога се случваше да уловим полска мишка, вземахме сламка, пъхвахме я отзад на мишката и надувахме, очите й изпъкваха, ставаха големи като царевични зърна и тя умираше. Сега сякаш някой надуваше баба и дядо, тъй висока им се видя цената на бъдещата снаха. Трябваше да мине цял час, за да си приберат очите навътре и да видят истинското положение.

Майка ми не бе подозирала, че струва толкова скъпо, и още повече се смути, но този път от щастие. Ние сме истински щастливи за разлика от един гардероб или една крава например, когато ни оценяват скъпо, и май че с това измерваме щастиято си. Дядо Георги забеляза нейното вълнение, даде й знак с очи и тя се скри в другата стаичка. Седна в тъмното и се почувства страшно горда. Баща й винаги бе я слагал на кантар с една кокошка, а сега искаше за нея три хиляди лева, един данак, два чифта юфтени чепици (за бъдещия ми вуйчо, който щеше скоро да порасне, а в момента спеше като бълха, заровен в гънките на чергата), четири златни пендара и разни други вещи от първа необходимост.

На дядо най-напред му мина през ума да стане и да си отиде с достойнство, но след малко се съвзе, потисна вродената си гордост и на свой ред вдигна мерника до небето. Ще дадем, защо да не дадем, пръстите на ръцете ни не са сраснали с ципи като гъши крака, само че да видим по-напред каква зестра ще получим, ха! Туй да се има, значи, напредвид! Бе така възбуден, че пренебрегна етикета, не дочака своя министър да открие стрелбата, а сам изпрати един шрапнел върху главите на ония. Искам, значи, дванадесет овце, една телица, четири чифта

юргани, двадесет и пет ризи, четиринадесет кърпи, десет чифта чорапи, десет декара нива (оная до могилата, че е по-близо до село) и т.н.

Ония посрещнаха дядовия шрапнел спокойно, като че го бяха обезвредили горе във въздуха. И наистина позициите им се оказаха съвсем здрави, онова, дете фучеше над главите им, падна далеч зад бойната линия и улучи някаква буболечка. Цели четири часа играха на достойнство, демонстрирайки го със стрелба от най-разнокалибрени оръжия. Но това си е в реда на нещата, защото хората винаги играят на онова или, по-точно, за онова, което им липсва. Да не говорим пък за нас, добруджанците, дете сме си въплъщение на самото достойнство. Никак не е чудно, че ние създадохме поговорката за големия тумбак и чифтето пищови. У нас винаги е имало хора от „голямото добрутро“, които ходят гладни по нужда, ала на никого не кланят шапка. Елате в Добруджа, хората ще ви посрещнат радушно, ще ви нахранят и напоят, но няма да видите ни един да ви свали шапка. Шапки сваляме само на умрелите, защото смятаме, че само те са по-достойни от нас.

Както и да е, колкото повече се напиваха, толкова по-делова ставаше атмосферата на преговорите. Към полунощ дядо великодушно намали овцете на две (както си бе решил в самото начало), намали и юрганите на два, отказа се от телицата, само от нивата не му даде сърце да отреже поне един декар. Неговото великодушие бе изтълкувано от противната страна като доброволно сваляне на оръжието, но другояче не можеше и да бъде, такава е логиката на годежарската борба — разоръженият също както на война трябва да приеме условията на примирието. Не ще и дума, дядо направи фатална тактическа грешка и сам си наложи тежки контрибуции, макар че до контрибуции, както ще видим, не се стигна. Ония заковаха цената като гвоздей в букова дъска (по израза на Патладжана) и скръстиха ръце. Дядо много се унизи само и само да скъса пазарлъка. И кръст прави, и лапата на дядо Георги удари няколко пъти така, че на оня капата му падна от главата, но напразно. Не помогна и красноречието на Патладжана.

На дядо му дойде вече до темето, дигна се от трапезата и нахлузи калпака си. Бе ядосан и все пак подаде за последен път ръка на дядо Георги — два декара от нивата, па да му турим край като хора.

— Земя не давам! — каза дядо Георги.

— Че без земя кой изпраца дъщеря! — учуди се дядо. — Утре деца ще се родят, нали трябва да имат нещо от майка си?

Дядо очевидно имаше предвид моя милост. Ако знаеше, че аз по-късно и въпрос нямаше да направя за тия два декара, сигурно щеше да приеме условията на годежа и преговорите щяха да стигнат до благоприятен край.

Самочувствието на ония бе лъснало като капка на хремав нос и тая капка вадеше очите на нашите, предизвикваше гнева и злобата им, защото безсилието винаги поражда злоба, взема я за ръка и я изтегля на предната редица. Дядо трескаво облече ямурлука си и злобно подхвърли:

— Да беше от злато дъщеря ви, пак нямаше да струва толкова скъпо!

— Може да не е златна, но каквото пипне, на злато го прави! — обади се Каракачанката.

Дядо заядливо огледа стаята.

— А бе може и да е така, ама не виждам никакво злато тука. Или дъщеря ви не е пипнала нищо вкъщи, или пък вземате рогозката за злато. Ние пък сме виждали злато и то играе в джоба на сина ми.

— Айде, да не разтягаме локуми, дее! — засмя се Каракачанката.

След няколко десетилетия този цветист израз влезе в употреба сред съвременната младеж и когато го чух за пръв път в „Бамбука“, струва ми се, с гордост си помислих, че и ние сме дали нещо на родната реч.

На разсъмване баба, дядо и Патладжана дигнаха пара и снежен прах към село. Лаеха кучета и пропяваха петли и в това нямаше нищо необикновено, ала на нашите им се струваше, че кучетата викат след тях присмехулно: „хайде, хайдее“, а петлите: „бягайте сиий“. Дядо ожесточено шибаше кобилите, а кобилите зъзнеха, като че ги бяха вдигнали от леглото по пижами, плъзгаха се по заледеното и падаха. Нашите трябваше да се приберат по тъмно, за да не ги види някой, че се връщат с празни ръце. Ето че и честолубие не им липсваше, но кой ли на тяхно място не би се пукнал от гняв — след такъв дипломатически крах? Вместо да препускат бясно, да гърмят с пищови и да вдигнат селото на крака, сега трябваше да се промъкват по чорапи и на сутринта да се правят, че не са и чували за някакъв си годеж в Могиларово. Докато кашляха и кихаха в студеното, те правеха подробен разбор на своя неуспех и всеки прехвърляше кривите дърва на чуждия гръб. Дядо обвиняваше баба, че мълчала през цялото време и се свивала като мокра кокошка, а Патладжана, че се е уплашил от една черна циганка и не посмял да излезе насреща ѝ. Патладжана пък обвиняваше дядо, че си отворил устата и не я затворил, също като дърто куче, дете не знае да лае, че не бивало да отстъпва нито сантиметр на ония гладници, че то си е много ясно и просто, щом сам си дигаш полите, никой няма да ти се церемони и т.н.

Колкото и да диреше причините за неуспеха в другите, Патладжана знаеше много добре, че престижът му бе спаднал с тридесет градуса под нулата и че всичко в края на краищата ще се пише на негова сметка, и тази работа му се случваше за пръв път. За него годежарството бе призвание, както поезията за поета, а ако трябва да сравняваме ползата за човечеството от един годеж и една поема, да речем, ще видим, че едното е къде-къде по-полезно. Човечеството може да живее векове без една поема, но без годеж и брак ще се обрече на самоунищожение. Ако оценяваме дейността на Патладжана от гледна точка на тази велика житейска истина, веднага ще си обясним защо амбицията му се подигна обратнопропорционално на спадналия престиж. Преди да влязат в селото и да се промъкнат по чорапи из улиците, той се удари в гърдите и заяви на дядо, че ще има снахата след няколко дни, жива или умряла, но ще я има. Дядо, както казахме, бе скептична натура и не допускаше, че ще се сдобие със снаха чрез кражба. За тази работа се искаха здрави гащи, а такива според него нямаше както Патладжана, така и баща ми.

— Ти остави тая работа на мене! — каза Патладжана.

За уверение той си заложи мустаците, но след като дядо не оцени този залог, заложи честта си, после кравата си, а най-после и главата си. Главата му изпускаше пара като бунище, правеше ужасни усилия да падне от раменете и на

дядо му бе много трудно да повярва на такава глава.

6.

В ония диви и чудесни времена по нашия още по-див и чудесен край ставаха много и различни кражби. Крадяха се овце, волове, коне, крадяха се и моми. Някои моми сами се открадваха, т.е. приставаха, и това се извършваше бързо и чисто като автогол. Други моми трябваше да бъдат откраднати на всяка цена, тъй като бащите не им позволяваха да се омъжат за своите избраници. Имаше и трети сорт моми, които правеха така, че да бъдат откраднати от бъдещите си съпрузи, за да повдигнат цената си пред тях и пред обществото. Тези кражби бяха инсценирани „за очи“ и лесни за изпълнение като съвременни пиеси. Отпосле обаче на момите, крадени по този начин, не пречеше да натякват на съпрузите си, че са крадени, т.е. че са били прекомерно желани, и това им доставяше удоволствие за цял живот. Като кажеха например „крадената Ганка“, жените изпитваха известна завист, че мъжът ѝ не би могъл да живее без нея, ако не я е откраднал.

При двата случая кражбите бяха шега, но при третия играеха ками, пищови и железни бастуни. Крадците бяха мъжки момчета, силни и безстрашни, влизаха посред нощ в къщата на момата, вдигаха я от постелята като пеленаче или я отвличаха с венчило от черквата пред очите на цялото село. Е, понякога си плащаха за смелостта с крак или глава, но както ни учеха едно време бабите, юнак без рана не може... Хората от моя край пазят ревниво традициите на нашите прадеди, пазят и традициите на кражбите. Разбира се, времето безпощадно променя всичко, променя традициите, колкото и да се стараем да ги съхраним, или най-малкото ги осъвременява. Сега например и това юначно изкуство е осъвременено, но другояче не може и да бъде, прогресът си казва думата във всички наши начинания. Никой не краде вече моми посред бял ден, тази работа се смята за варварщина, каквато си е, пък и момите не чакат да ги крадат, сами отиват при когото си искат. Има случаи, когато се намъкват при семейни мъже и изтласкват с лакти съпругите и децата им. И кражбите от частни лица се смятат за буржоазен предразсъдък. Крадат от държавата или от кооперативното стопанство, служат си с всевъзможни бумажки и много умело се изплъзват от съдебните власти...

Кражбата на моми като всяко изкуство се нуждаеше още навремето от свой новатор и той не закъсня да се появи в лицето на моя племенник чичо Мартин. Той бе първият полуинтелигент в околията, учи три години в гимназията, но като всеки новатор бе малко ексцентричен и скоро я напусна. За чичо Мартин ми се иска да разкажа още много неща, защото бе забележителна личност, обърна с краката нагоре цяла Добруджа, въртя на пръста си властта, игра с нея години наред и се смя в лицето ѝ, както никой преди него не бе правил това. Непременно ще разкажа за него, но по-нататък, сега ще спомена само че той въведе тъй наречения метод за безследно отвличане на момите и спести на добруджанци безчетни кръвопролития и човешки жертви. Близките на

откраднатата я търсеха в дома на момъка, намираха я там, чупеха се прозорци и врати, завързваха се престрелки, тъй че понякога и момата ставаше жертва. Чичо Мартин измисли да отвеждат откраднатите моми в други села. Идват близките ѝ да я търсят в дома на онзи, в когото се съмняват, тарашуват свободно и си отиват. След няколко дни чуват, че момата се венчала, лютят се и се заканват, но след дъжд качулка. Венчавката е станала, на момата печатът е ударен, да им я пратиш армаган, няма да я вземат.

Патладжана не можеше да се реши на такъв подвиг и първото нещо, което му хрумна, бе да поиска помощ от чичо Мартин, но за беда чичо Мартин се бе запилял из селата по свои работи. Тогава Патладжана нае Големия Танчо. Той бе наистина голям и ако нашите бяха прочели „Под игото“, сигурно щяха да му лепнат прякор Боримечката. Бабата, която му бабувала, едвам го измъкнала, а майка му починала на минутата, като че била родила теле. Такова едро теле наистина не бе се раждало в Добруджа и хората разправяха, че Танчо бил правен от трима бащи. Той бе един от добрите специалисти за крадене на моми, умееше да изчака момата, да хвърли ямурлука отгоре ѝ, да ѝ запуши устата и да я метне на каруцата. Вторият помощник на Патладжана трябваше да бъде баща ми, но баща ми, както видяхме, не обичаше да се излага на опасности заради жени. Той потъна в дълбока нелегалност в разните саи, хамбари и кошари и никой не можеше да го намери. Явно бе, че не желаше да ми стане баща и благосклонно предоставяше тази чест на друг мъж.

Същата вечер майка ми бе на седянка у едни съседни. Домакинът, когото Патладжана бе завербувал предварително, трябваше да я изпрати по улицата и да „наглежда“, докато се прибере у дома си. Всичко щеше да свърши лесно и бързо, ако на същата седянка не бе дошла още една Бера, съименничка на майка ми, която искаше да бъде открадната в съседното село Карабелово. Карабеловецът трябваше да я чака зад къщата до една купа сено. Към полунощ той дойде и застана до купата. Танчо пък застана под сайванта до самия вход на къщата. Едно куче изръмжа и се спусна отгоре му, но Танчо му даде цял самун хляб и то като всеки верен служител веднага се подкупи. По едно време горе вратата се отвори и на осветения балкон се появи другата Бера. „Ти не идвай — каза тя на момата домакия, която искаше да я изпроводи до едно място, — аз сама ще отида, не ме е страх.“ Оная се върна вкъщи, другата Бера слезе по стълбите и като мина покрай сайванта, Танчо хвърли отгоре ѝ ямурлука и тъй я стегна, че тя не можа гък да каже. За по-сигурно Танчо затисна устата ѝ, метна я на гърба си и я отнесе при каруцата. Сложи я вътре, без да я отпуща, а Патладжана размаха камшика. По пътя оная почна да се души и да рита.

— Стояне, махни ямурлука от устата ми!

— Отпусни я малко! — каза Патладжана. — Да не вземеш да я удушиш, че после от нея нищо не става. От страх горката Стояновци взе да бълнува.

Другата Бера не мируваше и колкото повече риташе и викаше, толкова по-здраво я притискаше в шепите си Големия Танчо. Така препускаха около час през пустото и страшно поле, тя се умори да вика и да рита, притихна и изглежда, че се примири с участието си да ми стане майка. Откровено казано, аз нямаше да съжалявам, защото тя се оказа богата и по-късно можеше да ми

спести много патила и мизерия. Само че на мен още оттогава не ми провървя, дявол да го вземе!

7.

Баба и дядо седяха до огнището на тъмно и час по час наглеждаха към двора. Чуеше ли каруцата да се връща, видеше ли снахата вкъщи, дядо ужасно щеше да тържествува. На ти тебе три хиляди, на ти златни пендари, на ти чепици! Който не ще мира, на му секира! Дядо щеше да изрече тази мъдрост като самия цар Крум и да ликува до безумие. Но когато Големия Танчо тръсна отпреде му снахата и откри лицето ѝ, дядо се стъписа и се дръпна назад. Същото направи и баба. Патладжана опули очи и извика: — А!

Другата Бера се изправи, но краката ѝ трепереха като на сляпо кученце. Тя бе мъничка, черничка и грозничка, очите ѝ бяха, както се изрази дядо, големи като гаванки и пълни догоре със сълзи. Метна гаванките си към Танчо, завря се в къошето и почна да скимти. Нашите седяха като чучули, после дядо я запита:

— Ти от кои си?

— От Каишевите — каза оная и пак писна. — Върнете ме вкъщи! Още сега ме върнете! Уууу, иии!

Много съм издевателствал над бедното си перо, но сега ще го пожалья и ще помоля читателя сам да си представи усмивчицата, която цъфна на дядовото лице. Какво търсихме, какво намерихме! И на дявола тамян да бяхме кадили, пак нямаше да ударим на тоя късмет! Дядо подръпна мустак, поухили се и от лицето му потече мазно. И другите се ухилиха и от техните лица потече мазно. Каишевите бяха едни от най-заможните в Могиларово. За Патладжана да не говорим, той се чувстваше на върха на своето годежарско изкуство и през ум не му мина да признае, че бе направил грешката съвсем несъзнателно. Той бе станал благодетел, а благодетелите никой не ги пита за грешки.

Мазното, това велико мазно, около което философите ще изграждат великите си теории и никога няма да го назоват с истинското му име, защото е грозно и оскърбяващо човека, бързо се отцеди от лицето на дядо, усмивчицата му се превърна в спазма и той заприлича удивително на пор, който е заприщан от всички страни и търси пролука да си спаси кожата. И другите се превърнаха на порове, смигнаха си, заключиха оная с гаванките в собата и плъзнаха в тъмното да търсят баща ми. От миша дупка трябваше да го измъкнат, но да го намерят, защото сега всичко зависеше от него. Претърсиха под дърво и камък и най-после го намериха под яслата на кравата. Отупаха сламата от гърба му и го бутнаха в тъмната соба. Гаванките на оная фосфоресцираха, пронизваха тъмнината и бавно се придвижваха към баща ми, а баща ми отстъпваше назад, докато гърбът му опря до стената. Светещите гаванки ставаха все по-големи и страшни като очите на баскервилското куче, баща ми замахна с ръка да ги пропъди и нещо твърдо го перна по главата.

— Да не си посмял да ме пипнеш! — извика оная.

— Че защо ще те пипам? — каза баща ми. — Аз не те пипам, ами ти се биеш.

Баща ми клекна в къошето, а момата — в другото къоше, и така, далече един от друг като куче и котка, започнаха разговор. Момата укори баща ми, че я откраднал тъкмо когато излизала да я открадне Стоян от Карабелово, а баща ми й каза, че не е той, а Големия Танчо я задигнал вместо Бера Георгиевата. Оная разбра, че баща ми има още жълто около устата, започна да се усуква край него и да го придумва да я отведе още тази нощ в Карабелово.

— Че добре! — каза баща ми и отиде до вратата, но вратата бе заключена отвън.

Патладжана изтича и дръпна мандалото. Мутрата му вонеше на ракия, воняха и другите, докато надничаха през другата врата, готови да ударят шапките в земята. Патладжана пошушна нещо на баща ми, а баща ми цъкна с език: „не ща!“, изхули се изпод ръцете му и изчезна някъде из двора. Малко по-късно дядо надигна шишето с ракията, пи и прокле семето на баща ми.

— От нашия род — каза той — мъжете само като погледнат жена и тя зачева, а то, да му изсъхне макар, на други се е метнало! На неговите години аз надувах жените като гайди.

Баба поклати глава в знак на съгласие.

В това време карабеловецът здравата атакуваше майка ми. Още щом му замириса на жена, там, на улицата, той я награби без ничия помощ и я тръшна в шейната. Силните коне грабнаха шейната като в детска приказка, плазовете не се докосваха до снега, а летяха в снежните облаци, майка ми лежеше под топлата шуба, усещаше коравите и хладни пръсти на баща ми и с радостно изумление се питаше как така бързо се е променил и от хлапак е станал истински мъж. Братът на карабеловеца седеше отпред и препускаше конете във въздуха, момата, която бяха откраднали, бе богата като тях и той усмихнат си мислеше, че имотът при имот отива.

Колкото и да беше щастлива майка ми, все пак отвори очи и видя, че до нея седи друг мъж, видя, че я водят в една голяма двукатна къща с широк и равен двор, видя и самия мъж, облечен в овча шуба с астраганен калпак и с черни мустачки, ала не се зае да оправя грешката, усмихна се и с топла взаимност стисна ръката му. И карабеловецът откри грешката още в самото начало по топлото и закръглено тяло, тъй различно от кокалестото телце на другата Бера, но си мълчеше и си казваше, че съдбата, противно на родителите, бе му намерила истинска жена, притискаше се о нея и с нетърпение очакваше да я въведе вкъщи.

Въведоха майка ми в голямата къща много тържествено, на балкона я очакваше цялото семейство, липсваха само цветя и музика. Майка ми, без да й мигне окото, нацелува ръцете на всички и когато се наведе към брата, той я прониза с острите си очи и повика жениха в другата стая. След малко двамата се върнаха със сърдити лица. Братът повика бащата, но и бащата се върна сърдит. Така един по един всички от семейството станаха сърдити, гледаха майка ми като сврака, уловила се в капана вместо яребица, и се чудеха какво да я правят — да я убият или да я пуснат на свобода, — после я оставиха и се оттеглиха на съвещание.

Майка ми погледна през прозореца към широкия двор, напъстрен с кръстчета

от кокоши крака, и тихо заплака за този двор, за голямата къща, за градината и за цялото село, в което можеше да живее отсега нататък. Поплака си и за момъка с астраганения калпак и колкото и да ми е неприятно, трябва да призная, съвсем не си спомняше за баща ми. Ала на мен, както вече казах, не ми провървя още оттогава. В стаята влезе бащата на момъка, пъргав човек с тесни живи очи, който би могъл спокойно да ми стане дядо и да ме люлее на коленете си, поиска от майка ми да се легитимира и равнодушно ѝ каза, че е станала грешка и че тази грешка ще се оправи още днес или утре.

На разсъмване Патладжана натовари другата Бера в каруцата и я пренесе контрабанда в Карабелово. Карабеловци попитаха дали си е цяла-целеничка и си я грабнаха с разтреперани ръце, както се граби чужд имот, сложиха майка ми в каруцата и Патладжана я откара в село. Дядо възтържествува все пак, но се и побоя, че ония от Могиларово ще дойдат да я отнемат с бой, скриха майка ми у роднини и решиха още първата неделя да претупат сватбата.

8.

Два дни преди уречената сватба у един от братята на дядо (не у Мартинови) избухна пожар и къщата му изгоря. Дядовият брат бе голям мечтател, често говореше неразбрани работи и бе толкова занесен, че понякога забравяше да отиде на нивата. Понякога пък отиваше на жътва с мотика, друг път — със сърп на бостана. Най-обичаше да работи в неделя и дядо казваше, че калпавите работят в неделя, за да ги видят другите и да ги похвалят. Този дядов брат си измисляше всеки сезон по една тема и я развиваше пред селяните. Често уверяваше селяните например, че бил добър приятел с Христо Ботев и че воювали заедно с него на фронта в Македония. Друг път обясняваше, че гъските плуват във водата, защото имат ципа на краката, а кокошките не могат да плуват, защото нямат ципи. През оная вечер, когато запали къщата си, той лежеше на пода, гледаше вторачен тавана и се мъчеше да си обясни как така мухите пълзят по тавана и не падат на пода. След като мисли дълго време, той се досети, че мухите си намазват краката с лепило и затова не падат. Представи си, че сам той е муха, върви по тавана с краката нагоре, без да пада, после заспа, а в това време газената лампа, която бе поставил не където трябва, под конопените къдели, лизна къделите и ги запали, а те запалиха тавана. Една горяща греда падна и го хлопна по главата. Когато го полагаха на снега, за да го угасят, той обясняваше на селяните, че гредата паднала от тавана, защото се превърнала на огън и не можела да се крепи на мястото си... След време установих, че съм наследил много от този роднина, и аз като него обичам да философствам за празни неща и да досаждам на другите, бях занесен като него, често правех пожари или забравях да наглеждам добитъка, та пъдарите през ден ме налагаха с пръчки. Но не само от този роднина, а от всички роднини съм наследил, изглежда, по нещо, тъй че понякога се чувствам като циганска торба, натъпкана с отпадъци от чужди навици и страсти. Какво ли наистина няма у мене?

След пожара настаниха пострадалото семейство у роднини, а сутринта дядо

поведе братовото си момче към чифлика да му търси работа. Момчето бе шестнадесетгодишно, казваше се Ричко и от тоя ден трябваше да поеме семейството в свои ръце. Чифликът бе на три километра от селото и двамата пристигнаха там рано-рано, когато кучетата се прозяваха към небето, а овчите стада и добитъкът рисуваха с жълто и кафяво по бялото платно на снега. Чифликът се събуждаше и със събуждането си звънеше с хлопатари, кукуругаше, лаеше, цвилеше и подвикваше, за да прогони утринната дрямка, и цялата плетеница от шумове се разсейваше в бялото спокойствие на полето и то поемаше тази симфония на събуждането и я изпълняваше като симфоничен оркестър. Зиме в равнината няма ехо, защото звукът няма преграда, той се носи като птица над снежната степ, докато му отмалеят крилето, и степта не го повтаря, а го изпява.

Михаил Сарайдаров се миеше пред къщата със сняг. Запретнал ръкавите на бялата си риза, разгърден до пояс, той загребваше с шепи сняг, търкаше шията и гърдите си и пухтеше. Дядо се поокашля и поздрави.

— Какво те носи насам сабахлем? — каза Сарайдаров, взе кърпата, която висеше на едно дръвче, и почна да се бърше. Всичко у него бе мъжествено и благородно и в същото време хищно и жестоко. По-късно, когато го виждах, все ми се искаше да го сравня с Хари Бор. Хари Бор съм виждал само по филмите, не знам колко е висок, а Сарайдаров бе по-висок от среден, имаше тънки мустачки, лицето му бе нарязано от дълбоки бръчки, но мъжествеността му го правеше да изглежда не на петдесет и няколко, а по-млад от четиридесет.

Сарайдаров изслуша молбата им и все още с кърпа на шията ги поведе към оборите. Отвори вратата и отвътре лъснаха задниците на черните коне. Той имаше два чифта впрегатни коне, единият чифт — чисто бели като лебеди, другите — чисто черни като дяволи. По това, с кои коне пътува, селяните отгатваха къде отива и какво му е настроението. Видиш ли черните коне във файтона, по-добре е да се поотбиеш от пътя и да не го срещаш. Той отива да свърши някоя делова или неприятна работа. Видиш ли белите коне да летят като конете на свети Илия (на всички им се струваше, че белите коне летят във въздуха и правят гръмотевици), можеш да го срещнеш и да го поздравиш, а той ще вдигне ръка до калпака си или дори ще спре да поприказва с тебе. Ако срещата стане в село, ще се отбие в кръчмата и ще почерпи. Може да се забави час и повече и отде-отде ще се намери Колю гайдарят или Асан циганинът да посвири на кларнет. Сарайдаров стои винаги прав като посаден в големите си ботуши, пие на едри глътки, от време на време оголва вълчите си зъби и непрекъснато поръчва. Да ми се разведри душата, казваше, слагаше парите на тезгяха, пари неброени, лепваше по една банкнота на челото на Асан и излизаше. Отиваше в града да си разведри душата с някоя държанка в градската си къща или ако нямаше държанка, прекарваше цяла нощ в шантана на Цинцара, караше циганките и певачиците да му седят по две на коленете, лепеше банкноти по челата им или ги пъхаше направо в пазвите им, а на сутринта поръчваше три файтона. В единия се качваше той с някоя курва, в другия се возеше калпакът му, в третия — бастунът му. Шествието с трите файтона се движеше бавно и тържествено, избикаляше няколко улици и спираше пред

къщата му.

Сарайдаров сложи юздата на единия от черните коне, на Аспарух, и го изведе на двора. (Черните коне се казваха Аспарух и Крум, белите — Симеон и Петър.) На снега Аспарух изглеждаше черен като въглен, а очите му — бели като яйца. Още като пристъпи прага, той вдигна високо царствената си глава, разтвори ноздри, вдъхна пресния въздух и пощуря. В очите му пламна огънят на страшната му прабългарска сила, мускулите му заиграха под кожата като късове черно злато. Красота и бяс, ето какво бе конят, готов да прескочи всякакви огради и да препусне през степта. Но Сарайдаров го държеше здраво, наслаждавайки му се с дива, първична усмивка, и в този миг той и конят поразително си приличаха. Черният звяр вирна глава, изцвили, после се изправи на крака, оголи зъби като господаря си, юздата скърцаше в устата му, от тъмното кадифе на бърните му потече пяна. Сарайдаров го поуспокои, хвана юздата откъсо и застана пред него.

— Момче, ела тук сега и мини под коня! — каза той с вълча усмивка.

Момчето не повярва на ушите си, примигна и погледна към дядо, а дядо се ухили глупаво и нищо не каза. Познаваше чудатостите на чифликчията, ала не предполагаше, че ще прояви такава жестокост към момчето.

— Ако си мъжко момче, ще минеш под коня, ако не, ще гладуваш — каза Сарайдаров. — Але, хооп!

— Стисни зъби и мини! — каза дядо. — Ако те настъпи, майната му, чорбаджията ще те позлати.

Сарайдаров не позлатяваше работниците си, но им плащаше добре, особено ако минат през премеждията, които им измисли. Дядо ръчна момчето и то пристъпи напред. Черният звяр тъпчеше на място и изпускаше огнени искри от ноздрите си. Момчето замижа, падна на четири и мина под корема на чудовището.

— Мъж си! — каза Сарайдаров, като гледаше потното лице на момчето. — Мъж си! Ще ми станеш кочияш. Баста, петстотин лева!

Бяха доста пари на онова време и дядо хълцукна от изненада. Сарайдаров откара коня в обора, върна се, огледа още веднъж момчето и го удари по рамото. — Бягай да се нахраниш в кухнята! Той влезе вкъщи да се облече, а дядо си тръгна за село.

9.

Писаха майка ми пристануша и венчаха младоженците вкъщи. В неделя сутринта Патладжана я въведе в дома на баща ми. Къщата бе притисната отгоре и отстрани със сини преспи сняг, тъй че майка ми не можа да види външната архитектура. Няколко окопа водеха към обора, кошарата и хамбара, а главният окоп водеше към една землянка ала Първата световна война. Липсваше само часовой със затъкнат щик на пушката, който да отдаде чест на майка ми. Вътре землянката по приличаше на жилище, макар че бе вкопана доста дълбоко в земята. Майка ми беше височка (от баща ми с две глави) и още при първото

влизане си удари челото в горния праг. Туй е за здраве, каза ѝ тогава дядо, а по-късно, когато тя често чукаше челото о горния праг, винаги я уверяваше, че това е полезно за жените, за да си събират ума, преди да влязат вкъщи. На майка ми най-напред ѝ светна пред очите, после ѝ притъмня, а малко по-късно ѝ се нави свят и може би затова ѝ се стори, че гредите на тавана си спускат коремите, за да я чукнат още веднъж по челото, спря зад вратата и не мръдна навътре. Тук, зад вратата, ѝ се представиха официално всички от фамилията начело с дядо и накрай с тримата сополанковци, още немити и чорлави, които се тулеха едно зад друго, гледаха я с бялото на очите си и си човъркаха нослетата.

Майка ми се опита да им каже по някой комплимент, а те се скриха зад широката фуста на баба и оттам я поглеждаха с едно око. Въпреки всичко майка ми не се разочарова и дори се усмихна, като си спомни, че бяха я сватосвали за търговец на добитък. Тя бе оптимистка по природа и си каза, че трудностите затова са трудности, за да се преодоляват. Майка ми изрече тези заветни мисли през 1922 година, когато не бях заченат, и оттогава те станаха неизменно правило в бъдещия ми живот, а майка ми стана пък прототип на положителните героини в бъдещите ми романи. Истински и съзнателен оптимист обаче ме направи все пак Доко пъдарят, за когото ще си спомня с признателност след няколко страници.

Намериха було от махалата и забулиха майка ми, за да може под булото да поплаче за бащин дом и да оплаче предварително белите си дни в новия дом. Баща ми облякоха в шуба, наложиха му калпак до ушите, макар че в собата бе толкова топло и душно и толкова народ се бе натъпкал вътре, че той не можеше да си обърше носа. Дойде и поп Костадин и като пиян тенор започна арията си още отвън, влезе в собата и пеейки, подаде на баба празната кадилница: „Сложи, Недоо, в кадилницата две въгленчетаааа! А вие застанете до стената като осъдени на смъвъвъърт!“

Попът се бе накъркал рано-рано и както винаги в такива случаи не четеше от требника, а говореше, каквото си мисли, вмъквайки по някоя старославянска дума, тъй че никой нищо не можеше да разбере. Само чичо Мартин дешифрираше отлично служебния му текст и се пукаше от смях. Попът пееше: „Бре, че ме удари пустата в главата! Ама нали е речено, клин клин избииива, ще си пийна още след венчаавката. Топло е тук като в кокоши задник, не може да се диииша. Този ми се вижда съвсем зелен, май че няма пълнолетие закооонно, ама щом е толкова мераклия да се жени, нека си блъска ангелите до амина. Пеевите, Пеевите, при тях ще отида, яко же последно, че имат тригодишна и в черничево буре я държат, да ги благослови Бог вовеки векооов.“

Накрай поп Костадин описа подробно семейния рай, в който майка ми и баща ми бяха стъпили с единия крак, посъветва майка ми да слуша мъжа си, да не си позволява никаква волност с чужди мъже, а да си гледа работата вкъщи и на нивата, чука главите им и така ги бракосъчета.

Сватбарите плъзнаха навън да поемат пресен въздух и да си приготвят стомасите за ядене и пиене, а чичо Мартин извади пищова и улучи една гарга, която бе кацнала на върха на салкъма. И поп Костадин извади своя пищов изпод расото, гръмна на друга гарга, която бе кацнала на съседния комин, но нея

улучи, не улучи дори къщата. Започна голяма стрелба и чичо Мартин улучваше всичко, защото бе по-добър стрелец от Вилхелм Тел. Без да се цели, той улучваше хвърчащо врабче в сърцето или в главата, където си пожелае. На попа му се замая главата от ракията, калимавката го стегна, той я захлупи на снега и така започна да се цели, но пак не улучи нищо. Сред рунтавите калпаци и черните чембери той единствен бе гологлав, с коса до раменете, със сребърно кръстче на шията и пищов в ръката и аз с гордост мога да съобщя на съвременните бийтълси, че техният патрон живя и умря в моето село. Многобройните му почитатели и последователи могат да поставят поне една скромна паметна плоча на къщата му.

Истинската сватба започна вечерта. Изнесоха на пруста една бъчва вино, до нея поставиха друга със зелена чорба, за да „отрезняват“, играха хоро около двете бъчви, преобличаха се като кукери и мечки и към полунощ се прибраха вътре да чакат сладката ракия. Свариха ракията, подсладиха я, наляха я в едно шише с червена панделка на гърлото и го оставиха до коляното на кръстника.

Така настъпи тържественият момент на моето зачатие.

Заклучиха майка ми и баща ми в собата и се оттеглиха в другата стая да им гледат сеира. Патладжана даде на баща ми най-подробни инструкции, за да го подготви психологически, както треньорът подготвя състезателя, същото направи с майка ми една съседка. Да, тогава се губеше сума време, за да се съветват младите в подобни случаи, а сега губим месеци и години да им четем конско евангелие да се въздържат поне докато завършат средното училище.

В собата бе тъмно, на средата се белееше риза, застлана върху чергата. Оттатък разговаряха високо, пиеха и се правеха на ударени, но всички слухтяха към собата да чуят дали вратата няма да се отвори. Съветничката на майка ми стоеше нащрек, от време на време излизаше и се връщаше с кучешка усмивка в очите. Според нея първият рунд бе изминал, тя броеше минутите наум и на деветата минута трябваше да влезе в собата, да вземе ризата и да я покаже на кръстниците. Патладжана, който също броеше минутите наум, почна да се безпокои, излезе навън, поразходи се из двора и се притули до вратата да изчака. Според него гонгът отдавна трябваше да отбележи края на третия рунд, а баща ми все още стоеше на ръба на ринга, опрял гръб на въжетото, без да направи крачка към противника. Той бе чувствителна натура, тези езически обичаи не бяха по негов вкус, а освен това бе и страхлив, та през оная нощ ми предаде в наследство и тази своя слабост. Аз и досега съм страхлив и с годините ставам все по-страхлив. Боя се от трамваи, от коли, от гръмотевици, от жени, от критици, от началници и от какво ли още не се боя? Понякога си мисля дори, че страдам от мания за преследване. Както седя, започвам да си въобразявам, че ще стане земетресение, къщата ще се наклони на една страна и аз ще падна от четвъртия етаж заедно с вещите и стаята. Или пък, че земята, както се върти около себе си и около слънцето, ще се откъсне от своята орбита и ще се бухне в някое друго небесно тяло. Друг път ще взема пък да си въобразя, че съм казал някъде си нещо, и треперя по цели седмици да не би онзи, който го е чул, да го занесе, където не трябва. Накрай ми става ясно, че никога нищо не съм казал и напразно съм треперил. Няколко години след като се родих, баба започна да ме

плаши с разни духове и караконджули, за да я слушам, и навярно оттогава станах толкова страхлив и послушен. Представете си, веднъж казах на един приятел, че тролите в нашия квартал се повреждат на всеки половин час, и теглих едно обобщение, че нямаме градски транспорт (бях ядосан, защото закъснях за театъра), а вечерта, като се върнах вкъщи, не спях почти цяла нощ, хвана ме треска, а когато най-после заспах, сънувах, че ме газят сърдити тролей, а един вишестоящ служител по транспорта взе, та ми заши устата с конец, както се зашива пълнено агне с дреболии. Голямо треперене бе, голямо нещо, и то съвсем напразно. Слушал съм, че и много други хора треперят от страх за празни работи, но те могат да имат причини за своя страх, а моето си е по наследствена линия. Може да се каже, че и биографията си започнах да пиша от страх. Преди известно време една доста високопоставена, но не по-високо от директор, личност без всякакъв повод изтърси на публично място, че съм произхождал от богато, аристократическо семейство. Изплаших се, дълго време си въобразявах, че произхождам от такова семейство, и седнах да напиша биографията си още преди моето раждане само и само да докажа обратното на този човек и да му натъркам мутрата с неоспорими факти. Още отсега злорадствам, като си представя как четете моята биография, примигва и се изяда от гняв, че не може да ми прикачи ни един от греховете на оная презряна класа. На всичко отгоре съм и злобничък, но те, страхливите, са и злобни. И баща ми, макар да е селски пролетарий, си е малко злобен. Когато Патладжана, изгубил вече търпение, почука на вратата и почна да го пита докъде е стигнал и дали изобщо е стигнал донякъде, баща ми стисна зъби от злоба и не му отговори. Още повече се озлоби, когато сватбарите почнаха да удрят с юмруци по стената и да викат: „Айде бе, зетко, заспа ли?“ Тогава баща ми с голям хъс седна, а след малко и легна до майка ми. За съжаление в онова време стриптийзът не бе още на мода и той загуби цели два часа, докато се справи с безбройните фусты на майка ми...

(Боже, чух го да възкликва след четиридесет години, колко са облекчени съвременните мъже!)

Когато пропя първият петел, проехтя и първият изстрел във на пруста. Баща ми натискаше спусъка на един ръждясал барабанлия пищов и възвестяваше на света, че е станал мъж, малко трудно и преждевременно, но все пак успял да стане. Ония примитиви — сватбарите — се пулеха в ризата на майка ми, наливах се като прасета със сладка ракия и ревяха, а изстрелите на баща ми правеха утрото на решето, разлайвах кучетата и разтърсвах къщите, та чак и бълхите се спотаиха в юрганите и се изплашиха не на шега. Баща ми продължаваше да стреля. Като всички нашенци и той бе хвалипръцко, та изгърмя цял шиник патрони.

10.

Родителите на майка ми неслучайно я бяха оценили за три хиляди лева, няколко добитъка и десет декара нива. Тя струваше много, много повече дори

само за това, че ме роди и даде на България един син, без който България щеше да има далече по-нещастна съдба. Но нека да бъдем скромни, както ни учат всеки ден и час, и да оставим последната дума на историята. Да не говорим и за това, че майка ми изчисти авгиевите обори на новото си семейство и изстреби толкова гадини, колкото сегашните санитарни служби не биха могли да изстребят за десет години, и то без всякакви препарати. Баба изпитваше върховно удоволствие да седне пролетно време някъде на припек и да повика майка ми да я попощи. Тя имаше черна като смола коса и всичко, що пъплеше по косата ѝ, се виждаше от улицата с просто око. Иначе всичко бе хубаво и дори поетично. Особено поетични бяха утрините преди изгрев слънце, когато майка ми ставаше по-рано от другите да опали фурната, да опече хляба и да приготви ядене за нивата. Изтокът руменееше като опечен хляб (сравнение на майка ми, което отпосле често и успешно използвах), врабците цвърчаха лудо в акациите, прилепите се прибираха от нощните заведения, щураха се пияни из въздуха и не можеха да си намерят местата за спане, а къщите се прозяваха с комините си и изпускаха миризлив дим. Петлите кукуригаха и бяха много горди, че след като изкукуригат, слънцето непременно изгрява, разхождаха се като султани сред кокошките и се опитваха да ги сдобряват, защото кокошките като истински кокошки и жени успяваха да се скарат още по тъмно за някое червейче или зрънце. Между другото тези домашни птици непрекъснато се заяждаха и спореха кои от тях са по-умни: петлите или кокошките. Този спор ще си остане нерешен, изглежда, докато на света има петли и кокошки, но аз си мисля, че петлите са по-умни не защото принадлежат към тяхната порода, моля, ще си послужи с нагледен пример. Една сутрин слънцето не изгря навреме, защото се случи слънчево затъмнение. Петлите си умряха от гняв, съдраха си гърлата и така пресипнаха, че на следната сутрин ни един не можа да кръкне. Въпреки това съмна и след този случай нашенските петли си взеха добра бележка и никога вече не мислеха, че без тях не може да се съмне. Разбира се, имаше и диви петли, чиито внуци и досега си остават диви и вярват, че без тях не се съмва. Кокошките още по онова време си бяха по-практични, изчакваха слънцето да се покаже на хоризонта и чак тогава се разкрачваха над полозите, кудкудячеха до посиняване и се перчеха пред цялото село, че са снесли някакво си яйце. Най-смешни бяха ония, които кудкудячеха на празен полог и вдигаха по-голям шум от другите. Техните внуци пък са още по-глупави и още по-практични, не търсят полози, а кудкудячат по заведенията и събранията, по радиото и телевизията и по всякакви обществени места. Заслужават уважение ония от тях, които снасят всеки ден, ала не кудкудячат, защото трябва да си мътят билетата и това им отнема всичкото време. Те са много полезни и умни кокошки. Остава да споменем и прасетата, които запалваха торищата, за да стоплят хладното утро, след това завираха зурлите си в къщите врати и искаха своя бульон с трици...

Пролетта си бе пролет, мила и животворна, влюбена и забременяла с много жито и царевица, с много домашни животни и пилета и най-вече с моя милост. Майка ми се бе разхубавила за две жени, защото носеше в себе си два живота, и баща ми бе влюбен в нея. Той стана вече на шестнадесет години и осем месеца,

под носа му набодоха мустачки, а ушите му светнаха като книжни фенерчета. Най-после бе почнал да разбира, че жената е удоволствие, поднесено на мъжа от Божите ръце, а след това вече майка, равноправна другарка и прочие. Благословена пролет!

През тази пролет, през май, чичо Мартин извърши още една лудория. Него ръцете го сърбяха да върши лудории и така създаваше развлечения на народа. Чичо Мартин смяташе, че от време на време трябва да се хвърля камък в блатото, за да се нарушава еднообразието на живота. Той често казваше, че това е закон на общественото развитие, иначе хората ще измрат от скука, и обясняваше дори революциите с този закон. Той бе пълен с дяволи, които не стояха мирно и него не оставяха на мира. Тези дяволи го бяха наказали да завърши трети прогимназиален клас и да се запише в гимназията. Искаше да учи, а никак не му се учеше, макар че бе най-възрастният в класа. Първата му работа бе да съблазни дъщерята на околийския началник, тя се влюби в него и бе готова да зареже гимназията и да го последва. Очевидно и в нея имаше много дяволи. Чичо Мартин не желаше да бяга с нея, достатъчно му бе да оскандали най-знатното семейство в града и да се занимава с други лудории. Учителят по логика и психология Первазов искаше да го вразуми и го изпитваше все едно и също: що е логика и що е съзнание. Чичо Мартин не можа нито веднъж да му отговори и винаги си получаваше двойки по тези предмети. В края на срока реши да даде на учителя урок по логика и психология, приготви бомба и една нощ я хвърли в спалнята му. Бомбата бе безопасна, но подейства психологически на учителя и той припадна от страх. След този атентат чичо Мартин не можеше, а и не желаше да остане в гимназията. Наистина нямаше никакви улики против него, но всички знаеха, че той е хвърлил бомбата. Намеси се и околийският началник, положението на чичо Мартин се усложни и той трябваше да се завърне на село. Ако околийският началник бе предвидил каква полза ще има от него след години, не само че нямаше да го преследва, а още тогава щеше да го направи свой зет. А Первазов, щом научи, че съм племенник на чичо Мартин, винаги ми пишеше отличен по логика и психология, макар че буйната и немирна глава на чичо Мартин отдавна бе разцепена като тиква и лежеше на две половини в земята...

През оная пролет чичо Мартин се нае да открадне хубавата Аница за Татаровите. Татаровите бяха заможни, имаха само един син Бенко и Аница, хитра и хубава, се бе заловила здраво за късмета си. Тя бе бедна, но баща ѝ не я даваше на Татаровите поради стари вражди, бяха се съдили и сега не искаха да се гледат. Времето бе работно и необичайно за сватба, но Татаровите бяха научили, че от Арнаутлар обещаха Аница на някого си веднага след харман.

Привечер чичо Мартин и Бенко напълниха каруцата с прясна люцерна, метнаха отгоре една черга и потеглиха към Арнаутлар право срещу слънцето. По тъмно спряха каруцата извън селото, Бенко остана, а чичо Мартин отиде да открадне Аница. Според уговорката Аница трябваше да дойде зад плевника, а ако това се окаже неудобно, да се измъкне през задното прозорче на къщата. Чичо Мартин познаваше всички моми в околните села, с повечето от тях бе флиртувал или се канеше да флиртува. С Аница се бяха запознали на един

събор, бяха играли заедно хоро, запомни я, запомни го и тя по погледите, които ѝ хвърляше, и най-вече по градското му облекло. Той бе единственият момък на сбора с бяла риза и вратовръзка. Докато я очакваше зад плевника, чичо Мартин усети, че се вълнува за нещо (не от страх, разбира се, страх той не знаеше), вероятно неговите дяволи го погъделичкаха и му казаха, че нощта е чудесна, ухае на току-що изкласила ръж, че славеите пеят като разпрани, гъделичкани и те от своите дяволи, че в такава майска нощ много трудно се краде хубава мома и още по-трудно се дава в ръцете на един страхлив момък. Но чичо Мартин бе верен другар и кавалер, разтърси глава и каза на дяволите да не го задяват, защото ще им скъса опашките. Докато се заканваше да извърши това, което Господ още не е успял да извърши поради свои съображения, Аница отвори прозореца и надникна в градината. Чичо Мартин наниза на едната си ръка бохчичката ѝ с чеиза, после пое и нея и тръгна през градината. Класовете на ръжта галеха дланите му, а Аница отпусна глава на рамото му, млъкна и замря в прегръдката му и нито той се сещаше да я остави на земята, нито тя поиска да слезе от ръцете му. Така стигнаха до средата на градината, където ръжта бе най-гъста, най-висока и най-ухаеща.

Чичо Мартин се умори да носи Аница, задъха се и я остави върху меката ръж, за да си почине. Тогава славеите изведнъж престанаха да пеят, звездите угаснаха, утихна ветрецът, стана тъмно и горещо, с една дума дяволите си свършиха работата и отидоха по дяволите...

След един час чичо Мартин предаде Аница на нейния възлюблен и ни лук ял, ни лук мирисал, изказа своите искрени пожелания на бъдещото семейство:

— Честито! Живейте, любете се, плодете се до амина!

Аница се изтегна върху дъхавата люцерна като царица и нищо не каза. Пъстрите ѝ зелени очи блестяха в тъмното като очи на невестулка, не се обади дори когато чичо Мартин слезе пред вратника на Татаровите и си отиде. Един Бог знае какво ставаше в душата ѝ, преди да легне обезчестена в брачното ложе.

Татаровите дигнаха голяма сватба, както се полагаше на хора с тяхното положение, изпиха и цяла бъчва сладка ракия. Аница омагьоса Бенко през нощта, изстиска го като лимон, но върху ризата ѝ нищо не капна. Затулиха безчестието ѝ пред очите на селото, старата Татарка сама ходи посред нощ да лови гълъби под стряхата, улови един, изтърбуши му сърцето и го даде на снахата да си пусне малко кръв на ризата. Свекърът и свекървата преглътнаха хапа, но никога нямаше да простят безчестието на Аница и години наред щяха да ѝ го натякват. Но и Аница щеше да им го върне тъпкано, след няколко години тя щеше да легне в една стая с любовника си, а ония щяха да пасуват в другата и да стискат в ръце една кожена торбичка със злато...

През лятото чичо Мартин забърка и друга каша и за малко не вкара в беда и нашето семейство. Една нощ домъкна двама млади цигани, както се узна отпосле, конекрадци разбойници, и поиска от дядо да ги скрие. Циганите бяха избягали от затвора за трети или четвърти път, след като бяха отворили вратите с прост молив, и чичо Мартин не можеше да се нарадва на тяхната сръчност и смелост. Той изобщо обичаше такива хора, защото сам бе сръчен и смел. Циганите бяха истински юнаци, двадесетгодишни, стройни и хубави мъже.

Единият — Реджеб Алтъндишлията по прякор, си бе позлатил всичките зъби за салтанат и се усмихваше с малко студена златна усмивка, другият, Мехмед Перчемлията, имаше бели бисерни зъби и корав чер перчем над челото. Двамата хубавци гледаха чичо Мартин с благоговение и по всичко личеше, че се знаят отдавна. Дядо разбра с какви хора има работа и ги отпрати. Не мина седмица и от съседното село изчезна цял табун коне.

Прекарваха конете през румънската граница и ги предаваха на влашките цигани, на граничната зона ставаше горещо, патрулите отсам и оттатък сновяха денонощно, по заставите се водеха следствия. Крадците рядко биваха улавяни и контрамата оставаше у местните цигани. Капитан Арабов обираше всички мъже от бордеите, затваряше ги в мазето на заставата и привечер ги водеше един по един в конюшната на разпит. Циганките клечаха по телената ограда заедно с циганчетата и щом видеха да водят някого към конюшната, виеха като вълчици, децата пищяха, ревяха и ония от конюшната, преди още капитанът да е вдигнал бича си. Следствието продължаваше около десетина дни, капитан Арабов освобождаваше циганите с насинени задници, те се прибираха в махалата си и почваха веселби. По цели нощи надуваха кларнети, думкаха тъпани, изпиваха всичко изпросено, циганките хвърляха гюбеци и така отпразнуваха освобождението от конюшната. На следната година се повтаряше същото следствие със същите дунанми...

Чичо Мартин бе уверен, че другите трябва да сърбат това, което той е дробил, и винаги излизаше чист от тези афери. В този живот, казваше той, все някой трябва да вади кестените заради другия. Иначе ще вземе да настане някоя голяма справедливост между хората, та ще се разцепим надве от скука. Трифон Татаров мислеше същото, но публично не споделяше този житейски принцип, защото нямаше сметка. Чичо Мартин честичко му даваше да сърба горещца попара. Веднъж му изчезна кон, друг път чичо Мартин прескочи у тях през нощта, докато Бенко пасеше конете на къра. Трифон усети работата и почна да го дебне, но и чичо Мартин не се даваше лесно в ръка, хареса му се през май в ръжта и сега дебнеше Аница като хрътка. Трифон знаеше, че снахата кръшка, но и тя не бе по-малко изобретателна, та му се изплъзваше от ръцете. Така се дебнеха до юни, когато една сутрин Трифон Татаров осъмна кмет. Навътре в България бе настъпила някаква бъркотия, а тук изчистиха старите кметове дружбаши и назначиха нови. Сега Татаров се надяваше да пипне чичо Мартин и да му иска сметка за всички поразии. Чичо Мартин не се уплаши, но за всеки случай си почисти пистолета и набави нови патрони.

11.

Лятото узряваше, узрявах и аз и презрявах. Майка ми се задъхваше, с мъка вдигаше мотиката, с мъка се навеждаше да жъне, но никоой не се сещаше, че е бременна, а и тя се срамуваше да им напомни. Баща ми не се интересуваше от моето предстоящо раждане и не ми купи нито дрешки, нито детска количка. Тази небрежност на семейството принуждаваше майка ми и по харман да работи

наравно с другите, да обръща слама и да кара диканята.

Аз още оттогава не бях дискретен и за да знае белият свят с кого ще има работа, предварително дадох признаци за моя бъдещ пол, тъй че лицето на майка ми се нашари с тъмнокафяви петна и всички й казваха, че ще си има мъжко. По това време майка ми падна от диканята, конете препускаха в кръг, поводите се мотаеха в краката им, те се плашеха и тичаха силно, а диканята се спущаше към нея като акула, за да я нареже с острите си кремъци. Дядо случайно се намери на хармана и хвана конете. Отведоха майка ми в собата и я оставиха да си почине. След този случай баба започна да шепне нещо на дядо, дядо грухтеше като стар нерез и казваше, че ще бъде по-добре, ако майка ми се окоти през зимата, когато няма работа. Сополанковците си приказваха нещо в къшето и се хилеха на баща ми, а баща ми се червеше от срам и бягаше навън.

Между другото дойде време да развалят бостаните, а след тях и лозята. Дворищата се напълниха с камари от дини и пъпеша. Денем жените и децата цепеха с балтии дините, вечер палеха огньове и варяха петмез до разсъмване. Всичко живо — коне, волове, свине — се трупаше наоколо и ръфаше кори, сладката миризма на петмеза привличаше мухи, насекоми и разни гадини от цялата околия. Най-ненаситни бяха децата, вечер едвам примъкваша издутите си тумбачета до постелята, заспиваха веднага и още в първи сън се напикаваха.

В една такава нощ изтрецяха пушки, у Татаровите избухна пожар и селото се вдигна накрак. Дончо Синивирски, машинистът на чифлика, бе обсадил с няколко души пограничната застава, но в заставата бе останал само един войник. Капитан Арабов бе отишъл още на мръкване в Арнаутлар, да се съедини с тамошната застава. Въстаниците обезоръжиха войника и го затвориха в мазето, взеха каквото оръжие намериха и влязоха във връзка с другите села. Такъв метеж бе тъкмо по вкуса на чичо Мартин, немирната му кръв закипя, наостри слух и се приготви да лови риба в мътна вода. Отдавна мечтаеше да си има карабина, промъкна се с други селяни в заставата, взе си една и си отиде.

А Дончо Синивирски обяви новата власт и веднага тръгна да си оправя сметките с кмета. Трифон Татаров бе нащрек и побягна в тъмното. Когато минаваше покрай нашия двор, вдигна пушката и стреля напосоки по своите преследвачи. Куршумът свирна покрай ухото на майка ми и се заби в дирека на хамбара, под който тя и баба варяха петмез. Майка ми изпищя и падна на земята, а когато се изправи, още един куршум свирна покрай рамото й. Двете с баба се сгушиха до хамбара, докато премине пукотевицата. Аз бях на осем месеца и следователно първото неродено дете в нашия край, което изпита смъртната опасност от фашизма...

Преследваха Татаров донякъде, изгубиха го и се върнаха в заставата. На сутринта капитан Арабов пристигна с цяла рота войници, излови въстаниците и замина към Варна. Навързаха въстаниците и ги затвориха в една стая. Капитан Арабов бе заповядал да ги пазят, докато се върне, но Татаров се косеше от злоба, вечерта някой бе палнал плевника му, и сега искаше възмездие. На втория ден натъпкаха кърпа в устата на Дончо, увиха го във войнишки одеяла и го натовариха на каруца, с която трябваше да го откарат в Арнаутлар при другите арестанти. Чичо Мартин надуши с вълчия си нос каква е работата, пъхна

карабината под палтото си и тръгна към Арнаутлар през необраните царевици. Сърбяха го ръцете да опита новото си оръжие на живо месо, качи се на една круша до Пръстниците и зачака. Както и предполагаше, каруцата спря до Пръстниците, двамата джандари свалиха Дончо и го поведоха към ямите, от които нашите хора копаеха червена пръст за мазане. Извадиха кърпата от устата му, отвързаха и ръцете му, за да може той да „побегне“. Трифон Татаров се показва на другия край на ямата, за да гледа „опита за бягство“. Само че Дончо не побягна, а седна и се загледа в земята, като че не искаше и да знае, че след няколко минути ще го застрелят. Едва когато стражарите изтеглиха затворите, той трепна и погледна встрани.

— Ела да гледаш по-отблизо бе, туз! — извика той на Татаров, като го видя да занича отдалече.

Татаров падна като посечен зад храста, прежълтя и почна да му се гади. Покъсно разказваше, че това били най-страшните думи, които бил чувал в живота си.

Чичо Мартин си взе на мушка сърцето на единия стражар и онзи, вместо да стреля в Дончовите гърди, падна в ямата, а петалата му се озъбиха към небето. Другият стражар побягна и Татаров се шмугна в царевицата. Чичо Мартин ги наблюдаваше усмихнат от върха на крушата, после слезе и отиде при Дончо. Даде му пушката на убития, заличи следите си и двамата мълчаливо се разделиха. Дончо замина за дивите Дживелски гори, а чичо Мартин се върна вкъщи, доволен от карабината си.

И стана същото, както с бомбата на учителя по психология. Всички бяха уверени, че той е убил стражаря, и никой не можеше да го докаже. Викаха го на разпит, претърсваха къщата и нищо не намериха, но Татаров не изпусна случая да му отмъсти и нареди „да му духа кон зад врата“. Повикаха от общината Киро Черния, същия стражар, когото чичо Мартин бе прежалил до Пръстниците, той се качи на кон, а чичо Мартин тръгна пред него. Вървяха цял ден до града. Черния на кон, а чичо Мартин — пеш. В селата, където имаше общини, Черния спираше да си почине, а докато си почиваше, стражарите връзваха чичо Мартин като хапливо куче за някой стълб, гавреха се с него и го оскърбяваха. Чичо Мартин се усмихваше, усмихваше се светлият перчем на челото му, усмихваше се бялата му риза и той приличаше на хайдутин, когото карат на бесилка. По едно време запя, а Киро Черния изтръпна на коня и насочи пушката в гърба му.

В града пристигнаха привечер, когато чаршията бе претърпкана с народ. Хората се тълпяха да го гледат, а чичо Мартин се наслаждаваше на унижението си пред хората, вървеше спокойно една крачка пред коня и гледаше право пред себе си. Тоя ден реши да отмъсти за своето унижение не само на кмета, не само на стражаря, но и на целия свят. Предстоящата среща с околийския началник не го плашеше, щеше да се усмихне на стария си враг и да мълчи.

На входа на околийското пред него застана една красива жена, двамата стояха цяла минута като омагьосани, после жената се хвърли към него и го хвана за ръцете. Чичо Мартин почувства, че потъва цял в нейните черни очи, отмина напред и влезе в околийското. Жената не се отделяше от него, държеше го за ръката, а Киро Черния се покашлюваше глупаво и мъмореше: „Госпойце,

такова, после значи...“ Госпойцата, истинският околийски началник, както говореха в града, изящно облечена и властна, посочи на стражаря някъде към оградата, стражарят обърна коня нататък и се отдалечи. Един млад полицейски пристав със сребърни пагони стоеше на стълбите и се усмихваше накриво. Арестантът и госпожицата минаха покрай него и влязоха вътре, той застана мирно и погледна след тях със същата усмивка. Емилия въведе чичо Мартин в кабинета на баща си и се хвърли на шията му. Преди няколко години чичо Мартин бе успял да я подлуди, нейната лудост още не бе минала и нямаше да мине скоро.

След един час чичо Мартин вечеряше в трапезарията на околийския началник, а самият началник и съпругата му стояха в кухнята и се гледаха като побъркани. Скандалът трябваше да се предотврати на всяка цена и околийският началник няколко пъти тръгва към трапезарията с пистолет в ръка, да изгони чичо Мартин, но щом чуеше смеха му зад вратата, връщаше се на пръсти в кухнята. Прати слугинята да повика Емилия. Емилия дойде при него, облечена в най-разкошната си рокля, усмихната и блестяща от щастие.

— Татко, ела да ти представя моя гост!

Околийският началник вдигна пистолета към тавана, ала не посмя да дръпне спусъка, опустоши половината от кухненските прибори и седна на стола, жалък и безсилен.

Чичо Мартин знаеше силата на хубавите жени и слабостта на „големите“ мъже, вечеряше си спокойно, а след вечерята се оттегли в покоите на Емилия. Два дни и две нощи не излезе от нейната спалня, на третия Емилия го изпрати с файтон далече извън града и на раздяла, сред пустото и тъжно поле, падна в краката му и нацелува прашните му обувки. На чичо Мартин му стана някак страшно, загледа се в топлото небе и сърцето му потръпна от хлад.

— Аз ще те намеря, където и да си, ще те намеря! — говореше Емилия, като го пиеше с черните си очи и полуобърнатата отиваше към файтона.

Не мина много време и Емилия го намери вдън добруджанските гори, когато чичо Мартин си развяваше байрака сред кордон от хиляда жандармеристи, изпратени от баща ѝ да му вземат главата.

Чичо Мартин се върна в село, взе си карабината и замина същата нощ за някъде, да си отмъсти на целия свят за нещо, което той сам си знаеше. Имаше и такива мъже от нашия славен род, които изпитваха непреодолимо желание да боцкат сополивия нос на живота и да се плезят в немитото му лице не от злоба, не и от песимизъм, а от нещо, което само те си знаят.

Чичо Мартин бе от тях.

12.

— ЕЙ, ХОРА, луди ли сте? — щях да извикам от утробата на майка си, ако можех. — Докъде ще стигнете, щом се отдавате, а не се съпротивявате на порока? Защо се опитвате да ме плашите с живота, преди да съм го видял? Знам, че животът прилича на циганче, очистиш му нослето, измиеш му личицето,

облечеш му нови дрешки, а то, докато се обърне и брои до пет, отново се наплесква, та не можеш да го познаеш. Е, добре, като е тъй, ще мием лицето на циганчето, вместо да го цапаме с ръцете си, и ще се надяваме, че един ден ще го видим чисто, светло и приветливо!

Разбира се, никой не можеше да ме чуе и всеки си вършеше каквото си иска. Седем или осем дни преди да се родя, чифликчията Сарайдаров отне любимата на моя племенник Ричко. Този неприятен иначе мъж имаше пословична слабост към жените и щом си харесаше някоя, веднага си я вземаше. Сега си хареса Даринка, седемнадесетгодишната дъщеря на своя овчар.

Даринка често ходеше в чифлика, защото бе влюбена в Ричко и той бе влюбен в нея, но цяло лято не се накани да ѝ се признае в любов. Той се бе метнал пък на ония мъже от нашия род, които се срамуват от жените и въздишат по тях, без да се досещат, че жените дори когато са седемнадесетгодишни, ужасно скучаят от тези въздишки. И Сарайдаров хубаво му плати за тази старомодна сантименталност. Забрани му да се бръсне и подстригва години наред и той заприлича на калугер от някой древен манастир.

Видя Даринка, Сарайдаров бе приятно изненадан, повика я в стаята си и я глътна цяла-целеничка, както вълкът бе глътнал Червената шапчица. Тази история не направи особено впечатление на хората в чифлика, защото бяха видели много Червени шапчици да изчезват в устата на господаря: рускини, българки, туркини, румънки, татаркини. Сарайдаров казваше, че мъжът трябва да се храни с млади жени, и ознаменуваше изяждането на всяка Червена шапчица с денонощни оргии в чифлика. Последната бе татаркинята Юлфет. По жътва пристигаха в чифлика стотици цигани и татари с чергилата си, разполагаха се в градината, палеха огньовете, свиреха, пееха и чифликът се превръщаше на голям катун.

Миналото лято Сарайдаров мярна между тях новата си Червена шапчица, заповяда да заколят два вола и две телета, изнесе бъчви с вино и ракия, нареди да постелят с килими под навеса на хамбара, та кога играе Юлфет, да ѝ е меко на крачетата. Тя нямаше червена шапчица на главата, имаше черни смолести коси и разногледни очи, черна бенка между веждите и тънки мургави пръсти. Циганите надуваха кларнетите с опулени очи, циганките пляскаха с ръце и кършеха рамене. Юлфет танцуваше върху меките килими, а Сарайдаров с ръце на кръста, разгърден и потен, не откъсваше очи от сладните извивки на снагата ѝ. Същата нощ заведе татаркинята в стаята си и я направи царица. Той наричаше кучки жените и винаги ги правеше царици, „кучки-царици“, държеше ги на трона месец или година и ги отпращаше с по една шепа златни пари за черни дни. Щом започнеш да се оригваш на една жена, казваше той, отвържи ѝ синджира и я пусни, тя е куча порода, а никоя кучка не е останала в полето. Жена ти, казваше още, е светица, а светица не можеш да любиш!... Жената на Сарайдаров живееше във Варна и идваше в чифлика през година или две, бледа и невзрачна жена, чужда на нашата страстна степ, чужда на нашите снежни зими и знойни лета. Имаше и син Петър, който му ядеше парите в Швейцария или Франция, идваше и той в чифлика през лятото, малко изнежен и чужд, но след няколко дни се превръщаше на истински млад Сарайдаров, работеше по полето, яздеше коне

и флиртуваше с госпожиците от града...

Сарайдаров направи Даринка „кучка-императрица“. Бе решил да отпразнува нейното изяждане по-шумно и по-тържествено от друг път и случаят му помогна. На следната сутрин отиде с един от пазачите си да нагледа циганите, които беряха царевица, и видя в имота си цяла чарда от чужди волове, крави и телета. Чардата принадлежеше на съседа чифликчия Иван Фишер, руски евреин, „богобоязлив“ старец с дълга червена брада и много дъщери. Едната половина от дъщерите му имаха чисто червени коси, другата половина — чисто черни коси, но всички имаха умни еврейски очи и закръглени руски задници. Младият Сарайдаров се опита да хвърли камък в това блато от лениви и благопристойни госпожици и получи само чай и сухи сладкиши. Иван Фишер предпочиташе да превърне чифлика си на сиропиталище за стари моми, отколкото да види една от тях на Сарайдаров престол като „кучка-царица“.

Сарайдаров подбра говедата и ги откара в чифлика. Двамата от пазачите на Фишер се опитаха да ги върнат, но Сарайдаров стреля срещу тях с револвера си и ги пропъди. До вечерта всичият добитък — седем вола, четири крави и четири телета — падна под ножа на гладните цигани. Цяла седмица продължи оргията в чест на Даринка, циганите от околните села се изпоразболяха от ядене и пиене, а Фишер не се и опита да протестира. На следващата пролет той щеше да залови в своя имот толкова добитък на Сарайдаров, щеше да го откара в чифлика си и по същия начин щеше да го подложи на нож и, разбира се, да си направи луканки, а останалото месо да разпродаде.

След няколко дни моят племенник Ричко запрегна белите коне и откара в Добрич господаря и любимата си. Къщата на Сарайдаров, двукатна и широка, със зидана стена и кована порта, заемаше половината от чаршията, многобройните стаи миришеха на богатство и мухъл, подовете, дето не бе влизал човек с месеци и години, бяха осеяни с измрели мухи. Сега мухите, като видяха малката царица, изведнъж възкръснаха, изпълниха стаите с жужене, миризмата на мухъл се смени с дъха на парфюм.

Сарайдаров назначи нова прислуга — готвачка, домакин и пазач, — назначи и две циганки, които не перяха и не чистеха, а правеха „вятър“ на нейно величество. Денем, когато тя искаше да почине, циганките заставаха от двете страни на леглото, едната пъдеше мухите с ветрило, другата размахваше чаршаф, да й прави хладен въздух.

Няколко дни Сарайдаров прекара в спалнята на своята малка царица, а Ричко дремеше в мръсната пристройка и като всеки романтик, видял идеала си в чужди ръце, лееше сълзи в пристъп на мирова скръб. Но романтиците затова са романтици, за да леят сълзи за било и небило, те гледат света с влажни кравешки очи и си мислят, че светът е по кравешки смирен, но добре, че ги има, Господи, добре, че ги има, без тях животът ще остане без крави, а като няма крави, няма да има и мляко! По пътя към чифлика Сарайдаров забеляза скръбта му, а щом младите скърбят, възрастните стават по-стари и подозрителни, сложи ръка на рамото му и му заповяда да не се бръсне и стриже до второ нареждане. След година или две косата и брадата на кочияша му щяха да стигнат до кръста и това деветнадесетгодишно чудовище щеше да плаши децата и кучетата. Но

Сарайдаров бе забравил, изглежда, че кочияшът му бе минал под черния кон и че сам го бе нарекъл мъжко момче...

13.

Три дни преди да се родя, Доко пъдарят срещна баща ми на каменната кариера. Майка му, баба Трена, бе акушерка на майка ми и Доко знаеше от нея, че аз непременно ще бъда момче. Извъртя цигарка, дръпна и не можа да скрие радостта си:

— Тези дни ще имаш момче, значи! Ще има кой да ви пасе добитъка. Аде, честито! Щом е момче, без черпня няма да мине.

Баща ми мълчеше, човъркаше камъка и дори не приемаше поздравления по случай моето предстоящо раждане. Вкъщи почнаха да говорят все по-често за моята особа, готвеха се да ме посрещнат, а баща ми вместо радост изпитваше срам, бягаше и се криеше от хората. Той бе първият и не последният човек, който се засрами от моята поява на бял свят. Дълги години се опитвах да му докажа, че с нищо не съм по-лош от другите, той поклащаше глава и ме уверяваше, че не струвам лула тютюн. Гордостта все още не ми позволява да призная, че той излезе прав, поне що се отнася до моите литературни занимания. Все пак, когато се включих за строеж на жилище, той дойде за пръв път в София и поиска веднага да го заведе на постройката. Промъкна се през скелите, качи се на четвъртия етаж, дълго гледа голите тухлени стени и каза:

— Е, ти май взе да ставаш човек!

Баща ми не проявяваше внимание и към майка ми, избягваше да я среща и говори с нея, като че тя се готвеше да извърши нещо, оскърбяващо мъжкото му достойнство. Заобикаляше собата, където тя лежеше, и отиваше в обора. Наближаваше да се отели кравата и той непрекъснато се въртеше около нея, постилаше ѝ прясно сено, хранеше я и съчувствено я галеше по челото. И тримата сополанковци надничаха в обора и се хвалеха на съседите, че ще си имат теленце. Изглежда, че освен майка ми, с най-голямо и радостно нетърпение ме очакваше Доко пъдарят. В мое лице той виждаше още една жертва и не се лъжеше, защото след няколко години навлязох в неговото паство, пасях шилета и крави, всеки ден ги изтървавах в чуждото и всеки ден той ме спипваше в момента на най-сладката игра. Много даскали са чупили показалките си в дланите ми, много пъдари са ми насинявали задника, но всички тези дървени педагози съм забравил и не им помня имената. Това кривошиесто и еднооко джудже, безпомощно пред възрастните, държеше в страх и покорност детския народ от няколко села. Не се гневеше като другите пъдари, не посягаше да удари, за да не си „цапа ръчичките“, както го чувах по-късно да се хвали. Провинените деца поставяше едно срещу друго, усмихваше се сам като дете и казваше: „Я му плесни едно шамарче, та друг път да си отваря хубаво очите!“ Детето посегне и лекичко плесне другарчето си. „Хайде пък ти сега на него едно шамарче, дето те удари!“ Отначало всичко започваше като на шега. „А, че той ти изкриви лицето, а ти го галиш. Така ли е?“ Детската тълпа, която в такива

случаи не се различава от възрастната, шуми, потрива ръце в очакване на зрелище и вика: „Охо, не знае да му го върне, както трябва!“ И ударите следват все по-силни и жестоки, докато се стигне до такъв бой, че сам Доко трябва да ги разтърва. Другарството е набито с плесници, издраскано с нокти, окървавено и отсега нататък приятелите стават врагове. Доко познаваше сложните отношения между семействата и родовете и чрез децата си отмъщаваше на бащите и дядовците, които са го оскърбили. Или просто се наслаждаваше на властта си над невинния детски свят. Детският бой не приличаше на бой с пъдарска тояга, бащите го вземаха за хлапашка закачка и не си придирваха. За да спечелят благоволения на Доко, децата сами му посочваха ония, които са направили пакост в негово отсъствие, наслоената неприязън се превръщаше в омраза и след няколко години те заменяха плесниците с ножове и брадви... Преди шест или седем години, подчинявайки се глупаво на глупавите туристически програми, посетих концентрационния лагер Бухенвалд. Бяхме голяма група от различни националности. Ужасите на смъртта и насилието, които видяхме там, могат някак да се вместят във възможностите на човешкото зло, но 18-те бесилки буквално вцепениха хората, някои искаха да се върнат назад и не можеха да поместят крака. А гидът обясняваше, че на тези бесилки лагеристите били принуждавани да се бесят сами. Един дърпа примката на своя приятел, после неговата примка дърпа друг приятел, а понякога се случвало брат брата да обеси... Когато излязохме навън от бесилницата, повечето от туристите изглеждаха не толкова покрусени, колкото изумени от тези братски бесилки, като че бяха видели нещо отвъд злото, пред което дори не можеш да се вълнуваш по човешки. И аз бях потресен от тази съвършена зверщина, но кой знае защо, тя не ме стъписа като другите, помислих си, че отдавна съм я предвиждал в програмата на една дива фашистка диктатура. Може би е смешно, но тогава си спомних за Доко пъдаря и си казах, че моите спътници сигурно не са имали като мен в детството си такъв мъничък едноок пъдар; ако го бяха имали, не щяха да се изумят тъй страшно от делата човешки...

В детството си вярвах, че на света (а светът бе моето селце) няма по-жесток от Доко пъдаря, боях се от него и го ненавиждах повече от всичко. Но с времето започнах да си мисля, че този самоук, примитивен йезуит е искал може би да ни даде отрано уроци за живота (както се и хвалеше пред хората). Може би е искал да ни покаже обратната страна на медала, докато учителите ни биеха с пръчки, за да си тъпчем главите с добродетели. Не, не е бил глупав пъдарят, струва ми се дори, че ако е имал възможност, щял е да стане политик, велик диктатор и изобщо велик пъдар. Неговите горчиви уроци отрано ме научиха да очаквам всичко от живота и да стана непоправим оптимист. Злото не ме изненадва и не ме хвърля в безпътица или отчаяние, щом се срещна и размина с него, плюя с отвращение зад гърба му, а това не е малко. Че какво по-голямо достойнство има за човека да плюе зад гърба на злото?

Все пак поклон пред паметта ти, едноок дяволе!

Настелиха на майка ми кош сено и така ми приготвиха меко приземяване. Баба Трена казваше, че аз ще дойда от някакъв горен свят и трябва да кацна на меко, за да не си строша коленете. На прозорчето окачиха черга, в собата стана тъмно

и душно, баба Трена приседна до печката и запретна ръкави. Навън валеше пороен и студен дъжд, селото плуваше в кал и вода, не се виждаше жива душа. Такъв пороен дъжд не бе валял от години, и то през декември, та хората не можеха да си купят газ от дюкяна. Природата искаше може би да ознаменува по някакъв начин моето раждане.

Вечерта майка ми се замята от болки, баба Трена сложи мандалото на вратата и клекна до нея. Другите спяха отгътък, само баба се пробуждаше от време на време, готова да дотърчи в собата, щом чуе моя вик, а баща ми стоеше през една стена до кравата, която също пъшкаше от родилни болки. Знаменателно бе за мен, както се видя отпосле, че вместо да се състезавам в раждането си с някоя знаменита личност или поне някой началник на отдел, аз спринтирах към белия свят с едно теле. В училище, в казармата, пък и навсякъде всички като че си бяха плюли в устата да ми викат при най-малката грешка: „Не така бе, теле с теле!“ Но и телето ме изпревари. Трябва да е било десет или единадесет часът, когато баща ми събуди всички и им съобщи, че кравата се отелила мъжко, с бяло петно на челото. Отидоха в обора, показаха на теленцето как се бозае, вързаха му на шията червена панделка и го отнесоха вкъщи да му се радват.

Телето ме изпревари, защото си има добър телешки характер, но аз си бях малко опак още оттогава и не пожелах да вляза в живота като хората с главата напред, а с краката. Баба Трена се изплаши от моето упорство, което според нея бе твърде символично.

— С краката иде, с краката ще си изкарва хляба!

И тя, вещицата, излезе права. И досега краката са ми най-здравата опора, разхождат ме по света и ми осигуряват ако не друго, то поне основната заплата. Краката ми не правят неприятни грешки като главата, освен когато са пийнали и стъпят в някоя локва. Честно казано, всичко, що съм извършил с крака, все ми е донесло полза, спокойствие и дори похвали. Краката са ми и най-сигурното защитно средство. Едно е да се отбраняваш с празни думи срещу някого, съвсем друго си е да му дадеш един ритник. Това дори магаретата го знаят...

Разбира се, моето упорство да дойда на бял свят не бе само от инат или мания за оригиналничене, каквито не ми липсват и досега. Бог знае по какви тайнствени пътища аз се досещах, че преди и по време на раждането ми из нашата мила Добруджа стават много неприятни събития, които ме плашеха и разколебаваха. Хората крадяха насилствено моми, убиваха се с пушки и пищови, капитан Арабов налагаше с бич невинните цигани, същата нощ чичо Мартин се промъкваше в един далечен чифлик, за да го запали. Сарайдаров спеше в леглото на своята малка царица, а момъкът, когото тя обичаше и който я обичаше, вече обрастваше с дълга козина като горила и се топеше от мъка и безсилие... Тези хора, пък и всички други носеха в себе си някаква огромна вина, чакаха да се родя, за да ми прехвърлят част от нея. И така направиха, хитреците му недни! И досега мъкна тяхната вина, мъкна и своята. Навярно всички човеци се смятат за невинни, та вместо да живеят, непрекъснато се опитват да стоварват вината си върху другите и успяват да превърнат себеподобните си в истински мулета... Наскоро гледах филм, в който се осмиваха хора, напълнели от прекомерна лакомия. За да се види нагледно какви

излишни тлъстини носят, режисьорът остроумно бе поставил на гърбовете им по една кофа, пълна с въглища или камъни. Един мъкнеше седемдесет, друг — петдесет, трети — четиридесеткилограмова кофа... Понякога ми се струва, че влача цяло ремарке, натоварено с вина, тежка и неясна вина към себе си и към света... Най-после аз недоумявах как така някой създава някого, без да иска съгласието му, за да го набути в кипящия казан, за собствено удоволствие, а понякога дори и без удоволствие, какъвто бе случаят с баща ми. Ако майка ми и баща ми бяха, да речем, коне или таралежи и аз щях да се родя кон или таралеж, а това вече на нищо нямаше да прилича. Щях да паса по ливадите и да тегля някоя каруца със зарзават или пък да си острия бодлите и да ям жаби и змии. Не, природата не само че не е демократична, ами си е изпечен диктатор. На нейно място, преди да създам човек, аз бих направил така, че той да наблюдава живота известно време и ако се наеме да стане човек, да си вдигне ръката в знак на съгласие, ако не — да си остане в Нищото...

Впечатленията ми от живота, както и предполагах, не бяха твърде приятни, да не кажа отчайващи. Първото нещо, което видях, бе беззъбата уста на баба Трена и увисналия ѝ нос на вещица. Изтръпнах от ужас, надух гърди и изпищях. Тя се ухили, взе една ръждясала ножица и ми клъцна пъпа. Врекнах още веднъж, тя не ми обърна внимание, взе ме в костеливите си ръце и ме показа на майка ми. Тя ме погледна, усмихна се с голямо усилие, отпусна глава на възглавницата и затвори очи. Не бе трудно да се досетя, че тя се засрами, а може би се и уплаши от рожбата си. Аз приличах на одран заек с изпъкнали ребра и синьо месо, очите ми бяха жълти, а главата ми гола, каквато си е сега, и дълга като краставица. Шевовите на черепа ми липсваха и онова сиво вещество, с което по-късно трябваше да си печеля парите, бълникаше като рядка боза под темето ми, напираше да се излее и не е чудно да се е изляло наполовина. Баба Трена ме положи върху куп парцали и почна да ме повива от шията до петите, нахлузи на главата ми някакво шалче и го пристегна под брадичката. Понеже се опитвах да протестирам срещу това насилие, тя ме уви с една дебела вълнена връв тъй, че не можех да мръдна нито ръцете, нито краката си. Постави ме на пода и се залови да помага нещо на майка ми, а аз лежах като усмирен разбойник и ща не ща, гледах към тавана. Гредите бяха изкорубени и ниски, боядисани със синка и отрупани с едри черни мухи. Те бръмчаха разсънени и недоволни, прелитаха от греда на греда, някои слизаха и кацаха на менчето с вода. Една ме забеляза, спусна се от тавана и кацна на бузата ми. В същия миг нещо ме боцна като игла, аз изпищях, мухата трепна, но като разбра, че не мога да се отбранявам, кацна на другата ми буза. Колкото повече пищях, толкова повече се радваше баба Трена и казваше, че съм юнак и че е полезно да плача. На нея изобщо ѝ правеше удоволствие да ме мъчи, увиваше ме всеки ден все по-здро с вълнената връв и твърдеше, че така ще се изправят краката и ръцете ми. По нейн съвет ме повиваха цели три години и тези години бяха едни от най-тежките в моя живот. Мухите, колкото и кръвожадни да бяха, през зимата изчезваха някъде, но другите гадини нямаха сезон.

Най-мъчителна бе първата ми нощ, нощ на истинско отчаяние. Ако можех да говоря, нямаше да си късам дробовете от плач, а щях да извикам: „О, върнете ми

блаженото време преди моето раждане!“ И колко странно е, че сега много често ми се иска да извикам: „Върнете ми моето детство, върнете ми го още от първия ден с малката къщичка землянка, с бълхите и страшните пъдари, с тъмните ноци, пълни с караконджули и конекрадци!“ Така е, когато човек дойде на белия свят с краката напред...

На сутринта поискаха да ме утешат, дадоха ми да суча и чудно нещо, щом се заситих, затворих уста и млъкнах. Изпитах непознато удоволствие и разбрах, че животът си има и добри страни и че човек вика и рита, докато му запълниш устата. Запълниш ли я, той се умълчава и става послушен. Тъй че първопричината на всички революции и народни движения ми стана ясна още при първото засукване. Майка ми ме сложи на скута си и аз, вече сит и доволен, можех спокойно и безпристрастно да разглеждам околния свят. В собата дойдоха баба, дядо, сополанковците, дойде да ме види най-после и баща ми. Първата ни среща не бе особено сърдечна, каквато трябва да бъде една среща между баща и син. Баща ми не се докосна до мен, погледна ме от прага някак виновно и излезе на двора. Баба бе най-любезна, погали ме по брадичката, взе ме на ръце и почна да ми прави комплименти, а когато дойдоха баби от махалата, и да ме хвали пред тях. И те ме гъделичкаха и ме боцкаха по нослето, и те ме хвалеха, че съм бил едър и че съм можел вече да се усмихвам. Тези баби, помислих си, може и да си имат разни гадини в елеците, може и да не са си мили ръцете, но, общо взето, са приятни баби. Ето, казах си, още една хубава страна на живота — да ти правят комплименти, задето си нацапал пеленките или пък затова, че през нощта не оставяш другите да спят. Хареса ми и това, че всички ме гледаха с възхищение и одобряваха всеки мой звук или писък и според тях гадаеха какъв ще стана — овчар, чифчия или конекрадец. Изобщо животът още от първия ден започна много умело да ме съблазнява с приятни усещания и да задоволява суетата ми.

През деня дойдоха още много жени и деца да ме видят, разглеждаха ме, разглеждах ги и аз. И те единодушно твърдяха, че съм най-красивото и умно дете, което се е раждало в село досега, и ме признаха за звезда от всеселска величина. Моят триумф трая всичко един ден, но и това не е малко... Около мен имаше още много любопитни неща — котката, която си виреше опашката и се триеше в краката на баба, двете кучета, които лежаха наред двора и лаеха съседките, кравите, конете и враните по голите клони на дърветата. Грееше слънце, но по едно време се скри някъде и от небето заваля сняг на едри снежинки. Дечурлигата изтичаха на двора и започнаха да ги ловят с ръце. За един час всичко побеля и тази работа ми се видя много интересна. Следобед поспях малко и се събудих с още едно ново и непреодолимо чувство — любопитство, което щеше да ме води за носа цял живот и никога нямаше да ме остави. Щях да изпитам много разочарования, ограничения и измами, щях да си мисля много често, че животът е пълна безсмислица, наложена ми по чужда воля, но любопитството щеше да се окаже по-трайно, по-гъвкаво и по-хитро от всички други чувства и да ме води напред. То още от първия ден ме овладя напълно, тласна въображението ми по всички посоки на Добруджа и аз вече исках да зная какво става днес и какво ще стане в бъдеще с тази земя и с

нейните хора. Дали чичо Мартин запали снощи чифлика и успя да се скрие, или са го заловили и откарали в града, окован във вериги? Ще си отмъщава ли на света за нещо си, както бе наумил, или ще стане разбойник? А Емилия, дъщерята на околийския началник, която падна в краката му и целуна прашните му обувки? Това целуване на прашните обувки не бе прищявка на една дяволски горда жена, то бе нещо, пред което чичо Мартин ненапразно се уплаши, и нещо, което ужасно ме заинтригува. Ами Аница, тази не по-малко горда и хубава жена, какво ще прави, като намери и тя чичо Мартин вдън горите и срещне при него амазонката Емилия? Две жени, две съпернички ще се дуелират, но не с оръжие, а с нещо по-страшно, което притежават само жените. Господи, колко много събития има да се развиват занапред! Интересно е да се знае например как ще завърши историята на Сарайдаров с Даринка, нож ли ще играе тук и ако играе, кой на кого ще го забие? Или Даринка ще зареже и него, и любимия си и ще стане любовница на началника на жандармерията, който ще преследва с хиляди души чичо Мартин. А какво най-после ще стане с мене, ще се зъбя ли на живота, ще му чистя циганското лице, или ще подвия опашка и ще стоя мирно пред него?

Едва когато успея да разкажа всички тези истории, ще мога, струва ми се, да заявя съвсем определено, че животът, това е едно безкрайно човешко любопитство. Но не, не бива да избързвам с предварителни заключения. Кой знае, може би ще се окаже, че животът съвсем не е любопитство, а безсмислена игра на природата, дяволски кръг, в който се въртим, арена на живи работи или Бог знае още какво. Всеки случай човек на едnodневна възраст не може да не си зададе такива проклети въпроси.